

Historia & Theoria Turis

2021, ROČNÍK 13, ČÍSLO 1

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI)
JE VEDECKÝ ČASOPIS VENUJÚCI SA PRÁVNÝM DEJINÁM,
PRÁVNEJ TEÓRII A PRÍBUZNÝM OBLASTIAM

2021, ROČNÍK 13, ČÍSLO 1

HISTORIA ET THEORIA IURIS (HTI) je vedecký časopis venujúci sa právnym dejinám, právnej teórii a príbuzným oblastiam

ISSN 1338-0753

Redakcia

Zodpovedný redaktor: doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.
Výkonní redaktori: Mgr. Igor Hron
Mgr. Martin Magdolen
Mgr. Lenka Martincová, PhD.

Redakčná rada:

JUDr. Eduard Barány, DrSc.
prof. JUDr. Jozef Beňa, CSc.
doc. JUDr. Anton Dulak, PhD.
doc. JUDr. Imrich Kanárik, CSc.
prof. PhDr. Dušan Katuščák, CSc.
prof. JUDr. Dr.h.c. Peter Mosný, CSc.
prof. JUDr. Marek Števček, PhD.
doc. JUDr. Vladimír Vrana, PhD.

Recenzenti:

prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.
doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.
doc. JUDr. Zuzana Mlkvová Illýová, PhD.
doc. Mgr. Matej Mlkvový, PhD., LL.M.

Adresa redakcie

HISTORIA ET THEORIA IURIS
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Právnická fakulta UK
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313
810 00 Bratislava 1
hti.casopis@gmail.com
<https://www.flaw.uniba.sk/veda/hti/>

Časopis sa vydáva na Univerzite Komenského v Bratislave, Právnickej fakulte

Grafická úprava: doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

OBSAH

ČLÁNKY

DUDÁŠOVÁ, Iva

Koakvizícia, jej význam pre postavenie ženy na území Slovenska a hľadanie jej podoby vo Francúzsku v 20. storočí.....6

GEFFERTO VÁ, Hedviga

Dispozičná zásada v kontexte historického vývoja správneho súdnictva..... 15

HRON, Igor

Historické formovanie predmetu občianskoprávných vzťahov z pohľadu nemeckej právnej vedy 31

IVANČÍK, Ján

Rímskoprávne východiská a aktuálne výzvy spojené so zásadou nemo plus iuris 40

MARTINCOVÁ, Lenka

Modifikácie vlastníckych pomerov v železničnej doprave po vzniku Československa..... 51

MLKVÁ ILLÝOVÁ, Zuzana - MEŇHARTOVÁ, Sandra

Má inštitút kolácie svoje miesto v občianskom práve?..... 60

NEMEC, Matúš - MRVA, Michal

Abortus v prameňoch rímskeho práva 68

PODOLEC, Ondrej

Exkomunikačné dekréty a ich aplikácia v podmienkach komunistického československého štátu. 76

RECENZIE

BAER, Susanne. Rechtssoziologie: Eine Einführung in die interdisziplinäre Rechtsforschung. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2021. 306 s. (Martin Gregor)

..... 90

ČLÁNKY

Koakvizícia, jej význam pre postavenie ženy na území Slovenska a hľadanie jej podoby vo Francúzsku v 20. storočí

Iva Dudášová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

ABSTRAKT

DUDÁŠOVÁ Iva. Koakvizícia, jej význam pre postavenie ženy na území Slovenska a hľadanie jej podoby vo Francúzsku v 20. storočí. In *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 6-14.

Predkladaný článok sa zaoberá otázkou koakvizície a jej významu pre postavenie ženy na území Slovenska a s hľadaním jej podoby, resp. najbližšieho ekvivalentu vo Francúzsku v 20. storočí. Koakvizícia bola a je často vnímaná ako priaznivý inštitút pre postavenie ženy v rámci prvej polovice 20. storočia. Prvá časť príspevku sa zameriava na pojem a vývoj inštitútu koakvizície na území Slovenska. V druhej časti sa prihliada na to, ako koakvizícia ovplyvňovala majetkovoprávne postavenie ženy v manželskom zväzku a v tretej časti je priblížený režim spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva – „*participation aux acquêts*“, ktorý má podobné prvky ako koakvizícia.

DUDÁŠOVÁ Iva. Co-acquisition, its Importance for the Position of Women in the Territory of Slovakia and The Search for its Like in France in the 20th Century. In *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 6-14.

ABSTRACT

The submitted paper deals with the issue of co-acquisition and its significance for the position of women in Slovakia and in the search for its closest equivalent in France in the 20th century. Co-acquisition was and is often perceived as a favorable institute for the position of women in the first half of the 20th century. The first part of the paper focuses on the concept and development of the institute of co-acquisition in Slovakia. The second part takes into account how co-acquisition affected the property status of a married woman and the third part describes the regime of participation of acquisitions which has similar elements to co-acquisition.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

manželské majetkové právo, Code Civil, koakvizícia, režim spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva, 20. storočie, postavenie ženy.

KEY WORDS

Co-acquisition, matrimonial property law, Code Civil, Participation in acquisitions, 20th century, position of women

ÚVOD

Koniec 19. storočia a 20. storočie je vo svete, ale aj na území Slovenska, charakteristické rozsiahlymi ekonomickými zmenami. Zasiahnuté boli politické aj sociálne oblasti života. Medzi nimi aj manželské majetkové právo. Do popredia sa dostáva individualizmus a zásluhovosť. Kým na začiatku 20. storočia patrilo územie Slovenska pod Uhorsko, v roku

1918 sa dostávalo do fázy dualizmu¹, v ktorej sa práve odlišovala právna úprava majetkového práva manželov na území Čiech (rakúska úprava založená na oddelenom majetku manželov) a na území Slovenska (uhorská úprava v podobe koakvizície). Dualizmus, ako aj inštitút koakvizície, pretrval až do roku 1949, kedy bol prijatý nový Zákon o rodinnom práve.

Kým zasadíme inštitút koakvizície do širšieho rámca a upriamime pozornosť na územie Francúzska a hľadanie ekvivalentného alebo podobného inštitútu ako koakvizícia, je vhodné uviesť určitú kategorizáciu systémov majetkových vzťahov manželov. Plank ich uvádza päť kľúčových: systém jednotného majetku (*régime de l'unité des biens*), systém majetkového spoločenstva manželov (*régime de communauté*), systém spoločnej správy majetku (*administration des biens*), dotálny systém (*régime dotal*), systém oddelenosti majetku (*régime de séparation des biens*).² Tieto systémy, ktoré sa v rôznych mierach uplatňovali na území Slovenska alebo Francúzska v 20. storočí, zásadne dotvárali charakter manželstva a majetkovú spätosť alebo naopak samostatnosť manželov. Aby sme boli presnejší, dotvárali aj postavenie manželky v manželstve – historicky „slabšie“ pohlavie na oboch územiach. Vzhľadom na stúpajúci záujem právnej vedy o dejiny žien ide nepochybne o zaujímavú oblasť skúmania.

Koakvizícia je jedným z kľúčových inštitútov manželského majetkového práva a mala dopad na postavenie ženy v manželstve, resp. pri jeho zániku. Koakvizícii je venovaná aj široká pozornosť v rámci právnej vedy.³

POJEM A VÝVOJ KOAKVIZÍCIE V 20. STOROČÍ NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Koakvizícia, resp. spolu-nadobudnutý majetok manželov, bola okrem osobitného majetku manželov, vena, obvenenia, parafernálneho majetku a vyživovacej povinnosti, jedným zo základných a vlajkových inštitútov manželského majetkového práva, ktorý má svoj pôvod v Tripartite. Pojem akvizície, a teda odvodene aj koakvizície, pochádza zo 14. storočia, paradoxne zo starej francúzštiny *acquisicion* v zmysle nadobudnúť alebo ešte dávnejšie z latinčiny *acquisitionem*, kde je vyjadrená kumulácia majetku.⁴ Koakvizícia sa definovala dvojako. Najprv ako „**majetok nadobudnutý za skutočného spolužitia manželov a jeho výška sa zisťovala tak, že sa od konečného majetku, ktorý bol pri skončení manželského spolužitia, odrátala hodnota počiatočného majetku manželky aj manžela, ako aj hodnota majetku nadobudnutého jedným z nich (za manželstva) zo osobitného dôvodu, najmä dedením a nadobudnutím daru.**“⁵ Druhotne išlo o **právo** na polovicu majetku, ktorá bola nadobudnutá počas trvania zväzku. Toto právo sa prejavovalo ako nárok v prípade zániku manželstva, teda pri smrti, vyhlásení za mŕtveho alebo rozvoze, rozluke manželstva.⁶ V judikatúre sa najmä koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia vyskytli rozhod-

¹ Prostredníctvom recepcnej normy 11/1918 Zb. z. a n. o zriadení samostatného Československého štátu.

² PLANK, Karol. *Majetkovoprávne vzťahy v rodine*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 34.

³ Bližšie pozri napríklad prácu Vladimíra Fajnora a Adolfa Záturského *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi a Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi* od Miriam Laclavíkovej.

⁴ Definícia slova „acquisition“. Dostupné na internete: <<https://www.etymonline.com/search?q=acquisition>> [cit. 2021-03-20]

⁵ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 302.

⁶ LACLAVÍKOVÁ, Miriam. *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi*. Bratislava: VEDA, Slovenská Akadémia Vied, 2010, s. 44.

nutia, ktoré tvrdili, že nie je možné žiadať voči druhému manželovi rozdelenie alebo zaisťovanie koakvizície, keďže „*pred touto dobou je konečný výsledok toho, či majetok vzrastie alebo klesne, neistý a tak majetok spoločne nadobudnutý právne nejestvuje.*“⁷

Na koho sa koakvizícia uplatňovala? Historicky sa koakvizícia uplatňovala zo zákona iba v manželstvách poddaných a mešťanov a pri šľachticoch a honoráciorech⁸ sa uplatňoval režim oddelených majetkov. Koakvizíciu bolo možné vylúčiť manželskou zmluvou (pri poddaných), alebo naopak si ju zvoliť ako režim (pri šľachticoch alebo honoráciorech) a z toho vyplýval aj jej dispozitívny charakter. Stavovská spoločnosť zanikla v roku 1848 ako výsledok revolúcie. Napriek tomu, pozostatky stavovského usporiadania pretrvávali a prejavovali sa v rodinnom práve a konkrétne aj pri inštitúte koakvizície. Po vytvorení československého štátu a po prijatí recepcnej normy sa stavy formálne zrušili a systém koakvizície sa zaviedol pre všetky manželstva, pri ktorých mali manželia bydlisko na území Slovenska.⁹

Aké boli predpoklady koakvizície? Koakvizícia bola viazaná na dva predpoklady. Prvým bol vznik platného (alebo putatívneho) manželstva a následne skutočné spolunažívanie manželov v jednej domácnosti. Bolo to aj potvrdené súdnou praxou, Kráľovskou kúriou v roku 1911¹⁰ a následne nedošlo k odklonu od tejto podmienky. Skutočné spolunažívanie malo svoje praktické opodstatnenie, ak sa manžel odsťahoval do inej krajiny a manželka ho nenasledovala.

Čo tvorilo koakvizitný majetok a ako zanikala koakvizícia? V období dualizmu právna veda a judikatúra vytvorili tri možné odpovede, ktoré odpovedali na otázku, čo tvorí koakvizitný majetok. **Prvý vychádza z princípu majetkovej hodnoty – rozdiel medzi hodnotou celého majetku manželov a hodnotou výlučných majetkov manželov.**¹¹ V tomto prípade sa nezohľadňoval spôsob a okolnosti nadobudnutia majetku, ale išlo o matematický výpočet. **Druhý systém vychádzal z princípu vlastníctva.** Koakvizíciu tu tvoril majetok nadobudnutý počas manželstva od ktorého sa odpočítavala hodnota majetku, ktorý existoval pred vstupom do manželstva a hodnotu zdedeného majetku aj počas manželstva, ak bola investovaná do koakvizitného majetku. **Tretí systém bol sformulovaný dodatočne Jancsom a nazýval sa systém vychádzajúci zo stredného princípu.** Investície vložené do koakvizície z osobitného majetku treba vrátiť výlučnému majetku a investície vynaložené na výlučný majetok treba vrátiť do koakvizitného majetku. Druhý a tretí systém boli pochopteľne veľmi komplikované a zaťažujúce na preukázanie pre strany ako aj pre súd a preto sa zväčša uplatňoval prvý princíp zvýšenej hodnoty.¹² Rozlišovali sa aktíva aj pasíva. Medzi aktíva patrili veci, ktoré sa nadobudli samostatnou prácou alebo šetrením,

⁷ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 41/1889. Citované podľa LACLAVÍKOVÁ, ref. 6, s. 239.

⁸ Osoby žijace sa duševnou prácou vďaka vyššej diplomovanej kvalifikácii (napríklad lekári, právnici, vyšší úradníci, atď.).

⁹ ŠOŠKOVÁ, Ivana. Koakvizícia a otázka skutočného spolužitia manželov v manželskom majetkovom práve platnom na Slovensku (1918 – 1949). In *I. Česko-slovenské setkání doktorských studentů a postdoktorandů oboru právní historie a římského práva. Sborník příspěvků z konference*. Brno: Právnická fakulta, 2013, s. 325.

¹⁰ Rozh. Kráľovskej kúrie č. 752/1911. „Právo na koakvizíciu nevzniká už uzavretím a trvaním manželského svazku, lež predpokladá spoločné hospodárenie a spolužitie manželov. Vztahuje sa teda koakvizícia len na majetok nadobudnutý za trvania manželského spolužitia, nie však na majetok nadobudnutý po prerušení spolužitia. Citované podľa ROUČEK, František – SEDLÁČEK, Jaromír. *Komentář k čsl. Obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku av Podkarpatské Rusi. Díl V*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V Linhart, 1935, s. 513.

¹¹ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie 3681/1902: Koakvizícia je imanie, ktoré bolo nadobudnuté behom manželstva, a ktoré sa po zániku manželstva javí ako zvyšok so zreteľom na majetkový stav v čase uzavretia manželstva.“ Citované podľa ROUČEK – SEDLÁČEK, ref. 10, s. 516.

¹² LACLAVÍKOVÁ, ref. 6, s. 244.

plody spolunadobudnutého, ale aj osobitného majetku¹³, veci, na ktorých sa manželia dohodli alebo boli určené tretou osobou, že budú patriť do koakvizičného majetku, veci, ktoré boli nadobudnuté za odplatu, veci získané zámenou za vec patriacu do koakvizície.¹⁴ Medzi pasíva patrili povinnosti, ktoré vznikali v súvislosti s koakvizíciou, výdavky spoločnej domácnosti, finančné sumy, ktoré je nutné vyplatiť ako náhradu za vlastný majetok.¹⁵

Ako bola koakvizícia chápaná? Koakvizícia bola postupne chápaná ako dedičsko-právny inštitút (Tripartitum), vecnoprávny inštitút (v priebehu 19. storočia) a záväzkovo-právny inštitút (20. storočie)¹⁶. Polemiky sa však viedli medzi predstaviteľmi právnej vedy v priebehu celej polovice 20. storočia. Tieto polemiky sa viedli najmä kvôli tomu, že sa v tomto inštitúte miesili viaceré charaktery. Charakter, kedy sa tento inštitút reálne a prakticky uplatnil pri smrti jedného z manželov, vecnoprávny charakter vyplývajúci z predmetu koakvizície v podobe majetku spolu-nadobudnutého počas trvania manželstva a záväzkový charakter vyplývajúci zo samotného zvláštného druhu majetkového spoločenstva manželov, kde existuje nárok manžela aj manželky za určitých okolností. Kráľ vysvetlil, že „*koakvizičné právo v internom pomere medzi manželmi má povahu vecnoprávnú: ide tu o spoluvlastníctvo zvláštného druhu, ktorého zvláštnosť je v tom, že počas manželstva podľa práva spočíva.*“¹⁷.

Áká bola správa koakvizičného majetku? Manželia mohli voľne disponovať a spravovať spoločne nadobudnutý majetok ako aj vlastný majetok.¹⁸ Existovali však aj osobitné podmienky, ktoré sa týkali darovania a scudzovania spoločne nadobudnutého majetku, kde bol nutný súhlas manželky (vid'. v časti význam koakvizície pre postavenie ženy).

Aké boli zmeny úpravy koakvizície v 20. storočí? Ako bolo spomenuté v úvode, v období pred zriadením samostatného Československého štátu, platil na území Slovenska uhorský poriadok a uhorské obyčaje. V tomto zmysle neexistovala komplexná právna úprava, manželské majetkové právo ako súčasť rodinného práva bolo silno dotvárané judikatúrou a to rozhodnutiami Kráľovskej kúrie. Prejavovali sa pozostatky feudálnej spoločnosti, ktorá bola rozdelená na stavy, v rámci ktorých aj samotná koakvizícia hrala viac alebo menej frontálnu úlohu úpravy vzájomných majetkových vzťahov manželov. Po recepcnej norme sa v období dualizmu síce zrušili stavy, ale pravidlá, práva a povinnosti pre jednotlivé stavy pretrvávali v tejto oblasti a nedošlo k zjednoteniu naprieč celou spoločnosťou. Nenastavili sa pravidlá, ktoré by na miesto starých mali platiť a najmä sa nespomínajú v recepcnej norme povinnosti, keďže iba práva boli spomenuté ako zrušené.¹⁹ Do

¹³ Rozh. Kráľovskej kúrie č. 4409/1899. Citované podľa ROUČEK – SEDLÁČEK, ref. 10, s. 514.

¹⁴ LACLAVÍKOVÁ, ref. 6, s. 233.

¹⁵ Rozh. Kráľovskej kúrie č. 6345/1917. Citované podľa FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf. *Zásadné rozhodnutia býv. uh. kr. Kúrie do 28/X. 1918 a Najvyššieho súdu Československej republiky do roku 1926 vo veciach občianskoprávných z oboru práva súkromného platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Nákladom Právnickej jednoty, 1927, s.757 – 765.

¹⁶ Rozh. Kráľovskej kúrie č. 2288/1904. Citované podľa ROUČEK – SEDLÁČEK, ref. 10, s.513.

¹⁷ KRÁL, Štefan. *Koakvizícia*. Martin: Matica Slovenská, 1938, s. 75.

¹⁸ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR: „Počas manželstva môže každá manželská strana právnym úkonom medzi živými svojím majetkom voľne disponovať, aj v tom prípade, že tento majetok má povahu koakvizičného imania. Takýto právny úkon môže byť po zaniknutí manželstva napadnutý druhou manželskou stranou len v tom prípade, ak bol spolunadobudnutý majetok bezodplatne scudzený a koakvizičný nárok manželskej strany skrátený.“ (Úr. Sb. 1042). Citované podľa FAJNOR, Vladimír – ZÁTURECKÝ, Adolf. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 443.

¹⁹ Tamže, s. 436.

prijatia Ústavy z roku 1948 a nového zákona o rodinnom práve z roku 1949 sa reforma rodinného práva v podobe parciálnych zákonov vyhla inštitútu koakvizície.²⁰

VÝZNAM KOAKVIZÍCIE PRE POSTAVENIE ŽENY

Vzhľadom na to, že ešte počiatkom 20. storočia sa v spoločnosti v praktických súkromnoprávných dopadoch na území Slovenska prejavovalo delenie na stavy, postavenie ženy sa do roku 1918 diferencovalo. Ak sa na tento inštitút pozrieme z pohľadu ženy, **šľachticné do roku 1918 nemali ex lege koakvizičný nárok**, pokiaľ sa na tom v manželskej zmluve nedohodli s manželom. U šľachticov a honoráciarov platil systém oddelenosti majetkov.²¹ Podľa prijatého zákona 61/1918 Sb. z. a n. „*šľachtictvo a rády ako aj veškeré z nich plynúce práva sa zrušujú*“. Na druhej strane, ako bolo spomenuté, šľachtici aj honoráciariovia mohli uplatniť koakvizíciu, ak si ju zvolili v rámci manželskej zmluvy, alebo aj žena – šľachticná bola uvedená v listine o nadobudnutí majetku.²² Musel na to však pristúpiť manžel. Ak sa zamyslíme nad skutočnosťou, že najmä od šľachticien sa očakávala oddanosť a starostlivosť o rodinu, šľachticné prirodzene neboli zárobkovo činné. To znamená, že rozsah ich majetku pri prípadnom zániku manželstva závisel od jeho stavu pri vstupe do manželstva. Ak sa na druhej strane zveľaďoval majetok jej manžela šľachtica, manželka na neho nemala nárok a tým pádom v prípade zániku manželstva bolo irelevantné, na koľko sa ona pričínala a napomohla manželovi šľachticovi vytvorením vhodných rodinných podmienok na prírastky jeho majetku.

Neutrálnosť charakteru tohto komplexného inštitútu a nepochybne aj výhodou pre postavenie ženy v manželstve a pri jeho zániku bol fakt, že sa neskúmalo a ani neprihliadalo na okolnosti zániku (čiže ani na prípadnú neveru). **Koakvizičný nárok je taktiež založený na predpoklade a tvrdení, že manželia prispievali počas manželstva ku kumulácii a rozmnožovaniu majetku.**

Ďalším pozitívom bola skutočnosť, že **do koakvizície spadal naozaj všetok majetok nadobudnutý počas manželstva**. Čiže neskúmali sa dielčie akty, úkony ani to, či ich uskutočnil manžel alebo manželka. Jediným kritériom v tomto prípade bolo obdobie nadobudnutia majetku.²³ Ak sa na túto skutočnosť pozrieme zo spoločenskej perspektívy, mnohé ženy začiatkom 20. storočia mali obmedzené zárobkové a nadobúdacie možnosti. Ich úlohou bola najmä starostlivosť o domácnosť a deti a tieto činnosti sa pochopiteľne často nepretavovali do majetkových hodnôt. **Dva vyššie spomenuté faktory nepochybne prispeli k tomu, že ženy mali istejšie postavenie v manželstve pre prípad jeho zániku.**

Postavenie ženy vo vzťahu ku koakvizícii je možné hodnotiť aj na základe bohatej judikatúry, ktorá sa venovala tomuto inštitútu. Judikatúra môže dotvoriť predstavu, ktorá zo strán sa častejšie ocitla v situácii, kedy potrebovala právnu ochranu/nápravu a kedy sa ku spravodlivému uplatneniu koakvizičného nároku musel vyjadriť súd. Mnohé výroky rozhodnutí Kráľovskej kúrie a úradných zbierok rozhodnutí priamo spomínajú manželku a nie iba všeobecne manželskú stranu, prípadne manželov. Podľa Z. R. 35 „*bezodplatné scudzenie spolunadobudnutého majetku manželom – bez súhlasu manželky – nemôže*

²⁰ Za spomenutie stojí tzv. manželská novela č. 320/1919 Zb., tzv. rozlukový zákon, z.č. 256/1921 Zb. z a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských, z.č. 4/1931 Zb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu, výchovu alebo zaopatrenie (tzv. alimentálny zákon).

²¹ ŠOŠKOVÁ, ref. 9, s. 324.

²² LACLAVÍKOVÁ, ref. 6, s. 230.

²³ FAJNOR, Vladimír. Manželské právo majetkové na Slovensku. In *Právny obzor*, 1920, roč. 3, s. 10.

*privodiť skrátenie koakvizičného nároku manželky na spolunadobudnutý majetok.*²⁴ Ďalej podľa Z. R. 36 „*Manželka (jej dedič) oprávnená je po zániku manželstva napadnúť úkon manžela, pokiaľ ním tento na ujmu bez protihodnoty scudzil také majetkové práva, ktoré boli nadobudnuté v dobe skutočného manželského spolužitia.*“ Taktiež podľa Úr. sb. 1614 „*Pre zistenie koakvizičného imania je rozhodujúci deň skutočného prerušenia manželského spolužitia a nie deň, keď bola právoplatne vyslovená rozluka manželstva. Manželka je oprávnená požadovať od manžela na ňu pripadajúcu časť koakvizičného imania podľa stavu v dobe skutočného prerušenia manželského spolužitia, aj keď tento po tejto dobe jednotlivé časti koakvizície nadobudol.*“²⁵ Všetky uvedené rozhodnutia a ďalšie poukazujú na problémy praxe, ktoré vznikali pri „aktivácii“ koakvizičného nároku a je vidno tendenciu chrániť záujmy manželky pred prípadným nekalým správaním a snahami o obchádzanie majetkovoprávných nárokov manželky (alebo jej dedičov) pri zániku manželstva zo strany manžela.

Zatiaľ uvedené skutočnosti a uvedená literatúra nahrávajú skôr pozitívnemu a spravodlivému vnímaniu inštitútu koakvizície z pohľadu rovnosti manželov a zohľadneniu statusu ženy a manželky z majetkovoprávného hľadiska. Upozorňujeme však na to, že začiatkom 20. storočia nebolo zďaleka zotreté privilegované postavenie manžela. Opäť sa vo vzťahu k predpokladu spoločného nažívania manželov obrátime na judikatúru. „*Zvolenie miesta spolužitia spoločného bydlenia manželského patrí ku právam manžela ako prednosti domácnosti (hlavy rodiny) a toto jeho oprávnenie je obmedzené len potiaľ, že pri jeho vykonávaní je povinný vziať slušný zreteľ na rady a námietky svojej manželky.*“²⁶ Z uvedeného vyplýva, že **ak manžel rozhodol o zmene miesta spolužitia, manželka mala veľmi obmedzené možnosti postaviť sa proti tomuto rozhodnutiu.** Pričom toto rozhodnutie zasiahne aj jej prípadný nárok na koakvizičný majetok, ak manželstvo zanikne, keďže spoločné spolunažívanie manželov bol jeden z predpokladov pre uplatnenie koakvizičného nároku.

HĽADANIE EKVIVALENTNÉHO INŠTITÚTU KOAKVIZÍCIE VO FRANCÚZSKU

Vo Francúzsku neexistoval inštitút koakvizície v podobe akej platil na území Slovenska v prvej polovici 20. storočia a manželské majetkové právo bolo postavené na zmluvnej voľnosti alebo na zákonných majetkových spoločenstvách manželov.²⁷

Aké režimy platili vo Francúzsku? Zástupcovia právnej vedy čoraz častejšie konštatovali diskrepancie medzi ustanoveniami Code Civil a aspiráciami veľkého množstva manželských párov. Kým v roku 1882 manželskú zmluvu uzatvorilo 39 percent manželských párov, v roku 1898 ich už bolo len 29 percent. Iba 3 percentá manželských zmlúv počítalo s režimom oddeleného majetku, ktorý si volili najmä mešťania z veľkých miest. Viac ako 80 percent manželských zmlúv ustanovovalo variantu majetkového spoločenstva manželov, zväčša spoločenstvo iba k veciam nadobudnutým počas manželstva (*communauté réduite aux acquêts*).²⁸

²⁴ Pozri aj Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 4026/1900 a č. 71/1909.

²⁵ FAJNOR – ZÁTURECKÝ, ref. 18, s. 442-444.

²⁶ Rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSR Z.R. 409. Citované podľa FAJNOR – ZÁTURECKÝ, ref. 18, s. 439.

²⁷ Z praxe sa však najmä uplatňovali zákonné majetkové spoločenstvá a zmluvnú úpravu majetkových práv si volilo len 29 percent manželov v roku 1898. Bližšie pozri HALPÉRIN, Jean-Louis. *Histoire du droit privé français depuis 1804*. Paris: Presses Universitaires de France, 1996, s. 219.

²⁸ HALPÉRIN, ref. 27, s. 219.

Aj keď boli predložené viaceré návrhy reformy manželského majetkového práva, ani jeden nebol úspešne prijatý. V roku 1908 bol vytvorený návrh na uznanie nového zákonného majetkového režimu v podobe oddelených majetkov, tento však nebol prijatý. Zmena nebola uskutočnená v priebehu celého predvojnového obdobia a rovnako nebol prijatý návrh zmiešaného režimu inšpirovaný Švajčiarskym kódexom v roku 1924, ktorý mal kombinovať princíp oddeleného majetku s princípom režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva – „*participation aux acquêts*“. Práve tento princíp sa veľmi podobá na koakvizíciu, ktorá sa uplatňovala na území Slovenska. Na jej základe si každý z manželov mal podržať správu a možnosť scudzovať vlastný majetok a pri zániku manželstva sa mala otvoriť otázka rozdelenia majetku nadobudnutého počas manželstva. Senát sa však tomuto návrhu v roku 1936 postavil a návrh nebol prijatý. Vzhľadom na neustále sa odkladajúcu reformu manželského majetkového práva sa majetkovoprávne postavenie ženy v manželstve nezlepšovalo a jej emancipácia išla veľmi ťažko a pomaly. Tento stav pretrvával aj počas štvrtej republiky (1946 - 1958) a legislatívny výsledok tohto obdobia bol nulový aj napriek prácam reformnej komisie, ktorá bola zriadená za účelom revízie Code Civil a majetkových spoločenstiev manželov.²⁹ Až v roku 1965 sa uskutočnila dlho očakávaná reforma majetkových spoločenstiev a zmenil sa zákonný režim na spoločenstvo iba k veciam nadobudnutým počas manželstva – „*communauté réduite aux acquêts*“. Najdiskutovanejšími zmenami boli výber nového zákonného režimu, správa spoločného majetku a nakladanie s vlastným majetkom manželky. Až od roku 1965 si manželka mohla spravovať sama vlastný majetok, avšak získané a nespotrebované plody jej vlastného majetku spadali už do majetku, na ktorý sa vzťahovalo podieľanie na prírastkoch druhého manžela. Boli vyslovené aj pochybnosti k tejto úprave s výhradou, že manžel nebude týmto spôsobom motivovaný robiť úspory na vlastnom majetku. Okrem zmeny zákonného režimu sa zaviedol aj skoršie navrhovaný režim a nový inštitút režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva – „*participation aux acquêts*“. Tento režim bol v roku 1985 ešte mierne upravený.

Čo spadalo do režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva a ako fungoval režim? Ako bolo spomenuté vyššie každý z manželov si ponechal správu a možnosť scudzovať vlastný majetok bez rozlišovania medzi majetkom, ktorý vlastnil ku dňu vzniku manželstva, majetkom, ktorý získal na základe dedičstva alebo majetkom, ktorý získal za odplatu. Počas trvania manželstva režim fungoval akoby manželia boli zobratí pod režimom oddeleného majetku a preto sa aj jedná o hybridný režim a nevytvára sa masa spoločného majetku. Až pri zániku manželstva získal každý z manželov právo na polovičku hodnoty čistého majetku druhého manžela, ktorý sa vypočítal ako rozdiel medzi jeho konečným majetkom a jeho počiatočným majetkom. Počas manželstva si spravidla ani jeden z manželov nemohol nárokovať polovičku.³⁰ To znamená, že rovnako ako pri koakvizícii tento nárok spočíval až do momentu, kedy manželstvo zaniklo. Za majetky, na ktoré sa vzťahoval tento režim, sa považovali majetky, ktoré existovali ku dňu zániku manželstva.

Aké boli následky zániku manželstva? Zánik režimu bol spätý so zánikom manželstva. Ak došlo k rozvodu, odluke od stola a lôžka alebo k predčasnej likvidácii spolu-

²⁹ HALPÉRIN, ref. 27, s. 308.

³⁰ Code Civil, Kniha III, Kapitola IV, článok 1569. Bližšie pozri: *Le Code Civil – évolution des textes depuis 1804*. Paris: Dalloz, 2000, s. 417.

dobudnutého majetku (viď nižšie), režim sa považoval za rozviazaný ku dňu podania žiadosti o likvidáciu.³¹ V prípade, že hodnota konečného majetku bola nižšia ako hodnota pôvodného majetku manžela/manželky, jedine on/a sám/sama znášal/a tento deficit.³² Manželia boli navzájom v postavení dlžníka a veriteľ'a a mali voči sebe súdne vymáhateľný nárok. Tento nárok bol vyplatiteľný peňažne.³³

Aké boli predpoklady? Na rozdiel od koakvizície, ktorá platila na území Slovenska zo zákona, sa tento režim úpravy vo Francúzsku uplatňoval len ak si ho manželia zvolili v manželskej zmluve. To znamená, že prvým predpokladom bolo, že si ho manželia museli slobodne zvoliť ako režim úpravy ich majetkovoprávných vzťahov. Druhým predpokladom bolo rovnako ako pri koakvizícii uzatvorenie platného (alebo putatívneho) manželstva, avšak v Code Civil sa nespomína podmienka skutočného spolužitia manželov.

Ako sa prejavovala správa majetku? Napriek reforme majetkových spoločenstiev manželov v roku 1965, ktorá prišla už aj tak dosť neskoro, bola správa osobitných majetkov ponechaná v rukách manžela vychádzajúc z jeho titulu hlavy rodiny. Jedinou zmenou oproti minulej právnej úprave bolo, že manžel začal zodpovedať za chyby, ktoré spravil pri správe majetku. Možnosť oboch manželov spravovať svoje majetky bola zavedená až v roku 1985. Správu nadobudnutého majetku bolo možné súdne preskúmať na podnet jedného z manželov. Ak napríklad manžel zle spravoval, nehospodárne konal alebo ohrozil záujmy manželky, bolo možné požiadať súd o predčasné ukončenie režimu a vyplatenie pohľadávky z toho vyplývajúcej. V takom prípade sa aplikoval režim oddeleného majetku, ktorý bol upravený v článkoch 1536 až 1541.³⁴ S možnosťou preskúmať správu (ktorú do roku 1985 mal v rukách manžel a nie manželka) sa dostáva odpovedi na otázku ochrany majetkovoprávných záujmov manželky. Nepochybne možnosť súdneho preskúmania a možnosť požiadať súd o predčasné ukončenie fungovania v tomto režime poskytovala záruky k postaveniu manželky.

ZÁVER

V rámci predchádzajúceho výkladu sme priblížili inštitút koakvizície na území Slovenska v dobe jeho platnosti v rámci prvej polovice 20. storočia z hľadiska obsahu pojmu, jeho predmetu a subjektov, predpokladov na vznik koakvizície a jej zániku. Taktiež akým spôsobom inštitút ovplyvňoval postavenie ženy v priebehu prvej polovice 20. storočia, kedy tento inštitút platil. Na území Francúzska sa inštitút koakvizície neuplatňoval, manželské majetkové právo fungovalo na systéme majetkových spoločenstiev manželov. Manželia si ho buď určili v manželskej zmluve, alebo sa uplatňovalo zákonné majetkové spoločenstvo (líšilo sa podľa obdobia v 20. storočí). Napriek tomu, že v zmysle Plankového delenia (viď úvod) sa na území Slovenska a Francúzska v 20. storočí uplatňovali iné systémy, cieľom článku bolo nájsť najbližší inštitút ku koakvizícii, ktorá bola pre slovenské dejiny manželského majetkového práva obzvlášť významná. Za podobný inštitút je možné považovať režim, ktorý síce platil v inom časovom období (až od roku 1965), ale mal a má podobné črty ako koakvizícia. Je ním režim spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva (*participation aux acquêts*), ktorý mal oproti koakvizícii marginálny význam.

Podobnosti spočívajú v tom, že oba inštitúty „spočívali“ počas trvania manželstva a prejavovali sa ako nárok na peňažné vyrovnanie až pri zániku manželstva. Rovnako pla-

³¹ Code Civil, Kniha III, Kapitola IV, článok 1572. Bližšie pozri: *Le Code Civil*, ref. 30, s. 418.

³² Code Civil, Kniha III, Kapitola IV, článok 1575. Bližšie pozri: *Le Code Civil*, ref. 30, s. 419.

³³ Code Civil, Kniha III, Kapitola IV, článok 1576. Bližšie pozri: *Le Code Civil*, ref. 30, s. 420.

³⁴ Code Civil, Kniha III, Kapitola IV, článok 1580. Bližšie pozri: *Le Code Civil*, ref. 30, s. 421.

tili rovnaké predpoklady na vznik. V tom ohľade bolo nutné, aby bolo uzavreté manželstvo. Koakvizícia však nevyžadovala uzatvorenie manželskej zmluvy na rozdiel od režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva, kde na jeho uplatnenie bola nutná manželská zmluva. V tomto ohľade bola koakvizícia prominentným inštitútom na rozdiel od francúzskeho režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva.

Odlišnosti ďalej spočívali v spôsobe výpočtu peňažného nároku, aj keď matematicky sa výpočet rovná výpočtu pri koakvizícii. Ak by sme pri koakvizícii vychádzali z princípu majetkovej hodnoty (že ide o rozdiel medzi hodnotou celého majetku manželov a hodnotou výlučných majetkov manželov) a každý z manželov mal nárok na polovicu zostatku, vo Francúzsku bol mechanizmus výpočtu nároku iný. Išlo tam o polovičku hodnoty čistého majetku druhého manžela, ktorý sa vypočítal ako rozdiel medzi jeho konečným majetkom a jeho počiatočným majetkom. Nevypočítavala sa východzia spoločná hodnota sčítaním majetkov manželov, ale u každého sa výpočet uskutočňoval samostatne. Ak zoberieme do úvahy časové hľadisko, tak možnosť nakladať s majetkom aj v rámci režimu spoluúčasti na majetku nadobudnutom počas manželstva – (*participation aux acquêts*) tak francúzska právna úprava prišla s možnosťou zvoliť si tento režim pomerne neskoro a ostala aj neskôr okrajovým režimom, ktorý nebol často vybraný manželmi v rámci manželskej zmluvy.³⁵

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

JUDr. Iva Dudášová

iva.dudasova@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo nám. 6, P.O.Box 313

810 00 Bratislava 1

Slovenská republika

³⁵ Bližšie pozri štatistiku. Dostupné na internete: <http://www.justice.gouv.fr/art_pix/infostat73.pdf> [cit. 2021-03-20]

Dispozičná zásada v kontexte historického vývoja správneho súdnictva

Hedviga Geffertová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Fakulta verejnej správy

ABSTRAKT

GEFFERTOVÁ Hedviga. Dispozičná zásada v kontexte historického vývoja správneho súdnictva. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 15-30.

S vývojom správneho súdnictva v oblasti strednej Európy a konkrétne na území Česka a Slovenska sa menili aj názory na to, čo je účelom správneho súdnictva a na čo má slúžiť. S meniacim sa účelom, resp. s rôznymi názormi na to, čo má byť účelom správneho súdnictva sa súbežne vyvíjali aj názory na dispozičnú zásadu a jej uplatnenie ako prostriedku na ochranu subjektívnych verejných práv. Cieľom tohto článku je prostredníctvom všeobecnej analýzy historického vývoja správneho súdnictva na našom území nazrieť na vývoj účelu správneho súdnictva a jeho prostredníctvom aj na dispozičnú zásadu.

ABSTRACT

GEFFERTOVÁ Hedviga. Dispositional principle in the context of the historical development of administrative jurisdiction. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 15-30.

With the development of administrative justice in Central Europe, more specifically in the Czech Republic and Slovakia, opinions have changed on what the purpose of administrative justice is. With a changing purpose, i. e. with differing views on what should be the purpose of administrative justice, opinions on the principle of disposition and its application as a means of protecting subjective public rights have also developed in parallel. The aim of this article is to look through the historical development of administrative justice at the development of the objective of administrative justice and dispositional principle.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: historický vývoj, správne súdnictvo, dispozičná zásada, účel správneho súdnictva

KEYWORDS: historical development, administrative justice, dispositional principle, purpose of administrative justice

ÚVOD

Administratívno-právna činnosť orgánov verejnej správy a jej právna úprava je oblasťou práva, s ktorou sa stretáva občan SR prakticky každodenne. Rovnako permanentne sa stretáva aj s dôsledkami činnosti správnych orgánov. Verejná správa a súdnictvo v SR predstavujú samostatné, vzájomne oddelené a na sebe bezprostredne nezávislé organizačné systémy s vlastnou štruktúrou a vlastným poslaním. Správne súdnictvo predstavuje jeden z druhov kontroly verejnej správy. Je neoddeliteľným atribútom právneho štátu, zaručujúcim každej osobe ochranu nielen individuálnych, ale aj skupinových práv proti nezákonnému zásahu verejnej moci bez ohľadu na to, či ide o právnickú alebo fyzickú osobu. Štát totiž najčastejšie zasahuje do subjektívnych práv a oprávnených záujmov fyzických a právnických osôb prostredníctvom výkonnej moci ako jednej zo zložiek štátnej moci. Súdnú kontrolu by mal v prevažnej miere zabezpečovať dobre fungujúci inštitút

správneho súdnictva, ktorý je právom považovaný za jeden z indikátorov stupňa demokracie.

Správne súdnictvo teda umožňuje každému, kto tvrdí, že jeho práva alebo právom chránené záujmy boli porušené, alebo priamo dotknuté rozhodnutím orgánu verejnej správy, opatrením orgánu verejnej správy, nečinnosťou orgánu verejnej správy alebo iným zásahom orgánu verejnej správy, aby sa za podmienok ustanovených zákonom¹ domáhal ochrany na správnom súde. Z uvedeného je zrejmé, že tento druh súdneho konania je spätý s dispozičnou zásadou a je potrebné, aby účastník konania vyvinul určitú aktivitu na ochranu svojich práv. Tvorcovia Správneho súdneho poriadku (ďalej aj SSP) použili pojem dispozičný princíp. Samotný § 5 SSP upravujúci túto problematiku nesie názov „Základné princípy konania“ a v prvom odseku konštatuje: „*Konanie pred správnym súdom sa okrem princípov, na ktorých spočíva Civilný sporový poriadok a ktoré sa na konanie pred správnym súdom použijú primerane, riadi aj princípmi uvedenými v odsekoch 2 až 12.*“ Dispozičný princíp je zakotvený v § 5 ods. 5 SSP. Takže zásada, či princíp? V chápaní týchto pojmov neexistuje jednoznačná deliaca čiara. V právnej teoretickej vede tento problém rozlišovania či nerozlišovania medzi zásadou a princípom rezonuje dlhodobo. Riešenia sú v podstate len dve. Buď sa medzi zásadami a princípmi rozlišuje alebo sa stotožňujú.² Tvorcovia komentáru k SSP považujú diferenciáciu medzi princípom a zásadou za zbytočnú a bezobsažnú. Rozhodli sa nezameriavať na rozlišovanie medzi formálnymi znakmi princípu a zásady. Sústredili sa na obsahové kritéria, ktoré determinujú význam pojmu „princíp“, pričom sa snažia vystačiť len s týmto pojmom.³ Prikláňame sa k opačnému názoru⁴, že princíp je základ, pilier objektívneho práva, absolútna hodnota a zásada napriek stále vysokému stupňu abstrakcie sa spája s konkrétnejším obsahom, má schopnosť pružnosti, dokonca aj možnosť prelomenia. Právne princípy túto vlastnosť nemajú. Sú stabilné a nemenné. V tejto súvislosti je zaujímavý aj názor českého Ústavného súdu, podľa ktorého sa dispozičná zásada, práve preto, že má povahu zásady, nikdy neuplatňuje metódou „všetko alebo nič“. V žiadnom procese, v ktoromkoľvek štáte sa neuplatňuje dispozičná zásada vo svojej čistej podobe, ale vždy s väčšími či menšími modifikáciami. Miera týchto modifikácií závisí na povahe subjektívnych práv, ktorým sa má v danom procese poskytovať ochrana. Uplatnenie dispozičnej zásady v správnom súdnictve nemôže byť v rozpore s povahou práv, ktorým je poskytovaná ochrana, a ani so samotným účelom konania, ktorým je spravodlivá ochrana skutočných subjektívnych verejných práv.⁵

Na vyššie uvedenom základe sa prikláňame skôr k označeniu dispozičná zásada. Tento pojem budeme v tomto článku aj používať.

V zmysle § 5 ods. 5 SSP konanie pred správnym súdom možno začať len na základe návrhu. Dispozičná zásada sa však neobmedzuje len na začatie správneho súdneho konania. Je hybnou silou tohto procesu. Vytvára predpoklady procesnej iniciatívy strán v správnom súdnom konaní. Správne súdne konanie môže plniť svoj účel len vtedy, pokiaľ osoby, ktorých subjektívne práva boli v administratívnom konaní poškodené alebo dotknuté, vyvinú procesnú aktivitu. Túto aktivitu nemožno nahradiť iniciatívou súdu. Je nemysliteľné, aby sa naplňal tento účel len „z úradnej povinnosti“. Takýto zámer by bol

¹ Napr. zákon č. 162/2015 Z. z. Správny súdny poriadok.

² Bližšie pozri názory účastníkov kolokvia *Právní principy = Rechtsprinzipien = Principles of law: kolokvium*. Ed. Jiří BOGUSZAK. Pelhřimov: Vydavatelství 999, 1999.

³ BARICOVÁ, Jana. et al. *Správny súdny poriadok. Komentár*. Bratislava: C. H. Beck. 2018, s. 64.

⁴ DOSTÁLOVÁ, Jana – HARVÁNEK, Jaromír. Právní principy, zásady a pravidla. In *Právní principy = Rechtsprinzipien = Principles of law*, s. 105 – 108. Tiež PINZ, Jan. Právní principy, zásady a legis ratio. In *Právní principy = Rechtsprinzipien = Principles of law*, s. 109 – 115.

⁵ Nález Ústavního soudu ČR, sp. zn. I.ÚS 1419/07 zo dňa 06. mája 2009 [online]. Dostupné na internete: <www.nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=1-1419-07> [cit. 2021-03-25].

právne technicky nerealizovateľný a taktiež nežiadúci. Preto štát poskytuje možnosť súdnej ochrany verejných subjektívnych práv ale na druhej strane ju nevnucuje. Záleží na slobodnom rozhodnutí dotknutého subjektu, či túto možnosť ochrany práva využije. Ako bolo vyššie naznačené, uplatňovanie dispozičnej zásady úzko súvisí s účelom správneho súdnictva, ktorý je vyjadrený v § 2 ods. 1 SSP. Je ním najmä poskytovanie ochrany právam a právom chráneným záujmom fyzických osôb alebo právnických osôb. Správne súdnictvo v systéme právneho štátu nemá slúžiť naprávaniu nezákonnosti vo verejnej správe bez akéhokolvek zreteľa na dopad eventuálne zistenej nezákonnosti na subjektívno-právnu pozíciu dotknutého. Účelom správneho súdnictva nie je náprava nezákonnosti vo verejnej správe, ale účinná ochrana subjektívnych práv fyzickej osoby alebo právnickej osoby, voči ktorej je verejná správa v jednotlivom prípade vykonávaná.⁶

Správne súdnictvo ako ho dnes poznáme, účel, ktorý plní je výsledkom dlhodobého vývoja. Bez náhľadu na vývoj dispozičnej zásady v správnom súdnictve, na myšlienky, ktoré ju formovali, a prostredníctvom nej aj celé správne súdnictvo, by sme sa nemohli zaoberať súčasným stavom. Poznanie historických súvislostí bezpochyby pomáha chápať súčasnú úpravu.

Ak by sme sa zaoberali dispozičnou zásadou ako takou, určite by náš záujem smeroval až do obdobia Rímskej ríše. No našim cieľom je dispozičná zásada ako prostriedok slúžiaci ochrane subjektívnych práv v správnom súdnictve, preto musí náš historický exkurz postúpiť o pár storočí ďalej. Pre posúdenie vyššie nastoleného cieľa je pre nás dôležité obdobie druhej polovice 19. storočia, kedy postupne nastupuje ideológia politického liberalizmu⁷, snažiaca sa o presadenie slobôd a práv jednotlivca. Samozrejme, že korene správneho súdnictva ako inštitúcie slúžiacej na ochranu pred nezákonnými zásahmi výkonnej moci siahajú oveľa hlbšie, veď napr. v stredovekom Anglicku jedno z ustanovení Magny Charty⁸ (r. 1215) vo svojej podstate určovalo vzájomný vzťah medzi súdnymi a správnymi orgánmi.⁹ Na rozdiel od súdnictva civilného alebo trestného, vývoj správneho súdnictva však prebiehal iným spôsobom. Nie ako atribút posilňujúci suverenitu štátnej moci, nie ako výhoda kniežat dávať práva poddaným a rozsudzovať ich spory, ale v podstate ako protiklad. Vzhľadom na vyššie uvedené je len zřejmé, že počiatky správneho súdnictva sa spájajú so zásadnými zmenami vo fungovaní štátnej moci. Či už to bolo prijatie Magny Charty, Veľká francúzska revolúcia, revolučný rok 1848, rakúsko-uhorské vyrovnanie v roku 1867 a v podstate aj novembrová revolúcia v roku 1989.¹⁰ Správne súdnictvo mohlo totiž vznikať v podstate až so štiepením absolútnej štátnej moci, s jej podriadením účinnej kontrole bez ujmy na suverenite štátu a samozrejme s vytvorením štátoprávnych mechanizmov, ktoré to umožňujú.

V oblasti strednej Európy malo dlhodobo určujúci vplyv správne súdnictvo nemecké a rakúske. Pre posúdenie vývoja správneho súdnictva je pre nás samozrejme zaujímavé správne súdnictvo rakúske, ktoré bezprostredne zasiahlo do vývoja československého

⁶ Uznesenie Ústavného súdu SR sp. zn. III. ÚS 502/2015 zo dňa 06. októbra 2015. [online]. Dostupné na internete:

<https://www.ustavnysud.sk/docDownload/8884506d-924d-47eb-b3f4-e90da4b122de/%C4%8D.%2069%20-%20III.%20%C3%9A%20502_2015.pdf> [cit. 2021-03-25].

⁷ MAZANEC, Michal. *Správní soudnictví*. Praha: Linde, 1996, s. 13-14.

⁸ čl. 39: „Žádný svobodný muž nebude zatčen nebo uvězněn nebo zbaven majetku nebo zbaven cti nebo vyhnan do vyhnanství nebo jakkoliv poškozen, ani ho nebudeme pronásledovat nebo proti němu někoho posílat, bez zákonného rozsudku jeho na roveň postavených nebo podle zákonů země.“ [online]. Dostupné na internete: <<https://www.dejepis.com/dokument/magna-charta/>> [cit. 2021-07-21].

⁹ SCHELLEOVÁ Ilona. et al. *Soudnictví (historie, současnost a perspektivy)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004, s. 299.

¹⁰ MAZANEC, ref. 7, s. 13-14.

správneho súdnictva po roku 1918, keďže do tej doby platilo na veľkej časti nášho územia. Zo všeobecného hľadiska však nesporný význam malo, a dovoľím si tvrdiť, že aj v dnešnej dobe má, správne súdnictvo nemecké.

V nemalej miere majú na tom zásluhu názorové nezhody dvoch významných nemeckých teoretikov správneho súdnictva, Otta Bähra a Rudolfa Gneista (niekde aj Rudolf von Gneist), ktorých spor v oblasti problematiky správneho súdnictva nielenže presiahol hranice štátu, v ktorom vznikol, ale aj dobu, v ktorej obaja žili, a ovplyvňuje správne súdnictvo v podstate dodnes.¹¹

Bähr¹² vychádzal z ideí „justičného štátu“, ktorá mala byť čo najlepšie využitá aj pre oblasť verejného práva. Verejné právo chápal ako súčasť jednotného právneho systému a subjektívne verejné práva považoval za rovnocenné so súkromnými subjektívnymi právami, preto obidvom skupinám prináležala súdna ochrana. Bähr bol zástancom myšlienky, že ochranu verejným subjektívnym právam má poskytovať všeobecné súdnictvo, pretože len riadne súdy môžu byť nezávislou inštitúciou, viazanou len zákonom, ktorá nepodlieha určitému oportunistickému uvažovaniu v prospech štátnej správy. Len tieto súdy sú garanciou účinnej právnej ochrany jednotlivca proti štátnej správe. Dôsledné oddelenie justície a správy považoval za podstatnú podmienku uskutočňovania myšlienky právneho štátu. Pripúšťal však aj kompromisné riešenie, a to aby táto ochrana bola zverená v nižších stoliciach do rúk osobitným súdom správnym, odlišným od tých, ktoré rozhodujú o súkromnoprávných vzťahoch. Pokiaľ by však mali byť správne súdy vyčlenené zo sústavy všeobecných súdov, trval na tom, že aspoň najvyššia inšancia by mala byť spoločná. Účelom bolo vylúčiť nejednotnosť a rozpor v súdnych rozhodnutiach. V žiadnom prípade však nepripúšťal, aby o verejných subjektívnych právach rozhodovali orgány, ktorým bola zverená ochrana verejných záujmov. Súdna kontrola štátnej správy mala byť podľa Bähra založená výlučne na ochrane verejných subjektívnych práv a predmet správneho súdnictva sa obmedzoval len na verejné subjektívne práva. Zostavil celý súbor verejných subjektívnych práv občanov. Odmietal výčitku, že takýmto prístupom upadne štátna správa do rúk správneho súdnictva. Záruku videl v presnom vymedzení právomoci obidvoch orgánov. Bol toho názoru, že správne súdnictvo neslúži len podriadeným subjektom v správno-právných vzťahoch, ale tiež orgánom štátnej správy, pretože nezávislé správne súdnictvo upevňuje právne vedomie administratívnych orgánov.¹³ Podporil názor, nie vždy dobre prijatý vládami, že štát ako súčasť spoločnosti musí byť súdený na rovnakých súdoch ako jednotliví občania.¹⁴

Bährovým odporcom a v tej dobe aj viac uznávaným teoretikom správneho súdnictva bol Rudolf Gneist¹⁵. V Gneistovom ponímaní má mať správne súdnictvo charakter právnej kontroly pôsobiacej vo vnútri štátnej správy. Gneist ju priamo označoval ako „sebakontrolu“ štátnej správy. Základnú myšlienku, z ktorej vychádzal, prevzal z anglickej administratívnej justície postavenej na účasti laikov na správe aj na správnom súdnictve. Dôraz kládol na účasť laikov z radov hospodársky nezávislých vlastníkov veľkých pozemkov, ktorých priaznivý vplyv na činnosť správnych súdov považoval za rozhodujúcu. Ich hmotné zabezpečenie a tradičný vzťah k verejnej práci považoval za nevyhnutný základ

¹¹ MACUR, Josef. *Správní soudnictví a jeho uplatnění v současné době*. Brno: Masarykova univerzita, 1992, s. 99-101.

¹² BÄHR, Otto. *Der Rechtsstaat. Eine publicistische Skizze*. Wigand 1864.

¹³ HÁCHA, Emil. *Nejvyšší správní soud*. In *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Rudolf M. Rohrer, 1932, s. 828. Dostupné na internete: <<https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/11424>> [cit. 2021-03-26]. Porovnaj tiež MACUR, ref 11, s. 101-102.

¹⁴ KÜNNHECKE, Martina. *Tradition and change in Administrative Law: An Anglo-German comparison*. Berlin; Heidelberg: Springer Verlag, 2007, s. 22.

¹⁵ Rudolf Gneist – berlínsky profesor, právnik, politik.

žadúcich morálnych vlastností, potrebných k nestrannému výkonu funkcie v administratívnom súdnictve. Za najlepších prostriedkov ochrany jednotlivcov proti ľubovôli úradnej moci považoval správne súdnictvo vykonávané v rámci systému štátnej správy. Záruky objektívneho rozhodovania administratívnej justície videl v prenesení metód súdnych do oblasti správy. Len jurisdikcia uplatňovaná v rámci administratívy môže zaistiť nestranné uplatňovanie verejnej moci. Gneist chápal súdnu kontrolu správnych aktov podstatne širšie ako len ochranu subjektívnych práv. Kládol dôraz na právo objektívne a v správnom súdnictve videl skôr prostriedok na upevňovanie právneho poriadku. Preto pripúšťal, aby sa konanie pred administratívnymi súdmi začalo ako na návrh podriadeného subjektu, tak aj na návrh štátneho orgánu. Vo vzťahu k zásadám civilného konania mal za to, že tieto sa môžu uplatniť len v obmedzenej miere. Jedným z najzávažnejších Gneistových záverov je, že oprávnenie orgánov správneho súdnictva na preskúmavanie sa neobmedzuje len na posúdenie otázok zákonnosti, ale najmä na posúdenie účelnosti. Bährovým stúpencom vytýkal, že danú problematiku posudzujú z príliš úzkeho hľadiska, sú zameraní na kontraktórnosť konania a nie sú schopní pochopiť, že poslaním správneho súdnictva je predovšetkým udržiavanie objektívneho právneho poriadku. Správne súdnictvo charakterizoval ako právnu činnosť vykonávanú formou jurisdikcie, ktorá neslúži len ochrane jednotlivca, ale predovšetkým záujmom celku.¹⁶

Práve na týchto dvoch koncepciách správneho súdnictva vidíme, aj keď len prostredníctvom definovania samotného účelu správneho súdnictva, do akej miery mala slúžiť na jeho zabezpečenie dispozičná zásada. Vyvodzujeme, že v prípade Bährovej teórie išlo o bezvýhradné uplatňovanie dispozičnej zásady ako prostriedku na ochranu verejných subjektívnych práv. Naopak v prípade Gneista, tento aj výslovne pripúšťa, aby sa konanie pred administratívnym súdom začalo aj na návrh štátneho orgánu. Aj v tomto prípade sa uplatní dispozičná zásada. Ale účelom takéhoto návrhu nie je ochrana verejných subjektívnych práv, ale ochrana záujmov celku, resp. udržiavanie objektívneho právneho poriadku.

A prečo sme sa vlastne zaoberali týmito teoretickými názormi. Tieto koncepcie sa v rôznej miere pretavili do nemeckého správneho súdnictva. A napriek tomu, že po vzniku Československa v roku 1918 bolo správne súdnictvo podstatnou mierou ovplyvnené rakúskym správnym súdnictvom prostredníctvom recepcie rakúskych zákonov, bol vývoj správneho súdnictva v strednej Európe, teda aj v Rakúsku, ovplyvnený hlavne nemeckým správnym súdnictvom.

OBDOBIE RAKÚSKO-UHORSKA

Začiatky správneho súdnictva sa formujú v období rakúsko-uhorského vyrovnania. Prvým ústavným dokumentom na území vtedajšieho Rakúska (Predlitavska), ktorý zakotvil súdnu ochranu proti zásahom do práv osoby zo strany verejnej správy, bol zákon č. 144/1867 r.z. o moci sudcovskej. Tento zákon spolu s ďalšími šiestimi zákonmi tvoril tzv. decembrovú ústavu (prijatá 21. decembra 1867). Čl. 15 ods. 2 citovaného zákona zakotvil právo jednotlivca domáhať sa proti zástupcom správneho úradu ochrany svojich verejných práv, dotknutých aktami správnych úradov, a to pred správnym súdom vo verejnom a ústnom konaní. K zriadeniu správneho súdu však nedošlo týmto článkom, ale až zákonom o zriadení správneho súdu zo dňa 22. októbra 1875 (októbrový zákon), ktorý bol vyhlásený pod č. 36/1876 r.z.¹⁷ V zmysle § 2 tohto zákona: „*Správnému soudu přísluší*

¹⁶ HÁCHA, ref. 13, s. 828. MACUR, ref. 11, s. 104.

¹⁷ Dostupné na internete: <http://nssoud.cz/historie/36_1876.pdf> [online]. [cit. 21.03.2021].

naléztí v každém případě, když kdo praví, mu bylo protizákonným rozhodnutím nebo opatřením některého úřadu správního v právích jeho ublíženo.“ Z uvedených ustanovení je teda zřejmé, že účelom rakúskeho správneho súdnictva bola ochrana subjektívnych práv. S ohľadom na § 5 ods. 1 zákona č. 36/1876 r.z, podľa ktorého: „*Správní soud má předsedíti jedině, když za to strany požádají.*“¹⁸ v spojení s už uvádzaným § 2 sa bezvýhradne uplatňovala dispozičná zásada. Takto zakotvená súdna kontrola správy bola založená na garantovaní subjektívnych verejných práv jednotlivca a zákonnosti správy, čím nadväzovala na myšlienku právneho štátu, ktorá sa presadzovala v nemeckých štátoch.¹⁹ Rakúske správne súdnictvo bolo postavené na jednej ústrednej inštancii. Rakúsky správny súd bol organizovaný ako súd zložený zo sudcov z povolania a jeho príslušnosť bola určená generálnou klauzulou, z ktorej však § 3 a § 48 zákona stanovili niektoré výluky. Výnimočnosť tejto rakúskej koncepcie, s odstupom času, vyzdvihol aj E. Hácha, ktorý ocenil jednak prijatie generálnej klauzuly, otvárajúcej zásadne proti každému správneho aktu cestu k správneho tribunálu, a jednak aj zásady, že úlohou správnej justície je „judikovať“, nie „spravovať“. Dôsledkom toho bolo oddelenie správneho súdu od správy, ako aj to, že predmetom správnej judikatúry môžu byť len subjektívne práva, teda že súdna kontrola je obmedzená len na skúmanie zákonnosti správnych aktov. V porovnaní s pruskou sústavou (založenou na myšlienkach Gneista), vynikala rakúska sústava priezračnou jednoduchosťou a prostotou.²⁰

Situácia v Uhorsku bola odlišná. V období rokov 1848-1849 sa vytvorili iba teoretické predpoklady pre vznik správneho súdnictva. Na to, aby existovalo aj prakticky bolo potrebné organizačne oddeliť výkonnú a súdnu moc a zrušiť obyčajový charakter administratívno-právnych noriem. Ani po rakúsko-uhorskom vyrovnaní nedošlo k takým zmenám, ktoré by problematiku správneho súdnictva jednoznačne riešili. Existovali dokonca názory, že správne súdnictvo neprichádza do úvahy, keďže Uhorsko nemá žiadne správne zákony, alebo že správne súdnictvo by mohlo oslabovať výkonnosť a presadzovanie štátnej vôle. Opačný názor prejavil gróf Koloman (Kálmán) Tisza²¹, ktorý v reči z 21. marca 1871 upozornil na to, že práve súdy sú orgánmi, ktoré majú zaručiť, že v situácii absencie správnych predpisov v Uhorsku nebudú porušované práva občanov. Mali to byť teda súdy, ktoré zaručia zákonnosť postupu správnych orgánov, čo si nevyhnutne vyžaduje, aby došlo k oddeleniu kontrolovaného a kontrolujúceho subjektu.²² Určité začiatky správneho súdnictva v Uhorsku sa spájajú s Bratislavskou marcovou ústavou, kedy zákonný článok III/1848 (jeden z 31 zákonných článkov, ktoré tvorili marcovú ústavu) v § 19 predpokladal zriadenie štátnej rady na účely „porád vo veci verejných záležitostí štátu“.²³ Ale až zákonný článok IV/1869 o výkone súdnej moci zakotvil oddelenie výkonnej a súdnej moci. Napriek snahám presadiť pri prerokúvaní návrhu tohto zákona v príslušnom parlamentnom výbore aj ideu správneho súdnictva, tento nezískal potrebnú podporu. Prvým správno-súdnym zákonom, ktorý bol následne prijatý, bol zákonný čl. XXXIII/1874, ktorý

¹⁸ Správny súd ma postupovať jedine vtedy, ak o to strany požiadajú. (preklad – autorka)

¹⁹ KOPECKÝ, Martin. Ústavní zakotvení rakouského modelu soudní kontroly správy a jeho následování. In *Právnik*, 2017, roč. 156, č. 12, s. 1074.

²⁰ HÁCHA, Emil. *Průvodní slovo*. In RÁDL, Zdeněk. (ed.). *Nejvyšší správní soud. Komentované zákony České republiky*. Praha: Československý kompas, 1933, s. 8. [online]. Dostupné na internete: <<https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/7083>> [cit. 2021-03-23].

²¹ Neskorší ministerský predseda (v rokoch 1875 – 1890).

²² GÁBRIŠ, Tomáš. *Oddělení soudnictva a správy v Uhorsku 19. a 20. století*. In *DNY PRÁVA 2013 – DAYS OF LAW 2013, Část VII. Soudy a soudnictví v historickém kontextu*. Brno: Masarykova univerzita. 2014, s. 98-114. [online]. Dostupné na internete: <https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2013/07_Soudy_a_soudnictvi_v_historickem_kontextu.pdf> [cit. 2021-03-23].

²³ Tamže.

v § 50 pojednával o možnosti odvolania sa na Kúriu²⁴ vo veciach porušenia volebného práva. V osemdesiatych rokoch 19. storočia silnela myšlienka zriadiť všeobecného správneho súdu. Kým však došlo k jej realizácii, bol prijatý aspoň zákonný článok XLIII/1883, ktorý vytvoril jednostupňový súd vo veciach finančnej správy. Priamym predchodcom zriadenia verejno-správných súdov bol zákonný článok XXXIII/1891, ktorý pripraviť pole pre zovšeobecňovanie a zjednocovanie administratívno-právnej judikatúry, čo bol posledný krok k definitívnemu vytvoreniu osobitného špecializovaného správneho súdnictva (hoci len na jeho najvyššej úrovni). Až na základe zákonného článku XXVI/1896²⁵ došlo k zriadeniu správneho súdu, ktorý mal charakter najvyššieho správneho súdu. V zmysle § 84 tohto zákonného článku právo podať sťažnosť patrilo zainteresovaným osobám vrátane právnických osôb a orgánov verejnej moci na účely nápravy akejkoľvek ujmy spôsobenej činmi a rozhodnutiami správneho úradu. Uhorský správny súd bol teda na rozdiel od toho rakúskeho založený na modeli pruského správneho súdnictva, ktoré vychádzalo z koncepcie Rudolfa von Gneista. Keďže Gneistova koncepcia sa neobmedzovala len na ochranu subjektívnych verejných práv pred zásahmi správy, ale bola zameraná aj na udržiavanie objektívneho právneho poriadku, preto oprávnenie podať sťažnosť mala nielen dotknutá strana, ale aj niektoré úrady a funkcionári na ochranu príslušnosti svojich úradov a štátneho verejného záujmu.²⁶ Z uvedeného je teda zrejmé, že v Uhorskom správnom súdnictve sa konanie pred správnym súdom začínalo na základe návrhu, teda uplatňovala sa dispozičná zásada. Jej uplatnenie však neslúžilo len na ochranu verejných subjektívnych práv jednotlivcov. Jej využitie totiž slúžilo aj na ochranu verejného záujmu a zákonnosti, bez ohľadu na subjektívne práva osôb. Rozdiel spočíval v subjekte, ktorý podal návrh na konanie pred správnym súdom. Rozdiel oproti rakúskemu správnomu súdnictvu spočíval aj v spôsobe určenia príslušnosti súdu. V Uhorsku platil enumeratívny princíp. V podstate bolo stanovené obmedzenie dvojakého druhu. Sťažnosť na správny súd bola prípustná len proti rozhodnutiam (uzneseniam, opatreniam) určitých úradov a orgánov správnych, a to len v určitých veciach v zákone taxatívne uvedených. Významným spôsobom rozšíril pôsobnosť správneho súdu zákonný článok LX/1907, ktorého cieľom bola ochrana municípií²⁷ proti neoprávneným zásahom ministerstva. V tomto prípade zákon opustil taxatívny výpočet a všeobecne stanovil, že municípium môže hľadať pomoc u správneho súdu proti všetkým nariadeniam, rozhodnutiam a opatreniam ministra (vlády) alebo ich orgánov a funkcionárov, ktoré proti municípiu vykonávajú protiprávne vrchnostenskú moc. V týchto prípadoch (až na malé výnimky) bola pôsobnosť súdu obmedzená len na kasáciu.²⁸

PRVÁ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA

Veľkým medzníkom v oblasti správneho súdnictva bola nepochybne prvá svetová vojna a následne vznik samostatnej ČSR. Zákon č. 11/1918 Sb. o zriadení samostatného

²⁴ Najvyšší súdny orgán v Uhorsku.

²⁵ 1896. évi XXVI. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási biróságról – Zákonný článok XXVI z roku 1896 o Uhorskom kráľovskom správnom súde

²⁶ HOETZL, Jiří. *Soudní kontroly veřejné správy*. [online]. Praha: Spolek českých právníků „Všehrd“, 1924, s. 8-10. Dostupné na internete: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/7029> [cit. 2021-03-02].

²⁷ Municípie – samosprávne jednotky, vykonávajúce aj niektoré funkcie všeobecnej miestnej štátnej správy.

²⁸ HOETZL, ref. 26, s. 8-10. HOETZEL, Jiří. *Československé správní právo. Část všeobecná*. 2. vydání. Praha: Melantrich, 1937, s. 424 [online]. Dostupné na internete: <https://digi.law.muni.cz/handle/digilaw/7051> [cit. 2021-03-02].

štátu československého zo dňa 28. októbra 1918 bol recepčnou normou s ústavnoprávnou relevanciou, ktorým sa konštituoval československý právny poriadok.²⁹ Tento prvý československý zákon vyhlásil a zakotvil československú štátnu suverenitu³⁰ a po obsahovej stránke došlo k prevzatíu právnych predpisov zaniknutého Rakúsko-Uhorska³¹. Táto recepčná norma však mala svoje úskalia. Jednak z dôb Rakúsko-Uhorska nemohli určite platiť všetky právne predpisy (napr. zákony vzťahujúce sa na monarchistické zriadenie) a jednak použitie slov „*zákony a nařízení*“ nezohľadnilo, že na území Slovenska platilo uhorské právo, kde okrem zákonov a nariadení mali veľký význam právne obyčaje a judikatúra.³² Pri vytváraní súdnej kontroly správy však vychádzal zákonodarcia z rakúskeho modelu správneho súdnictva. Zákomom č. 3/1918 Sb. o najvyššom správnom súde a o riešení kompetenčných konfliktov boli prevzaté ustanovenia zákona č. 36/1876 r.z.³³. Dôvodom na rozsiahlu recepciu, okrem nedostatku času na vybudovanie právneho poriadku vo všetkých oblastiach života, bolo aj to, že išlo väčšinou o právne inštitúty, ktoré sa po dlhú dobu pred prvou svetovou vojnou na českom území uplatňovali. Recepčia rakúskej úpravy správneho súdnictva znamenala pre oblasť Čiech vlastne len pokračovanie v predchádzajúcom stave, no pre oblasť Slovenska znamenala podstatnú zmenu.³⁴ Návrh zákona č. 3/1918 Sb. predložil na zasadnutí Národného výboru dňa 02. novembra 1918 Dr. Ferdinand Pantůček³⁵, ktorý v rozprave k nemu uviedol (stenoprotokol zo zasadnutia Národného výboru československého 1918), cit.: „*Následující návrh týká se zřízení nejvyššího správního soudního dvora. Přejímá se dosavadní kompetence a rozšiřuje se ve směru věcném. Je to čistě právnické zlepšení, že kompetence jeho se rozšiřuje na některé věci, jež dosud z politických důvodů byly odňaty správnímu soudnímu dvoru. Byly to možnosti, kde vláda mohla se vyhnouti kontrole správního soudu.*“³⁶ Zmeny (tzv. Pantůčkovy škrty) spočívali jednak vo vylúčení kompetencií rakúskeho ríšskeho súdu a taktiež rozšírili právomoc Najvyššieho správneho súdu o veci disciplinárne, veci, v ktorých rozhodoval správny orgán zložený tiež z riadnych sudcov a veci, v ktorých boli úrady oprávnené postupovať podľa voľnej úvahy. Nešlo však o vecné preskúmavanie voľnej úvahy úradov, skôr o posúdenie, či voľné uváženie úradov nevybočilo zo zákonných medzí. Keďže bol správny súd považovaný za jeden z hlavných pilierov právneho štátu, bola otázka správneho súdnictva definitívne upravená aj Ústavou ČSR vydanou pod č. 121/1920 Sb., ktorá v § 88 potvrdila existenciu Najvyššieho správneho súdu³⁷. Hoetzel v tejto súvislosti uvie-

²⁹ BEŇA, Jozef. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001, s. 22.

³⁰ „*Samostatný stát československý vstoupil v život.*“ - prvá veta preambuly zákona č. 11/1918 Sb.

³¹ Čl. 2 zákona č. 11/1918 Sb.: „*Veškeré dosavadní zemské a říšské zákony a nařízení zůstávají prozatím v platnosti.*“

³² PÁLKA, Adam. *První, a přesto jedenáctý v pořadí. Několik zajímavostí k zákonu z 28. října 1918*. 2018. [online] Dostupné na internete: <<https://pravo21.online/domov-a-svet/prvni-a-presto-jedenacty-v-poradi-nekolik-zajimavosti-k-zakonu-z-28-rijna-1918>> [cit.2021-03-03].

³³ § 2 zákona 3/1918 Sb.: „*Pro příslušnost a složení nejvyššího správního soudu i pro řízení před ním platí předpisy §§ 2. a násl. zákona ze dne 22. října 1875, č. 36 ř. z. z r. 1876, jeho novely ze dne 21. září 1905, č. 149 ř. z., i jeho jednací řád (ministerské nař. ze dne 22. srpna 1907, č. 209 ř. z. s následujícími doplňky a úchylkami: ...*“

³⁴ MACUR, ref. 11, s.112.

³⁵ Prvý prezident Najvyššieho správneho súdu v rokoch 1918 – 1925.

³⁶ Vid' záznam (stenoprotokoly) ze zasedání Národního výboru československého dne 2. listopadu. 1918. [online]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/19181102/19181102_02.htm> [cit. 2021-03-21].

³⁷ § 88 ods. 1 Ústavy ČSR: „*Soudní ochranu proti správním úřadům poskytuje v nejvyšší stoli soud složený z neodvislých soudců a zřízený pro území celé republiky.*“

dol, cit.: „*Zejména v demokratické republice neúměrným vlivem politických stran a s nebezpečím (potenciálním i virtuálním) zpolitisování veřejné správy má správní soud posláním neochvějně bašty práva.*“³⁸ Z ustanovenia § 86 Ústavy ČSR³⁹ je zřejmé, že sa predpokladalo vytvorenie aj nižších správnych úradov, ktorých úlohou mala byť nie len ochrana subjektívnych práv, ale aj ochrana záujmov „občanov“. Vývoj správneho súdnictva však závisel od vývoja organizácie verejnej správy. Hneď od prvých mesiacov existencie republiky sa začala pripravovať správna reforma, ktorej výsledkom bol zákon č. 126/1920 Sb. o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej. Jeho cieľom bolo vytvorenie jednotného systému správy v celej republike. V nadväznosti na tento zákon bol prijatý aj zákon č. 158/1920 Sb. o správnom súdnictve pri úradoch okresných a župných. Ako už z jeho názvu vyplýva, mali ním byť zriadené okresné a župné jurisdikčné senáty. Tento zákon sa však nikdy nerealizoval, nakoľko jeho realizácia priamo súvisela so zriadením župných a okresných úradov ako aj s prijatím zákona o správnom konaní pred týmito senátmi. Realizácia župného zákona sa niekoľkokrát odkladala. Nakoniec sa župné zriadenie zaviedlo len na Slovensku, a to od 1. januára 1923. Rovnako ani zákon o správnom konaní nebol nikdy vydaný.⁴⁰ Nakoľko sa prostredníctvom župného zákona nepodarilo unifikovať verejnú správu, v roku 1926 sa začala pripravovať reorganizácia, ktorá vyústila do prijatia zákona č. 125/1927 Sb. o organizácii politickej správy (tzv. organizačný zákon), ktorým mal byť zrušený župný systém a zavedené zemské (krajské) usporiadanie. Tento zákon rátať aj s existenciou správnych senátov okresných a zemských, ktoré mali byť zavedené osobitným zákonom.⁴¹ Malo dôjsť k vytvoreniu niekoľkokoinštančného správneho súdnictva, kde nižšie inštancie mali mať charakter správnych úradov. K vydaniu tohto zákona nikdy nedošlo. Z uvedeného dôvodu bolo správne súdnictvo koncentrované len na jednu inštitúciu – Najvyšší správny súd. Dôsledkom tohto vývoja však bola jeho neúmerná preťaženosť. Začiatkom tridsiatych rokov bol počet neskončených vecí taký rozsiahly, že vybavenie vecí trvalo aj niekoľko rokov. Pokusom ako zmierniť nepriaznivý stav bola novelizácia – z. č. 164/1937 Sb. o najvyššom správnom súde. Pomôcť odbremeniť a urýchliť konanie mal inštitút pomocných referentov, ktorých úlohou bolo pripravovať návrhy pre konanie v senátoch. V senátoch mali aj poradný hlas. Taktiež došlo v mnohých veciach k zníženiu počtu členov senátu z 5 na 3. Skutočnosť, či táto novelizácia bola prínosom, nebolo možné vzhľadom na následné politické zmeny s určitosťou povedať. Je síce pravda, že Najvyšší správny súd pokračoval vo svojej činnosti aj v období druhej svetovej vojny, no podmienky jeho činnosti nie je možné porovnávať s predchádzajúcim obdobím prvej republiky. Vzhľadom k tomu, že správne súdnictvo v Československej republike bolo svojim spôsobom kontinuálnym pokračovaním činnosti rakúskeho správneho súdu a vďaka recepcii rakúskych právnych predpisov naďalej platilo aj ustanovenie § 5 zákona č. 36/1876 r.z., podľa ktorého správny súd ma postupovať jedine vtedy, ak o to strany požiadajú, uplatňovala sa dispozičná zásada v podobnom rozsahu ako v Rakúsku. Do jeho pôsobnosti patrilo v prvom rade chrániť verejné subjektívne práva. Táto prevzatá pôsobnosť bola zákonom č. 3/1918 Sb. doplnená ešte o dve skupiny kompetencií prináležiacich predtým Ríšskemu súdu. Správny súd rozhodoval aj o porušeníach politických práv zaručených ústavou a tiež o nárokoch proti štátu a zemi, ktoré nespádali do kompetencie riadnych súdov, v prípade, ak správne úrady už rozhodli o nich

³⁸ HOETZEL, ref. 28, s. 425.

³⁹ § 86 Ústavy ČSR: „*V nižších státních úřadech správních budiž podle možnosti zastoupen živel občanský a budiž postaráno při správních úřadech o nejvydatnější ochranu práv a zájmů občanstva (správní soudnictví).*“

⁴⁰ SCHELLEOVÁ, ref. 9, s. 306-307.

⁴¹ Vid' § 6 ods. 2 zákona č. 125/1927 Sb.

v medziach svojej príslušnosti a jednalo sa len o preskúmanie tohto rozhodnutia. V oboch týchto prípadoch však tiež išlo o ochranu verejných subjektívnych práv. V prípade, ak by boli do života uvedené nižšie správne úrady, ktorých existenciu predpokladalo ustanovenie § 86 Ústavy ČSR, došlo by v podstate na našom území k uplatneniu prvkov z tzv. Gneistovej koncepcie správneho súdnictva. Rovnako Mazanec⁴² v tejto súvislosti konštatuje, že sa predpokladalo vytvorenie správneho súdnictva podľa pruského vzoru, keďže vyššie citovaná právna úprava bola zaradená do kapitoly o ministerstvách a nižších správnych úradoch (teda do oblasti exekutívy)⁴³. Uvedené môžeme vyvodit' aj z dôvodovej správy k zákonu č. 158/1920 Sb.⁴⁴, podľa ktorej správne súdnictvo je síce nachádzaním práva, je zápasom o právo a rozhodovaním o tom, čo je právo, ale že zostáva stále ešte funkciou správy ako takej. Jeho úlohou je nie len udržiavanie právneho poriadku, ale aj ochrana verejných záujmov. Strana (každý právny subjekt) sa môže dožadovať ochrany verejného práva subjektívneho alebo iného zvláštneho záujmu právom uznaného a právom chráneného. Správne súdnictvo začína na návrh strán alebo aj z moci úradnej, pokiaľ ide o záujmy verejné.

OBDOBIE ROKOV 1939 – 1945

Obdobie Protektorátu Čechy a Morava a tzv. Slovenského štátu bolo medzníkom, ktorý rozdelil spoločnú cestu Českých zemí a Slovenska, a to aj na poli správneho súdnictva. V Čechách a na Morave bola činnosť Najvyššieho správneho súdu ovplyvnená nemickou okupáciou. Odlišná situácia bola na Slovensku. Vyhlásením Slovenského štátu stratil svoju pôsobnosť československý Najvyšší správny súd (ďalej aj NSS). Bol však nahradený slovenským NSS⁴⁵ so sídlom v Bratislave, ktorý v roku 1944 dočasne sídlil v Piešťanoch. Totalitná štátna moc v podstate rešpektovala nezávislosť súdnej moci, a to až do jesene 1944, preto sa podarilo do značnej miery udržať kontinuitu s predošlým demokratickým obdobím, tak personálnu ako aj inštitucionálnu. Najvyšší správny súd mal rozhodovať vo všetkých prípadoch, keď niekto tvrdil, že nezákonným rozhodnutím alebo opatrením administratívneho úradu bolo porušené jeho právo.⁴⁶ Teda úprava bola založená na generálnej klauzule. Bol súdom kasačným, s výnimkou rozhodovania o veciach daní a poplatkov, a vo veciach sociálneho poistenia, kedy mohol rozhodovať meritórne. V zmysle § 6 ods. 1 ústavného zákona č. 120/1940 Sl.z.: „*Najvyšší správny súd pokračuje na podnet strán*“. Na vykonanie ústavného zákona bolo prijaté vládne nariadenie č. 170/1940 Sl. z., ktoré veľmi progresívne v § 2 uvádzalo: „*Najvyšší správny súd je vo veciach svojej správy samostatný*.“ Tento súd prevzal aj inštitút právnych zásad – rozšírený senát mal právomoc prijať záväzný judikát zaväzujúci administratívne orgány aj samotný Najvyšší správny súd.⁴⁷ Z uvedeného je teda zrejmé, že aj NSS v období Slovenského štátu sa držal línie nastolenej ešte rakúskym Najvyšším správnym súdom, teda bol postavený na bezvýhradnom uplatňovaní dispozičnej zásady za účelom poskytovania ochrany verejným subjektívnym právam. Napriek veľmi progresívnej právnej úprave, práve v dôsledku vnútornej a zahraničnopolitickej situácie, sa činnosť tohto súdu nevyvinula tak, aby sa mu venovala

⁴² MAZANEC, ref. 7, s. 31.

⁴³ Aj keď dôvodová správa ku zákonu č. 158/1920 Sb. sa výslovne odvoláva, cit.: „*Je to celkom týž systém, ktorý na príklad již po 100 let platí ve Francii (Contentieux administratif) a výborně se osvědčil.*“

⁴⁴ Dôvodová správa k zákonu č. 158/1920 Sb., o správním soudnictví u úřadův okresních a župních [online]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t2414_00.htm#_h> [cit. 2021-03-20].

⁴⁵ Zriadený ústavným zákonom č. 120 zo dňa 07. mája 1940 o Najvyššom správnom súde.

⁴⁶ § 2 ods. 1 ústavného zákona č. 120/1940 Sl. z.

⁴⁷ BARICOVÁ, ref. 3, s. 6.

väčšia pozornosť. K zmenám, nie len na poli správneho súdnictva, došlo v druhej polovici roku 1944. Prezident republiky v exile, Dr. Edvard Beneš, svojím ústavným dekrétom č. 11/1944 Úr. vest. čs. v Londýne dňa 3. augusta 1944 rozhodol o obnovení právneho poriadku prvej ČSR. Súдне rozhodnutia a rozhodnutia orgánov verejnej správy zostali v platnosti, ale dekrét prísne stanovil dôvody, pre ktoré bolo možné tieto akty na návrh strán alebo z moci úradnej zrušiť.⁴⁸ Išlo o významný dokument, nakoľko riešil jednak otázku recepcie právneho poriadku po druhej svetovej vojne a zároveň poukazoval na tie právne predpisy, ktoré strácajú platnosť. Dňa 1. septembra 1944 však Slovenská národná rada vydala nariadenie č. 1/1944 o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci. Bol to strohý právny predpis, ktorého význam spočíval v tom, že vylúčil na slovenskom území z platnosti a účinnosti dekréty prezidenta vydávané v Londýne a Slovenská národná strana sa stala druhým ohniskom zákonodarnej moci na československom území.⁴⁹

OBDOBIE ROKOV 1945 – 1989

Po druhej svetovej vojne, napriek tomu, že správne súdnictvo v podstate formálne nadviazalo na predvojnovú koncepciu, činnosť Najvyššieho správneho súdu sa v skutočnosti už nerozvinula. Určité obdobie po vojne fungoval tak NSS v Prahe ako aj NSS v Bratislave, ktorý posudzoval správnosť aktov slovenských autonómnych orgánov. V roku 1949 na základe ustanovenia § 137 Ústavy Československej republiky č. 150/1948 Zb.⁵⁰ a § 1 zákona č. 166/1949 Zb. o sídle správneho súdu⁵¹ boli oba súdy spojené pod Správny súd so sídlom v Bratislave. Jeho činnosť trvala do roku 1952. Dňa 1. januára 1953 nadobudol účinnosť ústavný zákon č. 64/1952 Zb. o súdoch a prokuratúre, ktorý už neobsahoval právnu úpravu správneho súdnictva ani Najvyššieho správneho súdu⁵² a následne zákon č. 65/1952 Zb. o prokuratúre svojim ustanovením § 18 ods. 2 zrušil všetky predpisy o Správnom súde⁵³. Tým de iure zanikol Najvyšší správny súd. Po roku 1952 nastal hlboký

⁴⁸ BARICOVÁ, ref. 3, s. 6.

⁴⁹ GRONSKÝ, Ján. *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa (I. diel 1918 – 1945)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005. s. 550.

⁵⁰ § 137 ods. 1 Ústavy: „Pro celé území Československé republiky jsou zřízeny:

1.nejvyšší soud;

2.nejvyšší vojenský soud;

3.správní soud.“

⁵¹ § 1 zákona 166/1949 Sb.: „Za sídlo Správneho súdu (§ 137, ods. 1 Ústavy) sa určuje Bratislava.“

⁵² § 1 ods. 1: „Soudnictví vykonávají obecné soudy a zvláštní soudy.“

§ 1 ods. 2: „Obecnými soudy jsou nejvyšší soud, krajské soudy a lidové soudy.“

§ 1 ods. 3: „Zvláštními soudy jsou vojenské soudy a rozhodčí soudy; jiné zvláštní soudy mohou být zřízeny jen zákonem.“

⁵³ Dôvodová správa k zákonu č. 65/1952 Sb.: „Soudní kontrola státní správy se opírala o zastaralý zákon o správním soudu a byla velmi nedokonalá. Jediný správní soud, byrokratický orgán, na jehož rozhodování se soudci z lidu neúčastnili, vykonával pravomoc na celém území republiky bez znalostí místních potřeb. Výhradně jednotlivci, který se cítil dotčen rozhodnutím administrativního orgánu, se ponechávalo, zda chce zakročit k odklizení nezákonného rozhodnutí nebo patření, a rozhodnutí správního soudu zavazovalo administrativní orgán právě jen v té věci, ve které správní soud rozhodl. Administrativní orgán — jak se častěji stávalo — mohl tak zachovat svou nezákonnou praxi v jiných případech. Řízení před správním soudem bylo těžkopádné a mnohdy trvalo i léta, než správní soud rozhodl. Řízení bylo též velmi nákladné a to znemožňovalo méně majetným vrstvám dovolat se rozhodnutí správního soudu. Správní soud tak sloužil převážně zájmům majetných vrstev; většina rozhodnutí správního soudu se týkala věcí daňových a cesta na správní soud byla jedním z prostředků daňového úniku. Správní soud byl typicky kapitalistickým zařízením, které mělo budit zdání legality. Ve své reakční podobě se znovu jasně ukázal ještě po r. 1945, kdy se svým rozhodováním snažil mařit znárodnění. Jeho činnost nyní již prakticky ustala.“ [online]. Dostupné na internete : <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0631_01.htm> [cit. 2021-07-12].

úpadok správneho súdnictva. Orgány výkonnej moci v tomto období získali postavenie orgánov zastupujúcich štát. No a ten bol vo svojich rozhodnutiach neomylný, nakoľko rozhodoval z vôle robotníckej triedy. Z uvedeného dôvodu nemohol rozhodovať nezákonne, resp. nesprávne.⁵⁴ V nastolenom právnom systéme sa dôraz kládol na práva spoločnosti, nie na práva jednotlivca.⁵⁵ Správny súd bol zbytočný inštitút⁵⁶, pretože v socialistickej spoločnosti štát a občan nemajú protichodné záujmy. Po zániku NSS bolo správne súdnictvo nahrádzané dozorom prokuratúry. V zmysle zákona č. 65/1952 Zb. generálny prokurátor strážil, presadzoval a upevňoval socialistickú zákonnosť.⁵⁷ Generálny prokurátor vo vzťahu k ochrane zákonnosti najmä upozorňoval úrady, národné výbory, orgány a inštitúcie na zistené závady a mohol dávať podnet na preskúmanie rozhodnutí a opatrení, ktoré sú v rozpore s právnym poriadkom⁵⁸, a to vo forme protestu⁵⁹. Vyššie uvedený zákon bol následne nahradený zákonom č. 65/1956 Zb. o prokuratúre. Tento v § 1 stanovil, že najvyšší dozor nad zachovávaním socialistickej zákonnosti vykonáva v mene štátu generálny prokurátor. Ďalšia následná zmena prišla s ďalším zákonom o prokuratúre, a to zákonom č. 60/1965 Zb., ktorý už obsahoval ustanovenie, ktoré umožňovalo prokurátorom preskúmať zákonnosť postupu a rozhodnutí ministerstiev a iných orgánov štátnej správy, národných výborov v jednotlivých prípadoch. Teda, aj keď nie výslovne, stanovovalo oprávnenie prokurátorov podať protest vo veciach „správnych“.⁶⁰ Uvedené vyplývalo aj zo zákona o správnom konaní č. 71/1967 Zb. (Správny poriadok).

V tomto období sa súdna kontrola správnych rozhodnutí obmedzila na minimum (v podstate len na veci dôchodkového a nemocenského poistenia). Vo vzťahu k ochrane individuálnych verejných práv bol všeobecný dozor prokuratúry len nedostatočnou náhradou oproti správnomu súdnictvu. V tejto situácii nie je vôbec možné hovoriť o dispozičnej zásade ako prostriedku na ochranu verejných subjektívnych práv jednotlivca. Ak sa aj jednotliviec chcel domáhať nejakej ochrany svojich subjektívnych práv, o ktorých sa domnieval, že boli orgánmi štátnej správy alebo národnými výbormi porušené, nemohol to urobiť

⁵⁴ BARICOVÁ, ref. 3, s. 6

⁵⁵ V tejto súvislosti je príhodné konštatovanie E. Háchu vo vzťahu k sovietskemu zriadeniu ešte v roku 1933, ktoré je však uplatniteľné aj na dotknutú dobu in: HÁCHA, ref. 20, s. 6: „V sovietskom zriadení nemôže byť pre správnu justíciu už miesta, pretože bolševizmus odstránil tradičnú delbu moci a tým aj hierarchiu noriem, t.j. rozdiel medzi „zákonom“ a normami nižšieho radu, akými je nariadenie a individuálny správny akt, takže nie je možné správu merať normou vyššieho rádu, najmä „zákonom“. Dôsledne nemohol bolševizmus uznať sudcovskú nezávislosť a urobil zo sudcu len justičného úradníka. Je však ešte hlbší dôvod, prečo nemožno v sovietskom zriadení hľadať inštitúciu slúžiacu ochrane jednotlivca proti moci verejnej, pretože tam, kde platí zásada Leninova, že „sloboda je buržoázny predsudok“, nie je miesto pre orgán, ktorého poslaním je chrániť slobodu jednotlivcov proti štátu.“

⁵⁶ Z dôvodovej správy k ústavnému zákonu č. 64/1952 Sb.: „Navrhované odstránení dosavadní dvojí soustavy soudnictví a provedení zásady jednotné soudní soustavy v čele s jediným nejvyšším soudem jako nejvyšším soudním orgánem v československé republice umožňuje, ba vyžaduje, aby dosavadní poměrně složitá soudní soustava byla podstatně zjednodušena. Proto se v ustanovení § 1 projednávaného návrhu ústavního zákona upouští od dosavadního rozdělení soudů na soudy občanské a na trestní soudy obecné a vojenské (včetně soudy výjimečné) a soudy se tu dělí jen na soudy obecné a zvláštní. Tím se současně umožňuje, aby nejvyšší vojenský soud a správní soud byly zrušeny. Úkoly nejvyššího vojenského soudu převezme nově reorganizovaný nejvyšší soud; správní soud, který sloužil téměř převážně zájmům majetných vrstev a je jen přežitkem buržoasního státního aparátu. se ruší; jeho činnost po r. 1948 stejně prakticky ustala.“ [online]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0630_00.htm> [cit. 2021-07-21].

⁵⁷ § 1 ods. 1 zákona č. 65/1952 Zb. o prokuratúre

⁵⁸ § 2 písm. a) zákona č. 65/1952 Zb. o prokuratúre

⁵⁹ § 3 zákona č. 65/1952 Zb. o prokuratúre

⁶⁰ § 15 ods. 1 zákona č. 60/1965 Zb.: „.....proti rozhodnutiam, opatreniam a iným aktom (ďalej len „rozhodnutia“), ktoré odporujú zákonom a iným právnym predpisom, podá prokurátor protest na orgáne, ktorý ich vydal, alebo na orgáne tomuto orgánu nadriadenému alebo naň dozerajúcemu.“

priamo. S ohľadom na ustanovenie § 1 ods. 3 zákona č. 60/1965 Zb., podľa ktorého pri každej svojej činnosti sa orgány prokuratúry opierajú o iniciatívu pracujúceho ľudu a jeho organizácií, tak mohol urobiť len podnetom na prokuratúru. Následne však takýto podnet už nebol v jeho dispozícii. Prvoradou úlohou bola kontrola dodržiavania socialistickej zákonnosti a v tomto mechanizme bola ochrana subjektívneho práva možná len prostredníctvom ochrany práva objektívneho. Všeobecný dozor prokuratúry sa sústredil na ochranu verejného záujmu a ochrana individuálnych práv zostala na okraji pozornosti.

Po nadobudnutí účinnosti Správneho poriadku⁶¹ platilo, že v prípadoch, kedy sa občan cítil poškodený na svojich právach rozhodnutím správneho orgánu, mohol sa domáhať nápravy len prostredníctvom riadnych a mimoriadnych opravných prostriedkov, o ktorých však spravidla rozhodoval nadriadený správny orgán.

Určitý posun nastal v roku 1963 prijatím nového občianskeho súdneho poriadku (ďalej aj OSP) pod č. 99, ktorý nadobudol účinnosť 01. apríla 1964. Tento už vo svojej štvrtej hlave štvrtej časti upravoval preskúvanie rozhodnutí iných orgánov súdom. V zmysle tejto právnej úpravy sa konanie začínalo na návrh, ktorým bol opravný prostriedok proti rozhodnutiu orgánu.⁶² Podľa dôvodovej správy⁶³ k zákonu konanie, v ktorom sa preskúmava rozhodnutie iného orgánu, má nutne zmiešaný charakter. Je konaním o opravnom prostriedku a súčasne aj (z hľadiska súdu) konaním v prvom stupni. Pretože preskúvanie rozhodnutia je už samo o sebe opravným prostriedkom⁶⁴, je teda vylúčené podať ďalšie opravné prostriedky s výnimkou sťažnosti pre porušenie zákona. Následne bola v roku 1969 ústavným zákonom č. 155/1969 Zb. novelizovaná Ústava ČSSR (č. 100/1960 Zb.), ktorá nahradila pôvodnú ôsmu hlavu „Súdy a prokuratúra“ novým znením. V § 98 pribudol okrem iného ods. 4 v znení: „*Pôsobnosť súdov pri preskúvaní zákonnosti rozhodnutí správnych orgánov ustanovuje zákon Federálneho zhromaždenia.*“ Súdna kontrola správnych rozhodnutí sa stala ústavne zakotveným inštitútom. Zákonodarca neprijal generálnu klauzulu a predpokladal využitie enumeratívneho princípu. Kontrola naďalej patrila všeobecným súdom. Napriek týmto zmenám správne súdnictvo v období rokov 1948 až 1989 v podstate neexistovalo. Teda určite nie v pravom slova zmysle. Ako už bolo vyššie uvedené, preskúvanie rozhodnutí súdom bolo na jednej strane opravným konaním a na strane druhej konaním v prvom stupni. Z takéhoto nekonzistentného usporiadania je zrejmé, že zákonodarcovia nemali predstavu o povahe a funkcii správneho súdnictva, a nemali zrejme ani snahu, aby správne súdnictvo v pravom slova zmysle existovalo. Agenda, ktorú bolo možné preskúmať súdom bola veľmi okrajová a vo svojej podstate nie vždy patrila svojou povahou pod „správne súdnictvo“. Prijala sa koncepcia niektorých sovietskych autorov o rovnocennosti administratívnych a súdnych opravných prostriedkov.⁶⁵ Napriek právnej úprave vo štvrtej hlave štvrtej časti OSP umožňujúcej preskúmať určitý úzky okruh rozhodnutí správnych orgánov sa v tejto dobe nedá hovoriť o existencii správneho súdnictva v pravom slova zmysle. Takže aj keď ustanovenie § 247 ods. 1 OSP (platné do novelizácie č. 519/1991 Zb. účinné od 1. januára 1992) stanovovalo, že konanie sa začína na návrh, nejednalo sa o využitie dispozičnej zásady ako prostriedku ochrany verejných subjektívnych práv v správnom súdnictve v pravom slova zmysle. Účelom využitia dispozičnej zásady nebola ochrana subjektívnych práv a ak, tak len vo veľmi obmedzenej miere.

⁶¹ 1. január 1968.

⁶² § 247 ods. 1 zákona č. 99/1963 Zb.

⁶³ Dôvodová správa k zákonu č. 99/1963 Zb. občiansky súdny poriadok [online]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0147_08.htm> [cit. 2021-07-21].

⁶⁴ 4. hlava bola zaradená vo 4. časti, ktorá niesla názov „Opravné prostriedky“

⁶⁵ MACUR, ref. 11, s. 119.

Ak by sme teda chceli zhrnúť podobu správneho súdnictva v období socializmu, musíme skonštatovať, že ochrana individuálnych subjektívnych práv bola nedostatočná. Celá ideológia bola postavená na napredovaní spoločnosti ako takej, nie na jednotlivcovi.⁶⁶ V podstate tu neexistovala deľba moci v pravom slova zmysle, teda aj justícia nebola oprostena od politických vplyvov. A aj kontrolná kompetencia súdnictva bola ovplyvnená ústavnou požiadavkou vykladať právne predpisy v súlade so socialistickým právnym vedomím.⁶⁷

OBDOBIE OD ROKU 1989

K zmenám v oblasti správneho súdnictva došlo v roku 1990. No tieto spočívali len v rozšírení oblastí, na ktoré sa vzťahovala štvrtá hlava štvrtej časti OSP. Význam pre správne súdnictvo malo v prvom rade prijatie Listiny základných práv a slobôd⁶⁸. Podľa čl. 36 ods. 2 Listiny: „*Kto tvrdí, že bol ukrátený na svojich právach rozhodnutím orgánu verejnej správy, môže sa obrátiť na súd, aby preskúmal zákonnosť takého rozhodnutia, ak zákon neustanoví inak. Z právomoci súdu však nemožno vylúčiť preskúmavanie rozhodnutí týkajúcich sa základných práv a slobôd podľa Listiny.*“ Už zo samotného tohto znenia je zrejmé, že ide o náznak návratu k správne súdnictvu z obdobia prvej republiky, resp. k rakúskemu modelu správneho súdnictva. No stále to bol len náznak. Zbaviť sa 40 rokov „temného veku správneho súdnictva“ jediným ustanovením, aj keď ustanovením ústavného zákona, nebolo reálne. Mazanec⁶⁹ v tejto súvislosti poukazuje na zaujímavé rozhodnutie Najvyššieho súdu ČSFR Rc 60/1991, v ktorom súd napriek zakotvenej generálnej klauzule v Listine základných práv a slobôd túto poprel a vyslovil, že práva na súdne preskúmanie správneho rozhodnutia sa možno domáhať len v medziach, ktoré stanoví zákon (teda OSP pred novelou).

Až novela OSP č. 519/1991 Zb. priniesla výraznú zmenu. Do OSP zaradila piatu časť pod názvom „Správne súdnictvo“, aj keď len o úprave v druhej hlave piatej časti by sme mohli povedať, že išlo o správne súdnictvo ako také, pretože upravovala postup v konaní o žalobách proti právoplatným správnym rozhodnutiam. V základnej konštrukcii je tu prevzatá úprava októbrového zákona (č. 36/1876 r.z.); inšpiračný zdroj nie je zložitý odhaliť, pretože aj znenie kľúčových ustanovení je podobné.⁷⁰ Tretia hlava upravujúca rozhodovanie o opravných prostriedkoch proti rozhodnutiam správnych orgánov akoby bola pozostatkom predchádzajúcej doby.

Napriek tomu, že fungujúce správne súdnictvo ako súdna kontrola štátnej moci je považované za jednu zo záruk právneho demokratického štátu, bol proces tvorby správneho súdnictva veľmi postupný. Spočiatku sa zdalo, ako keby sa tvorcovia ani nevedeli vymaniť z područia predchádzajúcej doby. Druhá hlava piatej časti však napriek množstvu nedokonalosti bola založená na ochrane subjektívnych verejných práv. Ustanovenie

⁶⁶ Uvedené dokresľuje výňatok zo Správy výboru ústavno-právneho k vládnomu návrhu (tisk 147) občianskeho súdneho poriadku: „*Národní výbory mají nadto podle nové úpravy i právo podat návrh na zahájení řízení, jehož budou používat zejména v případech, kdy by nikdo z účastníků takový návrh nepodal, ale společnost měla přesto zájem na tom, aby určitá věc byla u soudu řešena. Toto ustanovení spolu s ustanovením o právech prokurátora v řízení hájí zájmy socialistické společnosti proti jednotlivcům, kteří by zneužívali práv, jež mají občané naší republiky.*“ [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/022schuz/s022009.htm>> [cit. 2021-07-21].

⁶⁷ Porovnaj ustanovenie čl. 102 odst. 1 Ústavy Československej socialistickej republiky, vyhlásenej ako ústavný zákon č. 100/1960 Sb.

⁶⁸ Ústavný zákon č. 23/1991 Zb.

⁶⁹ MAZANEC, ref. 7, s. 38.

⁷⁰ MAZANEC, ref. 7, s. 39.

§ 247 ods. 1 zákona č. 519/1991 Zb., ktorým sa mení a dopĺňa Občiansky súdny poriadok a notársky poriadok stanovovalo: „*Podľa ustanovení tejto hlavy sa postupuje v prípadoch, v ktorých fyzická alebo právnická osoba tvrdí, že bola na svojich právach ukrátená rozhodnutím správneho orgánu, a žiada, aby súd preskúmal zákonnosť tohto rozhodnutia.*“ Skutočnosť, že už v tomto období bolo správne súdnictvo zamerané na ochranu subjektívnych práv potvrdzuje aj definícia žalobcu v § 25 ods. 2 cit. zákona, podľa ktorého: „*Žalobcom je fyzická alebo právnická osoba, ktorá o sebe tvrdí, že ako účastník správneho konania bola rozhodnutím správneho orgánu ukrátená na svojich právach. Podat' žalobu môže aj fyzická alebo právnická osoba, s ktorou sa v správnom konaní nekonalo ako s účastníkom, hoci sa s ňou ako s účastníkom konať malo.*“ Na druhej strane však práve ustanovenie § 247 (vid' vyššie) ako aj § 244 ods. 1⁷¹ stavajú podstatu správneho súdnictva na zákonnosti. Podľa tohto ustanovenia by teda súd mohol rozhodovať na základe žaloby aj vtedy, ak by nezistil porušenie subjektívnych práv fyzických osôb alebo právnických osôb, ale zistil by inú nezákonnosť v rozhodnutí orgánu verejnej správy. Už samotným zaradením ustanovení o správnom súdnictve do OSP pôsobil koncept správneho súdnictva veľmi rozporuplne a nejako dočasne. Existencia tretej hlavy bola značne neorganickým prvkom a vzbudzovala pocit, akoby sa tvorcovia spomínanej novely nevedeli rozhodnúť, ktorým smerom sa má správne súdnictvo uberať.

V roku 1993 vznikla samostatná Slovenská republika a vývoj správneho súdnictva sa uberal odlišne ako v Českej republike. Občiansky súdny poriadok ostal v platnosti spolu aj s piatou časťou upravujúcou správne súdnictvo. A tá bola až do prijatia SSP niekoľko ráz novelizovaná. Niektoré úpravy boli len kozmetické, iné zase podstatné. Vývoj správneho súdnictva v Slovenskej republike novelami Občianskeho súdneho poriadku reagoval aj na požiadavky čl. 6 ods. 1 Európskeho dohovoru sformulované judikatúrou ESĽP, prípadne na požiadavky Aarhuského dohovoru z 25. júna 1998. No napriek množstvu novelizácií bola úprava konania v správnom súdnictve upravená v piatej časti Občianskeho súdneho poriadku nevyhovujúca. Niektoré časti právnej úpravy správneho súdnictva odkazovali na všeobecné ustanovenia inštitútov občianskeho súdneho procesu (§ 246c ods. 1 veta prvá Občianskeho súdneho poriadku), ktoré po neustálych zmenách Občianskeho súdneho poriadku, zameraných najmä na sporové konanie v civilných veciach, pre sudcov rozhodujúcich v správnom súdnictve už z povahy vecí boli nepoužiteľné. Vzhľadom na odlišný charakter civilných vecí a vecí správneho práva, ktorých riešenie sa spravuje odlišnými základnými princípmi, bola forma úpravy správneho súdnictva v OSP neudržateľná. Aj keď sa v takejto forme udržala dlhých 25 rokov.

ZÁVER

Emil Hácha⁷² uviedol, cit.: „*Nejvyšší správní soud je kopii bývalého rakouskeho správního soudu. Historie někdejšího rakouskéhoho správního soudu je tedy i historií nejvyššího správního soudu československého.*“ A tu by sme mohli doplniť, že história správneho súdnictva tak rakúskeho, ako aj československého prvorepublikového je históriou správneho súdnictva slovenského. Pri skúmaní dispozičnej zásady z pohľadu historického samozrejme nebolo možné úplne odčleniť toto od celkového historického náhľadu na správne súdnictvo na našom území od čias Rakúsko – Uhorska. V uvedenom historickom prehľade nachádzame jednoznačné paralely medzi súčasnou právnou úpravou

⁷¹ § 244 ods. 1 zákona č. 519/1991 Zb. ktorým sa mení a dopĺňa Občiansky súdny poriadok a notársky poriadok: „*V správnom súdnictve preskúmajú súdy na základe žalôb alebo opravných prostriedkov zákonnosť rozhodnutí orgánov verejnej správy.*“

⁷² HÁCHA, ref. 13, s. 827.

správneho súdnictva načrtnutou v úvode tohto článku a právnou úpravou prvorepublikovou a jej prostredníctvom aj právnou úpravou rakúskou, a to aj čo sa účelu správneho súdnictva týka, tak aj dispozičnej zásady. Preto nemôžeme inak, ako záver ukončiť znova slovami Emila Háchu, nakoľko tak komplexne vyjadrený účel správneho súdnictva a jeho prostredníctvom aj dispozičnej zásady ako prostriedku ochrany subjektívnych práv je nepochybne vysoko aktuálny i v tejto dobe. Tak v dobe prvorepublikovej ako aj teraz platí: *„Soudní kontrola zákonnosti správy jest zařízená jako instituce pro ochranu individua proti výkonné moci státní a nikoliv jako všeobecná kontrola zákonnosti správy beze vztahu k jednotlivci.... NSS jest orgánem kontrolním, ale ne dozorčím v technickém slova smyslu. Přezkoumáva akty správní, přikládá k nim zpředu dané objektivní měřítko, jímž je „zákon“. Ale kontrola tato má specifický účel, jímž je právní ochrana „subjektivních práv“. Kontrola zákonnosti správního aktu zasahuje tedy tento akt jen v určité relaci k právním subjektům. Jurisdikce, zařízená na ochranu „subjektivních práv“, je napořád ovládaná procesní zásadou dispoziční.“⁷³*

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

JUDr. Hedviga Geffertová, externý doktorand
 hedviga.geffertova@student.upjs.sk
 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
 Fakulta verejnej správy
 Katedra verejnoprávnych disciplín
 Popradská 66, P.O.BOX C-2
 041 32 Košice
 Slovenská republika

⁷³ Tamže, s. 845-855.

Historické formovanie predmetu občianskoprávných vzťahov z pohľadu nemeckej právnej vedy¹

Igor Hron

Univerzita Komenského, Právnická fakulta

ABSTRAKT

HRON Igor. Historické formovanie predmetu občianskoprávných vzťahov z pohľadu nemeckej právnej vedy. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 31-39.

Článok sa zaoberá vymedzením predmetu občianskoprávných vzťahov nemeckého občianskeho zákonníka (BGB) z pohľadu predchádzajúceho doktrinálneho vývoja. Analyzuje predovšetkým posun chápania nemeckej právnej vedy zo širšie poňatého predmetu občianskoprávných vzťahov na začiatku 19. storočia, ku jeho užšiemu vymedzeniu platnom do súčasnosti.

ABSTRACT

HRON Igor. Historical Formation of the Object of Civil Law Relations from the Standpoint of German Legal Science. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 31-39.

The paper deals with the specification of the object of civil law relations stipulated in the German Civil Code (BGB) from the perspective of previous doctrinal development. In particular, it analyzes the shift in understanding of the German legal science, from the broader concept of the object of civil law relations at the beginning of the 19th century, to its narrower definition effective to the present day.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

občianske právo, predmet občianskoprávných vzťahov, BGB, pandektná veda, historickoprávna škola

KEYWORDS

Civil Law, Object of Civil Law Relations, BGB, Pandectists, German Historical School of Jurisprudence

ÚVOD

Predmet občianskoprávných vzťahov a osobitne vymedzenie veci v právnom zmysle predstavujú jeden zo základných pilierov súkromného práva. Otázky spojené s ich teoretickou konštrukciou sa samozrejme cyklicky vyskytujú s postupom času a vedeckého rozvoja, nie len v domácej, ale aj zahraničnej vedeckej spise.² V rámci historického

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0417.

² V prípade vedeckého a technologického rozvoja je v súčasnosti príznačným teoreticko-právnym problémom s praktickými dopadmi kategorizácia digitálneho obsahu ako veci v právnom zmysle. Pozri najmä GÁBRIŠ, Tomáš. Definícia veci a výzvy modernej vedy. In *Justičná revue*, 2008, roč. 60, č. 4, s. 529-540; BYDLINSKI, Peter. Der Sachbegriff im elektronischen Zeitalter: zeitlos oder anpassungsbedürftig? In *Archiv für die civilistische Praxis*, 1998, roč. 198, č. 2-3, s. 287-328.

vývoja je celkom zreteľné pnutie medzi dvoma prístupmi: na jednej strane úzkym, materialistickým hľadiskom, uznávajúcim iba hmotné predmety za veci v právnom zmysle, a na strane druhej idealistické poňatie dávajúce do pozornosti nehmotné predmety.³

Aj v nadväznosti na ešte relatívne nedávnu rekodifikáciu v susednej Českej republike bol tento, už tradičný problém, znovuo tvorený,⁴ pričom nový občiansky zákonník sa vrátil ku koreňom z rakúskeho všeobecného občianskeho zákonníka (ABGB).⁵ Na území Slovenskej republiky je súčasná situácia odlišná, keďže legálnu definíciu veci platný občiansky zákonník neobsahuje⁶ a doktrína vymedzuje vec v právnom zmysle v duchu textácie ustanovenia § 23 Občianskeho zákonníka z roku 1950 a teda prísne materialisticky.⁷ Koniec koncov, aj dobová literatúra svedčí o tomto prístupe, kedy „[m]aterialistické poňatie právneho vzťahu odstraňuje idealizujúce, fetišizujúce chápanie predmetu, ktoré predmet vzťahu stotožňuje s vecou, alebo iným hmotným či nehmotným objektom“.⁸ V podobnom duchu bol prezentovaný aj názor podľa ktorého vec je „[p]řírodní fakt, který nepřislúší právu definovat“.⁹

Podľa prevažujúceho názoru bol sovietsky model občianskeho práva, podľa ktorého boli koncipované občianske zákonníky platné na našom území, najviac ovplyvnený chápaním veci po vzore nemeckého občianskeho zákonníka (BGB) ktorý „[o]vplyvnil viaceré právne poriadky európskych štátov, napríklad Holandska, Ruska, Poľska, slovenský právny poriadok neopomínajúc.“,¹⁰ pričom takéto pretrvávajúce postavenie je evidentné až do dnes. Obdobne argumentuje aj I. Telec, tvrdiac, že „[k] ovlivnění československého občanského práva zákoníkem německým ovšem došlo nepřímou, prostřednictvím sovětské právní nauky a jejího právně-politického vlivu [...] což ideově ladilo s komunistickou materialistickou „marxisticko-leninskou filozofií“, resp. s komunistickým „vědeckým světovým názorem, marxismem-leninismem“ a s jeho pozdějším ústavním zakotvením v roce 1960.“¹¹ Záverom dopĺňuje, že sa zdá, že ovplyvnenie nemeckým BGB skrz sovietske právne myslenie bolo v Československu značné.¹² Napriek tomu bližší rozbor tejto problematiky v českej či slovenskej bibliografii nie je spracovaný.

V duchu týchto úvah je preto cieľom predkladaného príspevku obohatiť túto diskusiu, majúť na zreteli prípadnú rekodifikáciu Občianskeho zákonníka, predovšetkým analýzou vymedzenia predmetu občianskoprávných vzťahov a veci v právnom zmysle z pohľadu samotnej genézy materialistického poňatia vyplývajúceho z BGB. Ako bude preukázané, ani úzke poňatie veci nebolo typické pre nemecké súkromné právo vždy.

³ HORÁK, Ondřej. *Brněnská normativní civilistika (postavy – projekty – polemiky)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 93.

⁴ MELZER, Filip. Pojem věci v návrhu občanského zákoníku. In *Právník*, 2007, roč. 146, č. 11, s. 1217-1229.

⁵ KOUKAL, Pavel. § 489 Pojem věci v právním smyslu. In LAVICKÝ, Petr et al. *Občanský zákoník I. Obecná část (§ 1–654)*, Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1727.

⁶ GÁBRIŠ, Tomáš – SKORKOVÁ, Veronika. § 118 Predmet občianskoprávných vzťahov. In ŠTEVČEK, Marek, et al. *Občiansky zákonník I Občiansky zákonník I. § 1 – 450. Komentár. 2. vydanie*. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 794.

⁷ Tamže.

⁸ KNAPP, Viktor – LUBY, Štefan. *Československé občianske právo*. Bratislava: Obzor, 1973, s. 87.

⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk et al. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 186.

¹⁰ GÁBRIŠ – SKORKOVÁ, ref. 6, s. 794.

¹¹ TELEC, Ivo. Duševní vlastnictví a jeho vliv na věc v právním smyslu. In *Právní rozhledy*, 2011, roč. 19, č. 12, s. 444 a nasl.

¹² Tamže, s. 444.

SÚČASNÉ VÝCHODISKÁ

Kľúčovým bodom pre uchopenie skúmanej problematiky je dozaista § 90 BGB, zakotvený v prvej knihe (všeobecnej časti), na ktorý nadväzujú ďalšie inštitúty obsiahnuté v iných častiach BGB.¹³

Spomenuté ustanovenie zakotvuje legálnu definíciu vecí v právnom zmysle, za ktoré sú považované výlučne hmotné (telesné, *körperliches*) predmety (objekty, *Gegenstände*),¹⁴ pričom zákon už bližšie pojem *Gegenstand* nerozvádza a jeho obsah tak nie je jednoznačný.¹⁵ Nejednoznačnosť je viditeľná aj na sémantickom obsahu jednotlivých pojmov v bežnej reči. L. Eriksen poukazuje najmä na lexikálne definície, kedy pod pojmom *Sache* sa rozumie najmä:¹⁶

- predmet, objekt (*Gegenstand*);
- v právnom zmysle akýkoľvek hmotný predmet (*körperliche Gegenstand*);
- záležitosť (*Angelegenheit*);
- otázka, problém (*Frage*);
- prípad (*Fall*);
- úloha, povinnosť (*Aufgabe, Pflicht*);
- skutok, udalosť (*Unternehmen, Begebenheit*).

Na jednej strane je teda už na prvý pohľad z relatívne strohého ustanovenia zrejmé, že kódex na tomto mieste zavádza minimálne dva základné pojmy, medzi ktorými je nerovný vzťah. Na strane druhej však pri čítaní daného ustanovenia optikou bežného občana môžu vzniknúť pochybnosti o (ne)cyklickosti definície.

Aj vzhľadom na súčasné teoretické vymedzenie predmetu občianskoprávných vzťahov je preto potrebné rozlišovať medzi právnymi subjektami a objektami, pričom pod objektom sa rozumie či už veci, teda hmotné predmety (*Sachen*), ktoré je možné podriaďovať kontrole subjektov, alebo ich náprotivok, práva. Z takto vymedzeného členenia sú veci v právnom zmysle, logicky, podmnožinou objektov (*Gegenstände*), ktorých charakteristickou črtou je ich zmyslová vnímateľnosť, priestorová ohraničenosť a ovládateľnosť.¹⁷

V NADVÄZNOSTI NA GAIA

Ako už bolo naznačené úvodom a v predošlej kapitole, nemecké pozitívne právo operuje s úzkym pojmom veci v právnom zmysle. Navzdory všetkému je vhodné pripomenúť, že väčšina publikácií do začiatku 19. storočia vychádzala z klasického rímskeho práva, konkrétne z Gaiových *Institutiones*, kde ako je všeobecne známe, boli veci kategorizované do dvoch hlavných línií. V prvom rade na telesné veci (hmotné, *res corporales*)

¹³ Najzásadnejším je bez akýchkoľvek pochyb vlastnícke právo, či držba. Pozri BASSENGE, Peter et al. *Palandt Bürgerliches Gesetzbuch, 60. neubearbeitete Auflage*. München: C.H. Beck, 2001, s. 59.

¹⁴ V pôvodnom nemeckom znení ako „*Sachen im Sinne des Gesetzes sind nur körperliche Gegenstände*.“

¹⁵ WESTERMANN, Harm-Peter. *Erman BGB, Band I*. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt, 2014, s. 219.

¹⁶ ERIKSEN, Lars. Die Polysemie in der Allgemeinsprache und in der juristischen Fachsprache Oder: Zur Terminologie der „Sache“ im Deutschen. In *Hermes – Journal of Language and Communication in Business*, 2002, roč. 28, č. 1, s. 216.

¹⁷ ZERRES, Thomas. *Bürgerliches Recht: Allgemeiner Teil, Schuldrecht, Sachenrecht, Zivilprozessrecht*. Berlin: Springer-Verlag GmbH, 2019, s. 40-41; WIEN, Andreas. *Bürgerliches Recht: Eine praxisorientierte Einführung*. Wiesbaden: Gabler Verlag, 2012, s. 30-31; BELOW, Karl-Heinz. *Bürgerliches Recht: Allgemeiner Teil*. Wiesbaden: Springer, 1960, s. 61.

a netelesné (nehmotné, *res incorporales*), pričom za telesné veci Gaius považoval tie, ktorých sa bolo možné dotknúť (napr. pozemok, otrok, šaty, zlato, striebro)¹⁸ a za veci netelesné tie, ktorých sa, naopak, dotknúť nemožno, kam patrili predovšetkým práva (pozostalosť, *ususfructus*, záväzky, či práva k mestským a vidieckym pozemkom).¹⁹

V rámci analýzy nemožno prehliadnuť ani kódex Všeobecného pruského zemského práva (*Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* (ALR)), ktorý v prvej časti druhého titulu zakotvuje všeobecné pravidlo, podľa ktorého je „*vecou v zmysle zákona všetko, čo môže byť predmetom práv alebo povinností*.“²⁰ Takto ustanovená definícia je rozšírená ustanovením, podľa ktorého je aj konanie považované za vec, pokiaľ tvorí predmet iného práva.²¹ Nakoniec, tieto ustanovenia sú doplnené užšou definíciou veci, pod ktorou sa myslí všeobecné taká vec, ktorá je nezávislá svojou prirodzenou povahou, resp. ľudskou dohodou na základe ktorej môže byť predmetom trvajúceho práva.²² Obdobne aj Občiansky zákonník pre Saské kráľovstvo (*Bürgerliche Gesetzbuch für das Königreich Sachsen*) v § 58 ustanovoval, že „*veci akéhokoľvek druhu môžu byť predmetom práv, pokiaľ to nie je vylúčené*.“

Okrem legislatívneho rámca je nevyhnutné venovať priestor predovšetkým doktrínalnym názorom, ktoré sa formovali v tomto období. Medzi významné míľniky teoretického rozpracovania tejto problematiky patrí nepochybne dielo heidelberského civilistu A. F. J. Thibauta (1772 – 1840),²³ *System des Pandekten-Rechts*.²⁴ V ňom sa objavujú state o objekte a zároveň aj kategorizácii vecí. Systematicky je táto rozprava zaradená do všeobecnej časti nasledujúc výklad o zákonoch, právnej vede, prirodzenom a pozitívnom práve, právach a ich subjektoch. Pozoruhodným faktom oproti dielam ostatných autorov, ktoré budú spomínané nižšie je to, že Thibaut otvára oddiel práve vymedzením objektu, pričom ho definuje negatívne, ako vo všeobecnosti „*všetko čo nie je subjektom právnych vzťahov*.“²⁵ Zo znenia marginálnej rubriky (*Ueber das Object der Handlungen, nämlich Sachen*) tiež možno dospieť k záveru, že podobne ako súčasná teória, rozlišoval medzi vecami v právnom zmysle a samotným objektom, pričom veci kategorizoval ako podmnožinu objektu. Thibaut ďalej rovnako ako v klasickom rímskom práve člení veci na hmotné a nehmotné, pričom ale bližšie nepripisuje k tejto typológii ďalšie súvislosti.²⁶

Ďalším zo zástancov širšieho poňatia veci v právnom zmysle bol profesor rímskeho práva, F. Mackeldey, ktorý vo svojom diele *Lehrbuch der Institutionen des heutigen*

¹⁸ KINCL, Jaromír. *Gaius: Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, s. 97.

¹⁹ Tamže, s. 99.

²⁰ § 1 ALR.

²¹ § 2 ALR.

²² § 3 ALR.

²³ Thibaut bol známy aj vďaka tzv. kodifikačnému sporu s F.C. von Savignym (1779 – 1861), kedy v roku 1814 publikoval dielo *Über die Nothwendigkeit eines allgemeinen bürgerlichen Rechts für Deutschland*, na čo v ten istý rok reagoval Savigny kritikou *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Porovnaj: URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva soukromého*. Praha: C.H. Beck, 1994, s. 115; VAN CAENEGEM, Raoul. *An Historical Introduction to Private Law*. Cambridge / New York / Port Chester / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press, 1992, s. 13.

²⁴ THIBAUT, Anton F. J. *System des Pandekten-Rechts*. Jena: Friedrich Mauke, 1823, pričom existuje aj v anglickom preklade LINDLEY, Nathaniel. *An Introduction to the Study of Jurisprudence; being a translation of the General Part of Thibaut's System Des Pandekten Rechts*. London: William Maxwell, 1855.

²⁵ Tamže, § 256, s. 191.

²⁶ Thibaut sa v tejto časti odvoláva na dielo Westphala, ktorý ustanovuje, že vecami v právnom zmysle sú „*všetky veci (Dinge) na zemi, pokiaľ majú časovú výhodu oproti človeku, sú vecami (Sachen), ktorými sa zaoberá právna veda [...] preto sa [právna veda] v tomto smere zaoberá všetkými predmetmi (Gegenstände)*. Rovnako tiež delí veci na hmotné a nehmotné. WESTPHAL, Ernst Ch. *System des Römischen Rechts über die Arten der Sachen, Besitz, Eigenthum, und Verjährung*. Leipzig: Weygandschen Buchhandlung, 1803, § 2, s. 3.

römischen Privatrechts považoval za vec podobne „*všetko čo môže byť právnym objektom a nie je osobou*“.²⁷ Osobitne pritom enumeruje za veci aj práva (*Rechte*) a pohľadávky (*Forderungen*).²⁸ Del'bu vecí na hmotné a nehmotné rozvádza v § 211,²⁹ ale zároveň aj nadväzuje na obe kategórie, keď tvrdí, že tak hmotné ako aj nehmotné druhy vecí je možné vlastniť (pri veciach nehmotných tzv. *quasi dominium*).³⁰

Relatívne myšlienkovu príbuzné názory obsiahol vo svojej „rukoväti“ a rovnako aj učebnici profesor K. P. A. von Vangerow (1808 – 1870)³¹ pričom za zmienku z tam citovaných prameňov stojí predovšetkým dielo pandektistu A. A. von Buchholtza (1802 – 1856), ktorý širšie poňatie veci dotiahol pravdepodobne do jeho najširšej podoby, kedy pod vec v právnom zmysle zahrnul jednoducho „*všetko čo existuje*“³² a najväčší dôraz kládol na práva, ktoré podľa neho tvoria jadro pojmu veci.³³

ÚZKY POJEM A KODIFIKÁCIA

V kontrapunkte k vyššie vymedzeným autorom sa objavil v neskoršej, ešte stále prvej polovici 19. storočia paralelný vývoj, so zreteľne odlišným ponímaním veci v právnom zmysle, akcentujúc najmä telesnosť predmetov. Vplyv na takéto vymedzenie mal pravdepodobne aj I. Kant, keďže sám poskytol definíciu vo svojom diele *Metafyzika mravov* (1797) a explicitne odkázal na *res corporales*.³⁴

Zásadným predstaviteľom prúdu, ktorý presadzoval úzke poňatie veci a predznamenal ďalší vývoj v tejto oblasti, je spomedzi iných aj Savignyho žiak, G.F. Puchta (1798 – 1846). Výklad o veciach začína delením súkromnoprávných vzťahov na čiastočne rodinné a čiastočne majetkové, pričom druhé spomenuté naplňajú základne vonkajšie životné potreby a ich základ, teda základ majetku tvoria veci (*Sachen*).³⁵ Pod vecami, ktoré označuje za prirodzený pojem, si predstavuje samostatne existujúce hmotné predmety, čím sa odkláňa od predchádzajúcich názorových rámcov. Puchta explicitne nespomína predmet vzťahov, avšak z jeho výkladu je zrejmé, že „*každé právo [sa viaže] k určitému predmetu, ktorý na základe tohto práva podlieha vôli oprávneného*.“³⁶ Takýmto spôsobom klasifikuje päť okruhov práv. V prvom rade rozlišuje práva k veciam (hmotným predmetom), ktoré existujú či už v absolútnej podobe (vlastníctvo), alebo čiastočne. Avšak rovnako za-

²⁷ MACKELDEY, Ferdinand. *Lehrbuch der Institutionen des heutigen römischen Privatrechts*. Gießen: Georg Friedrich Heyer, 1814, § 210, s. 245.

²⁸ Tamže.

²⁹ Tamže, § 211, s. 246.

³⁰ Tamže, § 226, s. 260.

³¹ VON VANGEROW, Karl A. *Leitfaden für Pandekten-Vorlesungen*. Marburg / Leipzig: Elwert'sche Universitäts-buchhandlung, 1845, § 61, s. 84; VON VANGEROW, Karl A. *Lehrbuch der Pandekten*. Marburg / Leipzig: Elwert'sche Universitäts-buchhandlung, 1863, § 61, s. 102.

³² VON BUCHHOLTZ, Alexander A. *Versuche über einzelne Theile der Theorie des heutigen Römischen Rechtes*. Berlin: Ferdinand Dümmler, 1831, s. 3.

³³ Tamže, s. 4-5.

³⁴ KANT, Immanuel. *Die Metaphysik der Sitten*. In *Kant's gesammelte Schriften herausgegeben von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Band VI*. Berlin: Georg Reimer, 1914, s. 223; Porovnaj tiež KANT, Immanuel. *The Metaphysics of Morals: Introduction, translation and notes by Mary Gregor*. San Diego State University. Cambridge / New York / Port Chester / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press, 1991, s. 50.

³⁵ PUCHTA, Georg F. *Lehrbuch der Pandekten*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth, 1838, § 33, s. 33.

³⁶ Tamže, § 32, s. 32.

hrňa pod spomenuté delenie aj záväzky a tri kategórie osobných práv, pričom možno usúdiť, že práve predmet obligácií Puchta nelimitoval výhradne kritériom telesnosti, ale skôr prizmou ich majetkovej hodnoty.³⁷

V podobnom duchu boli koncipované aj myšlienky C.L. Arndtsa von Arnesberga (1803 – 1878), ktorý vo svojej učebnici rozoberá pojem veci a napriek rozdeleniu na širší a užší (samotné fyzické predmety),³⁸ osobitne kladie dôraz na „hlavnú kategóriu“ majetkových práv, podstatne sa líšiacu od ostatných tým, že ich predmetom je vec, teda hmotný predmet.³⁹

Načrtnutý koncept sa stal základom aj pre nasledujúce kodifikačné úsilie, predovšetkým pre návrh R. Johowa z roku 1874, ktorý vo všeobecných ustanoveniach k vecným právam zakotvil v § 2, že „*ustanovenia týkajúce sa vecí sa uplatnia na práva iba v prípade ak to ustanoví osobitný predpis*.“⁴⁰ V odôvodnení návrhu sa Johow predovšetkým odvolával na ponímanie veci F.C. von Savignym,⁴¹ ktorý tvrdil že „*(ne)vol'nej prírode nemôžeme vládnuť ako celku, no iba v rámci určitom priestorovom ohraničení. Takto ohraničený kus nazývame vecou*.“⁴² Pravdepodobne viacej presvedčivo, hoci čiastočne cynicky a zároveň *obiter dictum* znie Savignyho myšlienka vyjadrená v odpovedi Thibautovi, kedy poukazujúc na § 285 ABGB argumentoval, že „*pojem veci je prijatý v tak všeobecnej rovine, že existuje len ťažko niečo čo by sa nedalo nazvať vecou: umenie, veda, zručnosti, pojmy sú v tomto zmysle vecami [...] pripísať učencovi právnu držbu jeho „vedy“ by bolo scestné*.“⁴³

Avšak, ako preukazuje aj *travaux préparatoires*, pri rokovaníach o návrhu boli prezentované aj pohľady zmeniť navrhované znenie na „*veci všetkého druhu môžu byť predmetom práv, pokiaľ nie je nakladanie s nimi vylúčené*.“⁴⁴ Napriek tomu bol väčšinou podporený návrh zakotvujúci znenie takmer identické so súčasnou pozitívnoprávnou úpravou.⁴⁵

KOMPROMIS MEDZI ÚZKYM A ŠIROKÝM POŇATÍM?

Pozoruhodným javom konca 19. storočia je čiastočný návrat k širšej koncepcii, napriek súbežnej príprave návrhov a nakoniec finálnej verzie BGB, tak ako bola prijatá v roku 1896 a účinná od 1. januára 1900. Čoskoro po čiastkovom návrhu R. Johowa vydal romanista E.I. Bekker (1827 – 1916), ktorý sa v roku 1853 habilitoval na univerzite v Halle, *System des heutigen Pandektenrechts*.

S ohľadom na definičné kritéria veci, je preňho príznačné rovnako kritérium ovládateľnosti, pretože v tomto smere nepovažoval za veci (*Nichtsachen*) predmety, ktoré sú

³⁷ Tamže, § 32, s. 32-33.

³⁸ ARNDTS, Ludwig. *Lehrbuch der Pandekten*. München: J. G. Cotta'schen Verlagsbuchhandlung, 1861, § 48, s. 49-50.

³⁹ Tamže, § 126, s. 184.

⁴⁰ JAKOBS, Horst. H. – SCHUBERT, Werner (eds.). *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuchs in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen: Sachenrecht I §§ 854 – 1017*. Berlin / New York: De Gruyter, 1985, s. 2.

⁴¹ Bližšie pozri HAUCK, Ronny. *Nießbrauch an Rechten*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015. s. 194.

⁴² VON SAVIGNY, Friedrich C. *System des heutigen Römischen Recht*. Berlin: Veit und Comp, 1840, § 53, s. 338.

⁴³ VON SAVIGNY, Friedrich C. *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg: J. C. B. Mohr: 1840, s. 99.

⁴⁴ JAKOBS, Horst. H. – SCHUBERT, Werner (eds.). *Die Beratung des Bürgerlichen Gesetzbuchs in systematischer Zusammenstellung der unveröffentlichten Quellen: Allgemeiner Teil §§ 1 – 240*. Berlin / New York: De Gruyter, 1985, s. 426.

⁴⁵ Tamže, „*vecou v zmysle zákona sa myslí iba hmotný predmet*“.

vyňaté z akéhokoľvek ľudského vplyvu, teda napríklad hviezdy, slnko, mesiac ako aj všetko nad a pod zemským povrchom v nedosiahnuteľných výškach či hĺbkach.⁴⁶ Veci, ktoré svojou povahou umožňovali iba obmedzenú kontrolu (vzduch, tečúca voda, more a jeho pobrežie) považoval za tzv. *Halbsachen*, teda akési „polovičné veci“, no umožňoval ich súkromné vlastníctvo.⁴⁷

Akiste najzásadnejšou myšlienkou bolo rozpracovanie nehmotných vecí (*unkörperliche Sachen*). Bekker považoval rímske *res incorporales* vo svojej podstate za nadbytočný pojem, bez akýchkoľvek praktických implikácií.⁴⁸ Napriek tomu nespochybňuje ich existenciu, ale navrhuje, aby sa nový pojem *unkörperliche Sachen*, teóriou a praxou premyslel a ohraničil.⁴⁹ Podľa Bekkera je možné špecificky identifikovať ich vznik i zánik, predovšetkým moment, kedy aj „posledná spomienka na nich pominie.“⁵⁰

Berúc do úvahy tieto základy, môžeme konštatovať, že nie je prekvapujúce že pri členení objektu doň zaraduje aj nehmotné veci, hoci jedným dychom je potrebné dodať, že konkrétne systematické zaradenie zostávalo otáznym. Preto je nevyhnutné zdôrazniť aj fakt, že Bekker si bol vedomý toho, že práva duševného vlastníctva nie je možné zaradiť do vecného práva, a rovnako tak ani medzi záväzkové právo.⁵¹ Napriek tomu navrhuje, odvolávajú sa na prevládajúci názor, že úprava nehmotných vecí by mala byť prispôbená podľa teórie vecných práv, teda existovalo by „vlastníctvo“ (*Quasi-eigentum*) resp. „držba“ nehmotných vecí, vecné práva k cudzím veciam a samozrejme ochrana v podobe negatívnej žaloby (nie *rei vindicatio*).⁵²

Evidentný vplyv rozmachu duševného vlastníctva je aj v diele B. Windscheida (1817 – 1892), jeden z najvýznamnejších pandektistov,⁵³ ktorého práce boli považované všeobecne za autoritatívne a ktorý participoval na prvom návrhu BGB.⁵⁴ Jeho dielo sa označuje aj za akýsi komentár návrhu BGB,⁵⁵ resp. samotný návrh je nadľahčene pomenovávaný ako „paragrafové znenie Windscheidových pandekt.“⁵⁶

⁴⁶ BEKKER, Ernst I. *System des Heutigen Pandektenrechts: Zweiter Band*. Weimar: Hermann Böhlau, 1889, § 70, s. 287.

⁴⁷ Tamže, § 70, s. 287-288.

⁴⁸ Príznačným bol Bekkerov komentár publikovaný v *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*: „Pojem *res incorporales* bol dobre známy už rímanom, avšak termín, ktorý si s ním spájajú, je tak málo prakticky používaný ľuďmi aj modernými romanistami, že sme ho oprávnení hodiť medzi starožitnosti.“ BEKKER, Ernst I. *Allerlei von den dinglichen Rechten, insbesondere von den Rechten an eigener Sache*. In *Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft*, 1880, roč. 2, č. 1, s. 20.

⁴⁹ Tamže, s. 20

⁵⁰ Tamže. Bekker spomína medzi príkladmi nehmotných vecí predovšetkým básne, hudobné diela, priemyselné vynálezy.

⁵¹ BEKKER, Ernst I. *System des Heutigen Pandektenrechts: Zweiter Band*. Weimar: Hermann Böhlau, 1889, § 20, s. 63.

⁵² Tamže.

⁵³ VAN CAENEGEM, Raoul. *An Historical Introduction to Private Law*. Cambridge / New York / Port Chester / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press, 1992, s. 69.

⁵⁴ URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva súkromého*. Praha: C.H. Beck, 1994, s. 121. Porovnaj tiež BLAHO, Peter. *Držba v dejinách práva: Rímskoprávna náuka o držbe a jej vyústenie v terajšom čase*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 151; Prvý návrh sa neobišiel bez kritiky, pričom najhlasnejším oponentom bol pravdepodobne O. von Gierke – VAN CAENEGEM, Raoul. *An Historical Introduction to Private Law*. Cambridge / New York / Port Chester / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press, 1992, s. 157.

⁵⁵ BLAHO, Peter. *Držba v dejinách práva: Rímskoprávna náuka o držbe a jej vyústenie v terajšom čase*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 151.

⁵⁶ REIMANN, Mathias. Nineteenth Century German Legal Science. In *Boston College Law Review*, 1990, roč. 31, č. 4, s. 867.

Pojem veci Windscheid asocioval s jej hmotnou stránkou a zdôrazňoval tzv. moment reálnej existencie, pod ktorý spadali práve hmotné predmety.⁵⁷ Avšak, napriek užšiemu vymedzeniu veci v právnom zmysle, nepovažoval pozitívnym právom obmedzené zaobchádzanie s „myslenými vecami“, ako s predmetmi právnych vzťahov, podobne po vzore hmotných predmetov.⁵⁸ Podobne ako Bekker, aj Windscheid rozlišoval medzi *res incorporales*, a nehmotnými predmetmi, pričom v prípadoch keď pramene odkazovali na *res incorporales*, tvrdí, že v tejto spojitosti sa nemyslia predmety právnych vzťahov, ale časti majetku.⁵⁹ V záverečnej stati o veciach Windscheid zároveň poukazuje na fakt, že „ak prekročíme hranice rímskeho práva, produkty duševnej tvorby, ako napr. vedecké a umelecké diela, či vynálezy, musia rovnako spadať pod nehmotné predmety, pričom moderné právo ich upravuje rovnako ako predmety hmotné.“⁶⁰ Pojem duševného vlastníctva považoval za pochybný, keďže by to viedlo k domnienke, že princípy spravujúce vlastnícke právo k hmotným predmetom by boli bez ďalšieho aplikovateľné aj na nehmotné predmety.⁶¹

Ako už bolo naznačené v súvislosti s prvým návrhom BGB na ktorom participoval okrem iného aj Windscheid, jedným z jeho najhlasnejších kritikov bol O. von Gierke (1841 – 1921), radený do germánskej vetvy historickoprávnej školy.⁶² Jeho kľúčový teoretický výstup nachádzame v diele *Deutsches Privatrecht*. Predmet občianskoprávných vzťahov bol v jeho náuke identifikovaný ako vec v širšom zmysle, za ktorú považoval každú zložku vonkajšieho sveta rozdielnú od človeka, ktorú môže podriaďiť svojej vôli.⁶³

Pri takomto náhľade na definíciu veci považuje nehmotné predmety za „ideálne obmedzené výňatky vonkajšieho sveta súce zákonnej úpravy“⁶⁴ Naviac, nehmotné predmety svoju existenciu odvodzujú od obsahu a rozsahu zákona, s ktorým je ich existencia immanentne spätá.⁶⁵

Gierke vymenúva tiež rôzne príklady, napr. práva vynálezcov, autorské práva, právo ochranných známk a pod.⁶⁶ Aj vzhľadom na tento aspekt je oproti vyššie spomenutým civilistom pozoruhodný rozsah rozpracovania práva duševného vlastníctva, ktorý v takto komplexnej podobne nenachádza v danom časopriestore obdobu. Ako vyplýva z predošlých odsekov, v kontexte chápania predmetu občianskoprávných vzťahov je viac ako evidentný Gierkeho prínos pre vedu práva duševného vlastníctva a najmä pre teoretické rozpracovanie osobnostných práv (tzv. monistická koncepcia, pod ktorou rozumie jednotné

⁵⁷ WINDSCHEID, Bernhard. *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Düsseldorf: Julius Buddeus, 1875, § 137, s. 409.

⁵⁸ Tamže, v poznámke pod čiarou dovysvetľuje, že myšlienku nemožno považovať za vec, avšak právo ju môže považovať za vec, rovnako ako niektoré osoby, ktoré v skutočnosti nie sú osobami.

⁵⁹ Tamže, § 137, s. 410, poznámka č. 3.

⁶⁰ Tamže, § 137, s. 412.

⁶¹ Tamže; Windscheid zastával koncepciu, kedy sa vlastnícke právo viazalo výhradne na hmotné predmety, pričom produkty duševnej tvorby považoval za odlišnú kategóriu od hmotných predmetov, preto by sa mala spravovať inými pravidlami. Preto dáva do pozornosti fakt, že pri právach by sa malo z hľadiska terminológie používať „niekto je oprávnený“ na rozdiel od „niekto je vlastníkom práva“ porovnaj: § 168, s. 516-517.

⁶² VAN CAENEGEM, Raoul. *An Historical Introduction to Private Law*. Cambridge / New York / Port Chester / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press, 1992, s. 157.

⁶³ GIERKE, Otto. *Deutsches Privatrecht: Allgemeiner Teil und Personenrecht*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1893, § 31, s. 269.

⁶⁴ Tamže, s. 270.

⁶⁵ Tamže.

⁶⁶ Tamže, s. 272.

autorské právo s dvomi aspektmi – osobnostným prvkom a zároveň majetkovým prvkom).⁶⁷

ZÁVER

Analýzou zásadných diel nemeckej právnej vedy 19. storočia je zrejmé, že úzka koncepcia veci v právnom zmysle, napriek tomu, že bola kodifikovaná v § 90 BGB, nebola jediným prístupom príznačným pre nemecké súkromné právo. Práve naopak, pestrosť prístupov vo vybraných dielach ilustruje posuny v rámci vnímania od začiatku 19. storočia s prevažujúcimi prirodzenoprávnymi prúdmi, až po vrcholných pandektistov. Paradoxom zostáva, že zástancovia jednej, či druhej skupiny sa rovnako dovolávajú rímskeho práva, ako základu ich teórie.⁶⁸ Nakoniec, pozícia z konca 19. storočia, ktorá s istými variáciami pretrváva do dnes predstavuje určitý kompromis medzi oboma prúdmi. Dôvodmi ako bolo naznačené v príspevku môže byť najmä rozmach novej disciplíny v rámci súkromného práva a to práva duševného vlastníctva, vzhľadom na to, že nemecká teória mala popri francúzskej na túto oblasť súkromného práva v rámci kontinentálnych jurisdikcií významný vplyv, o čom svedčí aj účasť nemeckého zastúpenia pri kreovaní Bernského dohovoru o ochrane literárnych a umeleckých diel z 9. septembra 1886.⁶⁹

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

Mgr. Igor Hron
igor.hron@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Šafárikovo nám. č. 6
P. O. BOX 313, 810 00 Bratislava
Slovenská republika

⁶⁷ K tomu bližšie pozri ŠKREKO, Anton. Koncepčné rozdiely medzi slovenským a českým autorským zákonom, východiská, dôsledky. In *Právny obzor*, 2005, roč. 88, č. 2-3, s. 221.

⁶⁸ Obdobne možno poukázať aj na dva rôzne prístupy v rámci Českej republiky – dôvodovej správe k novému OZ v kontraste s návrhmi OZ z 1931 a 1937 ako poukazuje HORÁK, Ondřej. *Brněnská normativní civilistika (postavy – projekty – polemiky)*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, s. 93.

⁶⁹ Bližšie pozri RICKETSON, Sam. The public international law of copyright and related rights. In ALEXANDER, Isabella – GÓMEZ-AROSTEGUI, Tomás (eds.). *Research Handbook on the History of Copyrights Law*. Cheltenham / Northampton: Edward Elgar, 2016, s. 303.

Rímskoprávne východiská a aktuálne výzvy spojené so zásadou *nemo plus iuris*

Ján Ivančík

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave¹

ABSTRAKT

IVANČÍK Ján. Rímskoprávne východiská a aktuálne výzvy spojené so zásadou *nemo plus iuris*. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 40-50.

Autor sa v príspevku zaoberá pôvodným účelom zavedenia zásady *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet* v rímskom práve a súčasnými výzvami, ktoré sú s touto zásadou späté. Spôsobuje moderná judikatúra, ktorá sa čoraz viac prikláňa na stranu dobromyseľných nadobúdateľov obsolétnosť analyzovanej zásady? Aké je jej miesto v moderných právnych poriadkoch, ktoré dbajú na dôslednú evidenciu nehnuteľností v katastrálnom registri?

ABSTRACT

IVANČÍK Ján. *Nemo plus iuris* in Roman law and recent challenges connected with this principle. In: *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 40-50.

The author deals with the original meaning of the principle *nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet* in Roman law and contemporary challenges, connected with this principle. The recent case law more and more favours acquirers with good faith. Does it cause obsolescence of the analysed principle? What is the role of *nemo plus iuris* principle in modern legal orders, which insist on strict evidence of immovable property in the cadastral register?

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Rímske právo, *Nemo plus iuris*, Dobrá viera v katastrálny zápis

KEYWORDS

Roman law, *Nemo plus iuris*, Good faith in the cadastral registration

ÚVOD

Ochranu práv skutočného vlastníka, ako aj zabezpečenie právnej istoty v civilno-právnych vzťahoch už od čias antického Ríma vyjadruje zásada „*Nikto nemôže previesť na druhého viac práv než má on sám.*”² Jej miesto v právnom poriadku sa však neustále mení, a to najmä s ohľadom na meniace sa spoločensko-ekonomické vzťahy.

Právny princíp, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou ani v čase svojho zavedenia v rímskom práve nemal zovšeobecňujúcu podstatu kolide v modernom práve najmä s rôznymi formami verejných, štátom vedených evidencií. Nakoľko občania dôvodne očakávajú, že údaje v týchto evidenciách majú objektívnu povahu, často konajú s dobrou vierou, že nadobúdajú vlastnícke právo od oprávnenej osoby. Právna prax je ale omnoho zložitejšia, nakoľko verejné registre (najmä kataster nehnuteľností, na ktorý sa budeme v tomto príspevku najviac zameriavať) stále trpia početnými legislatívnymi i aplikačnými

¹ Tento výstup bol finančne podporený z grantu pre doktorandov Univerzity Komenského v Bratislave

² *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet*. Pre účely zvýšenej prehľadnosti budeme v tomto príspevku využívať skrátenú formu citovanej zásady „*nemo plus iuris*”.

nedostatkami. Problémy však spôsobujú aj iné nedostatky v nadobúdacích tituloch a situáciu v nemalej miere komplikuje aj náročnosť procesu preukazovania dobromysel'nosti.

Antický princíp preto dochádza do rozporu s právom na ochranu dobrej viery, pričom ako aplikačná prax, tak aj zákonodarca sa musia vysporiadať s otázkou, ako upraviť právne vzťahy tak, aby boli predvídateľné, konzistentné a zároveň odrážali spoločenské predstavy o spravodlivosti.

Účelom tohto príspevku nie je nastolenú tému vyčerpávajúco pokryť, nakoľko to najmä s ohľadom na šírku témy a rozsah príspevku nie je možné. Cieľom autora je preto poukázať na aktuálne výzvy, ktoré sú so zásadou *nemo plus iuris* spojené a na základe analýzy relevantnej slovenskej a českej rozhodovacej praxe nájsť východiská pre nastolené otázky.

RÍMSKOPRÁVNE VÝCHODISKÁ SKÚMANEJ ZÁSADY

Doposiaľ často citovaná zásada v rozhodnutiach súdnych autorít na Slovensku i v kontinentálnej Európe má svoj pôvod v Ulpianovom fragmente D. 50,17,54. Dôležitosť uvedeného princípu³ odzrkadľuje nielen jeho zaradenie medzi základné zásady rímskeho práva, ale tiež skutočnosť, že v rovnakom titule Digest identifikujeme skúmanú zásadu ešte raz, hoci s miernou variáciou. V D. 50,17,11 nachádzame vyjadrenie Sexta Pomponia: „*To, čo je naše, nie je možné previesť na iného bez nášho konania.*”⁴

Ulpianova zásada pôvodne pochádza zo 46 knihy komentára k súdnym vyhláškam praetorov, pričom táto časť obsahuje zhrnutie problematiky spojenej s dedičskou postupnosťou. Venovaná bola XXV. titulu preatorského ediktu s názvom *De bonorum possessionibus A. Si tabulae testamenti nullae extabunt non minus quam VII testium signis signatae. B Si tabulae testamenti nullae extabunt.*⁵

Aj na základe tejto skutočnosti dospeli právní romanisti k záveru, že pôvodný účel zásady bol vyslovený vo výlučnej spojitosti s dedičským právom.⁶ Schulz v tejto súvislosti uvádza, že byzantskí kompilátori zrejme prebrali princíp gramaticky nesprávne, nakoľko pôvodne mala zásada znieť: *Heres non plus iuris ad alium transferre potest quam ipse haberet si hereditatem adisset.*⁷

V klasickom rímskom práve teda bol skúmaný princíp s najväčšou pravdepodobnosťou obsahovo prepojený s formálnym inštitútom *in iure cessio hereditatis*, teda prevodom uskutočneným vo forme fingovaného súdneho sporu. Schulz ešte explicitnejšie spája zásadu s *in iure cessio hereditatis* uskutočnenou pred adíciou dedičstva právym dedičom (delátom).⁸ Táto mala odlišné právne účinky, než *in iure cessio hereditatis post aditionem*.⁹

³ Napriek existencii významových odtieňov medzi pojmi zásada a princíp budeme v tomto príspevku využívať uvedené pojmy ako synonymá.

⁴ *Id quod nostrum est sine facto nostro ad alium transferri non potest.*

⁵ O držbe majetku A. Ak bude zanechaný závet s viac než siedmimi pečaťami svedkov. B. Ak nebude zanechaný závet. Pre viac pozri: SKŘEJPEK, Michal. Maxima. In *Soudce*, 2008, roč. 10, č. 11, s. 39.

⁶ Pre viac ohľadom paligenézy skúmanej zásady a jej priebehu pozri: DIEZ, Javier Esteban Rodríguez. *Potestas alienandi. Transfer of ownership by a non-owner from Roman law to the DCFR*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2016, s. 267-268.

⁷ Dedič nemôže na iného previesť viac práva než by sám mal, keby bol dedičstvo prijal (preklad autora), pre viac pozri: SCHULZ, Fritz. *Classical Roman Law*, Oxford: Oxford University Press, 1951, s. 352.

⁸ SCHULZ, ref. 7, s. 352.

⁹ Bližšie k inštitútu *in iure cessio hereditatis* a dôsledkom adície pozri: KLEŇOVÁ, Veronika. In *iure cessio hereditatis*. In *Právněhistorické studie*, 2018, roč. 48, č. 1, s. 103.

Zásada *nemo plus iuris* preto mala vyjadrovať skutočnosť, že *in iure cessio hereditatis* je potrebné vnímať ako prípad univerzálnej sukcesie, kedy na nadobúdateľa dedičstva neprechádzajú iba aktíva, ale aj pasíva, resp. celé dedičstvo, nie len vybraná časť, podľa výberu dediča. Pokiaľ však bola pozostalosť prevedená až po jej nadobudnutí dedičom, išlo už o sukcesiu singulárnu, umožňujúcu prevádzať jednotlivé časti dedičstva, prípadne iba práva.¹⁰

K zovšeobecneniu princípu *nemo plus iuris* teda došlo zrejme až zo strany byzantských kodifikátorov. Tí formulovali zásadu všeobecne a zaradili ju tiež medzi základné zásady rímskeho práva.¹¹ Takto široko koncipované pravidlo ale naráža na kolízie s inými princípmi, a to nielen v modernom práve, ale tiež v rímskom právnom poriadku.¹²

ZÁSADA NEMO PLUS IURIS A VÝZVY SPOJENÉ S MODERNÝCH PRÁVOM

Ako vyplýva aj z už uvedeného, vnímanie zásady *nemo plus iuris* v modernom slovenskom právnom poriadku vychádza zo zovšeobecnenej formy skúmaného princípu. Uplatňuje sa tak na široké spektrum právnych vzťahov, pričom dochádza k nemalému počtu kolízií a potrebe určenia možných výnimiek z analyzovaného princípu.

S ohľadom na zameranie tohto príspevku sa budeme venovať trom najaktuálnejším kolíziám s prihliadnutím na aktuálnu judikatúru, ktoré vyvstávajú z otázky materiálnej publicity katastra, legislatívnej úpravy ochrany nadobudnutia vlastníckeho práva od nevlastníka (resp. neoprávneného) a konceptu vydržania.

MATERIÁLNA PUBLICITA KATASTRA

Napriek početným novelizáciám, do slovenského katastrálneho zákona od roku 1996, kedy tento zákon nadobudol účinnosť, až doposiaľ, nebola zavedená zásada materiálnej publicity katastra v pravom slova zmysle,¹³ a teda ani plná hodnovernosť údajov zapísaných v tomto verejnom registri.¹⁴

¹⁰ SKŘEJPEK, ref. 5, s. 40.

¹¹ Pre viac pozri aj: LONGCHAMPS DE BÉRIER, Franciszek. Remarks on the methodology of private law studies: The use of Latin maxims as exemplified by *nemo plus*. In: *Fundamina* (Pretoria), 2015, roč. 21 č. 1, Pretoria, [online]. Dostupné na internete: <http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1021-545X2015000100004#top_fn26> [cit. 2020-07-01]

¹² Pre viac pozri: DIEZ, Javier Esteban Rodríguez. Origin and Evolution of the "Nemo Plus Iuris" Rule. In: *Revista de estudios histórico-jurídicos*, č. 37, 2015, [online]. Dostupné na internete: <https://scielo.conicyt.cl/scielo.php?pid=S0716-54552015000100013&script=sci_arttext#footnote-19740-21> [cit. 2020-07-01]

¹³ K otázke plnej materiálnej publicity katastra pozri aj diskusiu odbornej verejnosti: FEČÍK, Marián. Formálna a materiálna publicita katastra nehnuteľností. In: *Justičná revue*, roč. 63, č. 1, 2011, s. 34-46; ďalej NOVOTNÝ, Michal. Materiálna publicita trochu inak (replika na článok M. Fečíka: Formálna a materiálna publicita katastra nehnuteľností). In: *Justičná revue*, roč. 63, č. 6-7, 2011, s. 949-963 a tiež ŠÚREK, Slavomír. Ešte niekoľko slov k materiálnej publicite katastra nehnuteľností. In: *Justičná revue*, roč. 63, č. 6-7, 2011, s. 964-970.

¹⁴ Porovnaj s §70 ods. 1 zákona č.162/1995 Z. z. o katastri nehnuteľností a o zápise vlastníckych a iných práv k nehnuteľnostiam (katastrálny zákon) v znení neskorších predpisov: "Údaje katastra uvedené v § 7 sú hodnoverné, ak sa nepreukáže opak."

Pred nadobudnutím účinnosti vyššie uvedenej právnej úpravy (t.j. pred 1.1.1996) sa ochrana dobromyseľnosti spravovala ustanovením §11 zákona č. 265/1992 Zb. o zápisoch vlastníckych a iných vecných práv k nehnuteľnostiam: "Ten, kto vychádza zo zápisu v katastri vykonanom po dni účinnosti tohto zákona, je dobromyseľný, že stav katastra zodpovedá skutočnému stavu veci."

Uvedené v praxi znamená, že pri scudzovaní nehnuteľnosti nebude nadobúdateľovi postačovať preukázanie dobrej viery v zápis do katastra nehnuteľností, pokiaľ sa preukáže absolútna neplatnosť právneho úkonu, na základe ktorého mal prevodca alebo jeho právny predchodca nadobudnúť vlastníctvo k nehnuteľnosti.¹⁵ Pre riadny prevod vlastníckeho práva k nehnuteľnosti teda vyžaduje slovenské civilné právo platnú scudzovaciu zmluvu (t.j. *titulus*) a následný vklad do katastra nehnuteľností (*modus*).¹⁶

Pri vadách titulu prevodcu nehnuteľnosti, resp. jeho právnych predchodcov tak dochádza ku kolízii princípu *nemo plus iuris*, resp. ochrany skutočného vlastníka nehnuteľnosti s ochranou dobromyseľného nadobúdateľa, spoliehajúceho sa v štátom vedený verejný register.¹⁷

Na neexistenciu zákonom upravenej, či súdnymi autoritami zavedenej pravej materiálnej publicity katastra možno nepochybne nazerať z viacerých uhlov pohľadu. Jedným z nich je poukaz na skutočnosť, že pokiaľ štát vedie verejnú evidenciu, mal by zabezpečiť, aby dobromyseľný nadobúdateľ nebol ukrátený na svojich právach.

Na tento pohľad dlhodobo poukazuje česká i slovenská rozhodovacia prax ústavných súdov. Poukázať možno na nález Ústavného súdu ČR sp. zn. II. ÚS 349/03 z 1. 8. 2006, v ktorom ústavný súd konštatuje, že kataster nehnuteľností nie je postavený na zásadách, ktoré by umožňovali plnú dôveru v zápisy v ňom vedené, čím nie sú splnené základné očakávania občanov v predmetné registrácie.¹⁸ Ešte diskutovanejšou sa otázka materiálnej publicity stala po prelomovom rozhodnutí sp. zn. II. ÚS 165/11, v ktorom Ústavný súd ČR *de facto* skonštatoval, že doterajšie nezavedenie plnej hodnovernosti zapísaných údajov v katastri nehnuteľnosti vedie k protiústavnému stavu. Materiálnu publicitu katastra týmto rozhodnutím český ústavný súd preto zaviedol svojou rozhodovacou praxou nad

Pre porovnanie je potrebné poukázať aj na znenie českého predpisu, platného do 31. 12. 2013, nakoľko slovenská rozhodovacia prax často odkazuje, resp. vychádza z rozhodnutí českého ústavného, či najvyššieho súdu. Český zákon č. 265/1992 Sb. v §11 stanovoval nasledovné: „*Ten, kdo vychází ze zápisu v katastru učiněného po 1. lednu 1993, je v dobré víře, že stav katastru odpovídá skutečnému stavu věci, ledaže musel vědět, že stav zápisů v katastru neodpovídá skutečnosti.*“

¹⁵ Pre viac pozri: ŠTEVČEK, Marek et al. *Občiansky zákonník. 1. diel. § 1 – 450. Komentár*. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2015, s. 878 alebo FEČÍK, Marián - JAKUBÁČ, Róbert. *Katastrálny zákon. 1. vydanie*. Bratislava: Nakladatelství C. H. Beck, 2021, komentár k § 1.

¹⁶ Uvedené vyplýva z §132 v nadväznosti na §133 zákona č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov.

¹⁷ Pri hodnotení väd titulu je nutné diferencovať medzi neplatnosťou zmluvy a odstúpením od kontraktu po jeho prevode na tretiu osobu. V prípade uvedeného odstúpenia totiž scudzovateľ previedol vlastnícke právo k veci na tretiu osobu, pričom následne došlo k zániku nadobúdacieho titulu scudzovateľa. Za daných okolností preto nejde (na rozdiel od neplatného kontraktu, kedy scudzovateľ vlastníkom nikdy nebol pre rozpor so zásadou *nemo plus iuris*) o nadobudnutie vlastníckeho práva od nevlastníka. Do úvahy prichádza najmä obligačná povinnosť nadobúdateľa spätne previesť vlastníctvo na pôvodného prevodcu, nie automatické obnovenie vecno-právneho stavu pred uzatvorením zmluvy. Pre viac pozri: NOVOTNÝ, Michal - GYÁRFÁŠ, Juraj. K následkom odstúpenia od zmluvy o prevode nehnuteľností. In *Justičná revue*, 2010, roč. 62, č. 3, s. 391 a nasl.

¹⁸ Nález českého ústavného súdu sp. zn. II. ÚS 349/03 z 1. 8. 2006: „*Katastr nemovitostí není založen na takových zásadách, které by umožňovaly jednat s plnou důvěrou v jeho obsah a není tak naplněna jedna z jeho základních funkcí, jež od něj občané právem očekávají.*“

rámec vtedy platnej zákonnej úpravy.¹⁹ Nastolený trend rozhodovacej praxe následne ústavný súd potvrdil i ďalšími rozhodnutiami, a teda možno hovoriť o ustálenej judikatúre.²⁰

Argumentáciu v otázke ochrany dobromyseľnosti nadobúdateľa pri viere v zápis v katastri nehnuteľností následne v značnej miere prebral aj slovenský ústavný súd, hoci k priamemu zavedeniu materiálnej publicity katastra z jeho rozhodnutí zatiaľ nedošlo.²¹ V istej miere sa však na druhej strane slovenský ústavný súd priklonil na stranu dobromyseľného nadobúdateľa v rozpore so zásadou *nemo plus iuris* nad rámec argumentácie Ústavného súdu ČR. Hoci Ústavný súd SR vydal viacero potvrdzujúcich rozhodnutí, ktoré sa prikláňali k potrebe odklonu od zaužívaného vnímania zásady *nemo plus iuris* a postupnému judikatórному zavedeniu pravej materiálnej publicity katastra,²² jeho ostatná rozhodovacia prax v skúmanej problematike vykazuje aj opozitné stanovisko.²³

S ohľadom na najnovšiu judikatúru slovenského ústavného súdu možno sumarizovať, že v mimoriadne výnimočných prípadoch je potrebné poskytnúť ochranu dobromyseľným nadobúdateľom na úkor dôsledného uplatňovania zásady *nemo plus iuris*, pričom všeobecný súd je povinný sa vysporiadať s otázkou, či sú v konkrétnom prípade splnené skutkové okolnosti na to, aby dobrá viera nadobúdateľa prevládla. Ústavný súd sa však naďalej k predmetnej otázke stavia zdržanlivo.²⁴

¹⁹ Nález Ústavného súdu ČR sp. zn. II. ÚS 165/11 z 11.5.2011: „Ústavní soud na tomto místě též dodává, že navzdory kritice ze strany odborné veřejnosti i Ústavního soudu (...) nebyla doposud žádná adekvátní právní úprava katastrálních předpisů přijata, a proto nejsou osoby jednající v dobré víře v pravdivost a úplnost údajů katastru nemovitostí stále odpovídajícím způsobem chráněny. Není přitom akceptovatelné, aby po dobu cca deseti let zákonodárce v dané věci nejednal a v právním řádu ponechával polovičatou právní úpravu, v konečném důsledku neslučitelnou s ústavněprávními maximami, neboť v rozporu s ústavními principy právní jistoty a ochrany nabytých práv v dobré víře neposkytuje ochranu vlastnickému právu dalších nabyvatelů. Dlouhodobá nečinnost Parlamentu, která brání uplatnění základních práv, je přitom Ústavním soudem považována za protiústavní (...). Z tohoto důvodu musí obecné soudy samy v důsledku dlouhodobé nečinnosti zákonodárce poskytovat ochranu vlastnickému právu v dobré víře jednajícím osobám.“

²⁰ Vid' napr. nález Ústavného súdu ČR sp. zn. III. ÚS 247/14 z 28. 1. 2016

²¹ Porovnaj nález Ústavného súdu SR sp. zn. I. ÚS 549/2015: „Aj keď Občiansky zákonník explicitne neupravuje všeobecný spôsob nadobudnutia vlastnického práva k nehnuteľnostiam od nevlastníka iba na základe dobrej viery nadobúdateľa, s výnimkou vydržania nemožno bezvýnimočne tvrdiť – ako to konštatovali všeobecné súdy – že samotná absencia vlastnického práva prevodcu (*dominum auctoris*) povedie automaticky k neplatnosti zmluvy o prevode vlastnického práva. V tomto smere musí dôjsť aj k určitému posunu v doterajšej judikatúre ústavného súdu v riešení otázky „*nemo plus iuris*“ (I. ÚS 50/2010) o nové interpretačné závery či vývoj sociálnej reality najmä v zmysle zásadnej ochrany tej osoby, ktorá robila právny úkon s dôverou v určitý – jej druhou stranou prezentovaný skutkový stav. Navyše, ak bol potvrdený údajmi z verejnej štátom vedenej evidencie a najmä, keď ho potom aprobuje aj príslušný orgán verejnej moci [kataster nehnuteľností, súd a pod.]“

²² Najmä nálezy Ústavného súdu SR sp. zn. I. ÚS 151/2016 z 3. mája 2017, resp. a I. ÚS 460/2017 z 20. 12. 2017.

²³ Pre viac pozri uznesenie Ústavného súdu SR sp. zn. II. ÚS 223/2020 z 26. mája 2020: „K záveru NS SR, že sa (v rozhodovacej praxi ÚS SR) p r e s a d i l n í m prezentovaný názor, ktorý v takýchto prípadoch ÚS SR k o n z i s t e n t n e judikuje, ÚS SR konštatuje, že NS SR ako príklady takejto konštantnej judikatúry ÚS SR uviedol len rozhodnutia jedného senátu ÚS SR, ktorý sa odchyľil od predchádzajúcej judikatúry ÚS SR bez toho, aby vec predložil plénu ÚS SR na zjednotenie odchylných názorov, preto (ÚS SR) nezdíeľa názor, že ide o konštantnú judikatúru, ktorou bola prelomená zásada tzv. *nemo plus iuris* vo všeobecnosti. Zároveň si ÚS SR uvedomuje, že život je pestrý a prináša aj prípady, keď nie je možné v záujme zachovania, resp. nachádzania spravodlivosti uplatňovať a aplikovať zásady mechanicky, preto je vôbec otázne, či na danú problematiku bude možné formulovať jednoznačné stanovisko aplikovateľné na každý prípad, pretože každý prípad má svoje špecifiká. Každopádne by k tomuto malo dôjsť riadne na pôde pléna ÚS SR.“

²⁴ Pozri najmä nálezy Ústavného súdu SR sp. zn. I. ÚS 510/2016 z 19. januára 2021 alebo I. ÚS 515/2020-54 z 10. marca 2021

Materiálna publicita katastra v tomto duchu odráža potrebu ochrany dobromyseľného nadobúdateľa a priznáva štátom vedenej evidencii jej nepochybne základnú funkciu - relevantnú hodnovernosť. Bez hodnovernosti je totiž skutočný vlastník chránený natoľko, že v rozpore so svojou ohlasovacou povinnosťou si môže ponechať doklady o vlastníckom práve pre seba a napriek vlastnej nedbanlivosti následne rozvráti celý rad nadobúdacích vzťahov.²⁵

Nemenej významná je však aj druhá strana tej istej mince. Ako už bolo uvedené, zásadu plnej a priamej hodnovernosti katastra nehnuteľností právny poriadok SR *de lege lata* nepozná. Potvrďuje to najmä rozhodovacia prax Najvyššieho súdu SR,²⁶ už zmienený názor odbornej verejnosti, ale aj predchádzajúca rozhodovacia prax Ústavného súdu SR.²⁷ Jej zavedenie zo strany najvyšších súdnych autorít by tak bolo v priamom rozpore s platným právnym stavom. Významná otázka, ovplyvňujúca platnosť prevodov vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam by tak bola namiesto zákonodarcovi prenechaná súdnym rozhodnutiam, a teda by bola vyriešená mimoriadne nesystémovo.

V tejto súvislosti totiž vyvstávajú ďalšie závažné dopady. Bez zmeny súčasného fungovania katastra nehnuteľností by nesystémové zavedenie zásady materiálnej publicity katastra nehnuteľností mohlo byť dokonca nebezpečným krokom. Výlučná ochrana dobromyseľnosti v zápis v kataster nehnuteľností, a teda možnosť nadobudnutia nehnuteľnosti od nevlastníka v spojení s faktickou nemožnosťou efektívnej obrany skutočného vlastníka voči rozhodnutiu katastrálneho odboru príslušného okresného úradu môže viesť k nárastu špekulatívnych prevodov nehnuteľností. Skutočný vlastník, ktorý bude *de facto* iba vyrozumený o zmene vlastníctva k jeho pozemku by v takomto prípade bol postavený pred otázku preukázania nedobromyseľnosti prevodcu, čo mimoriadne sťaží jeho postavenie a ochranu vlastníckeho práva. Zavedenie pravej materiálnej publicity katastra preto musí byť spojené s prepracovaním súčasného stavu vedenia katastra nehnuteľností a tiež s úpravou vkladového konania.²⁸

Sumárne teda možno konštatovať, že za súčasne platného právneho stavu nie je možné v rozhodnej miere upustiť od dodržiavania zásady *nemo plus iuris* pri nehnuteľnostiach zapísaných v katastri nehnuteľností a prikloniť sa k uplatňovaniu zásady materiálnej publicity katastra. Pokiaľ by v budúcnosti mala byť takáto zásada zavedená, čo by korešpondovalo s potrebou ochrany dobromyseľných nadobúdateľov a v neposlednej miere aj s ideou spravodlivého usporiadania vzťahov, bude najmä nevyhnutné legislatívne prepracovať súčasnú evidenciu katastra nehnuteľností. Skutočná hodnovernosť údajov v katastri nehnuteľnosti ako verejnom registri, vedenom štátom, je totiž nepochybne prínosná a vyjadruje zásadný rozdiel oproti stavu v antickom Ríme, kedy akákoľvek verejná evidencia nehnuteľností absentovala. Je však potrebné zaviesť ju koncepčne tak, aby možnosť nadobudnutia veci od nevlastníka nebola neprimeraná k ochrane vlastníckych práv skutočných vlastníkov.

Vyššie uvedené myšlienky je podľa nášho názoru možné aplikovať analogicky aj na iné verejné registre, pokiaľ sa riadia obdobnými zásadami ako kataster nehnuteľností.

²⁵ Porovnaj s PETR, Bohuslav. *Vydržení v českém právu*, Praha: C. H. Beck, 2006, s. 91 a nasl.

²⁶ Poukázať možno najmä na rozhodnutia sp. zn. 3 Cdo 115/2016 z 28. júna 2017, 2 Cdo 150/2016 z 31. 7. 2017 a najmä nedávne rozhodnutie veľkého senátu obchodnoprávneho kolégia NSSR sp. zn. 1 VOdbdo/2/2020 z 27. apríla 2021. Slovenský najvyšší súd pritom v rozhodujúcej miere nadväzuje na rozhodovaciu prax Najvyššieho súdu ČR v obdobných veciach. Pozri napr. rozsudok Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 31 Odo 1424/2006.

²⁷ Porovnaj s uznesením Ústavného súdu SR sp. zn. I. ÚS 50/2010 z 10. 2. 2010.

²⁸ Pre viac ohľadom nedostatkov súčasnej evidencie nehnuteľností pozri aj: FEČÍK, ref. 13, s. 43 a nasl.

LEGISLATÍVNA OCHRANA NADOBUDNUTIA VLASTNÍCTVA OD NEVLASTNÍKA

So zásadou *nemo plus iuris* je obsahovo mimoriadne spätá zákonodarcom aprobovaná možnosť nadobudnutia vlastníckeho práva od nevlastníka, a tým aj celková koncepcia prevodu vlastníckeho práva, ako sme ju už načrtli v predchádzajúcej podkapitole tohto príspevku.

Základným princípom prevodu vlastníckeho práva je už zmienený princíp dvojfázového nadobúdania vlastníctva (*titulus a modus aquirendi*), pričom pri hnutel'ných veciach je táto úprava dispozitívna. Pre platný prevod nehnuteľností, ktoré sa nezapisujú do katastra nehnuteľností platí konsenzuálny princíp. Okrem nich je súčasná právna úprava budovaná tiež na princípe kauzálneho prevodu a princípe jednoty.²⁹

Napriek tomu zákonodarcu za určitých okolností, v záujme zachovania ideí spravodlivosti v civilnoprávných vzťahoch pripúšťa platný prevod vlastníctva aj v prípade, ak vyššie uvedené princípy nie sú striktne rešpektované. Základným korektívom je v tomto smere inštitút vydržania, ktorému je venovaná nasledovná kapitola tohto príspevku. Ďalším inštitútom je možnosť nadobudnutia veci od nevlastníka, k aplikácii ktorého dochádza v prípade vadného titulu, a to pre nedostatok vlastníckeho oprávnenia scudzovateľa.

Slovenský právny poriadok pozná niekoľko explicitne, či implicitne vyjadrených prípadov možnosti takéhoto prevodu. Poukázať je potrebné najmä na nadobudnutie veci nepravého dediča s potvrdeným dedičstvom;³⁰ kúpu tovaru podľa §446 Obchodného zákonníka; nadobudnutie veci od nevlastníka v rámci konkurzného konania;³¹ nadobudnutie cenného papiera od nevlastníka v zmysle §19 ods. 3 zákona č. 566/2001 Z. z. o cenných papieroch a investičných službách a o zmene a doplnení niektorých zákonov (zákon o cenných papieroch); nadobudnutie veci od nevlastníka v exekučnom konaní podľa zákona č. 233/1995 Z. z. o súdnych exekútoroch a exekučnej činnosti (Exekučný poriadok) a o zmene a doplnení ďalších zákonov; či nadobudnutie od nevlastníka v rámci dobrovoľnej dražby.³²

Hoci je teda slovenská právna úprava značne nekonzistentná a roztrúsená v početných právnych predpisoch, právny poriadok relatívne nespochybniteľne koncipuje penzum výnimiek zo zásady *nemo plus iuris*, ktoré nemožno ľubovoľne rozširovať. Tento výkladový úzus je dlhodobo akceptovaný aj v rozhodovacej praxi Najvyššieho súdu SR.³³

V súčasnosti inkorporované výnimky zo zásady *nemo plus iuris* sa javia ako odôvodnené a potreba ich ponechania v platnosti vyplýva z podstaty právnych vzťahov, ktoré

²⁹ Princíp kauzality možno zjednodušene charakterizovať tak, že bez platnej kauzy (t.j. kúpnej, darovacej, či inej zmluvy) nemôže dôjsť ani k platnému prevodu vlastníckeho práva. Tu možno badať zásadný odklon od nemeckej úpravy. Princíp jednoty, na ktorom je budovaná česko-slovenská právna úprava (vychádzajúc pritom z rakúskeho vzoru) možno pri kúpnej zmluve vyjadriť tak, že samotná kúpna zmluva má iba obligačné následky, preto je s ňou nevyhnutne spojený vecnoprávny úkon, ktorý je však možné odvodiť z obsahu prejavov vôle účastníkov kúpnej zmluvy. Týmto úkonom predávajúci prejavuje svoju vôľu previesť vlastníctvo na kupujúceho a kupujúci prejavuje svoju vôľu nadobudnúť vec do svojho vlastníctva. Pre viac pozri: GIRMANOVÁ, Jana. Převed vlastníckeho práva - princíp jednoty. In: *Právnik*, roč. 147., č. 9, 2008, s. 1055

³⁰ §486 Občianskeho zákonníka.

³¹ §93 ods. 3 zákona č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

³² Pre viac pozri: SUDZINA, Milan. Výnimky zo zásady *nemo plus iuris* so zameraním na nadobudnutie nehnuteľnosti od nevlastníka v slovenskom právnom poriadku. In *Ius et Administratio*, 2013, roč. 6, č. 1, s. 82 a nasl.

³³ Príkladmo rozsudok Najvyššieho súdu SR sp. zn. 3 Cdo 115/2016 z 28. júna 2017.

reflektujú (či už ide o ochranu dobrej viery v rozhodnutie štátnej autority v prípade nepravého dediča alebo potrebu zachovania dôveryhodnosti v nadobudnutie vlastníctva k veci z exekučného, či konkurzného konania a pod.). Aj s ohľadom na vyššie naznačenú názorovú „vojnu“ medzi Ústavným súdom SR a Najvyšším súdom SR³⁴ je preto najmä otázkou budúcej právnej úpravy, ako extenzívne budú poňaté možnosti nadobúdania vlastníctva od nevlastníka.

Český zákonodarca sa prijatím rekodifikovaného občianskeho zákonníka (zákon č. 89/2012 Zb.) s touto problematikou vysporiadal relatívne extenzívnym spôsobom, v značnej miere sa prikláňajúc na stranu ochrany dobromyseľných nadobúdateľov. V §1109 český občiansky zákonník explicitne stanovuje okruh aprobovaných nadobudnutí vecí nezapísaných vo verejnom zozname od osoby s nedostatočným oprávnením na prevod vlastníctva.³⁵ Uvedený výpočet však nie je vyčerpávajúci, pomerne širokú mieru variability ochrany dobrej viery poskytuje §1111.³⁶ Pre nadobudnutie hnutel'ných vecí nezapísaných vo verejnom registri je preto podľa rekodifikovanej českej právnej úpravy rozhodujúca dobrá viera nadobúdateľa v oprávnenie scudziteľa (výnimku tvorí strata veci skutočným vlastníkom, resp. pokiaľ sa vec dostala mimo jeho dispozície v nadväznosti na spáchaný úmyselný trestný čin). Ochranu dobromyseľného nadobúdateľa vo vieru v zápis vo verejný zoznam vyjadruje § 984 ods. 1 českého občianskeho zákonníka.³⁷

Inkorporovanie dobromyseľného nadobúdateľa v takto širokom rozsahu znamená zásadný obrat vo vnímaní zásady *nemo plus iuris*. Rozsiahla koncepcia výnimiek totiž znamená zúženie zásady v takom rozsahu, až je otázne, či možno stále hovoriť o všeobecne platnom pravidle. Na rozdiel od ochrany dobrej viery v zápis vo verejný register (ktorý v rímskom prostredí absentoval, a preto je striktné uplatňovanie zásady *nemo plus iuris* v tomto ohľade pochopiteľné) je prelomenie zásady *nemo plus iuris* pri neevidovaných hnutel'nostiach (v istom ohľade aj verejne neregistrovaných nehnuteľnostiach), a teda zužovanie ochrany skutočného vlastníctva v prospech dobromyseľného nadobúdateľa, argumentačne o čosi náročnejšie obhájiteľné.³⁸

V nadväznosti na vyššie uvedené je potrebné urobiť myšlienkovú odbočku a poukázať na zaujímavú terminologickú odlišnosť. Český zákonodarca sa totiž priklonil k slovnému spojeniu „nadobúdanie vlastníctva od neoprávneného“ namiesto „nadobúdania

³⁴ Ešte explicitnejšie možno odkázať na obdobný spor najvyšších súdnych autorít v Českej republike s ohľadom na kauzy rozhodované podľa právnej úpravy spred prijatia „nového“ českého občianskeho zákonníka.

³⁵ § 1109 českého zákona č. 89/2012 Sb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov: „*Vlastníkem věci se stane ten, kdo získal věc, která není zapsána ve veřejném seznamu, a byl vzhledem ke všem okolnostem v dobré víře v oprávnění druhé strany vlastnické právo převést na základě řádného titulu, pokud k nabytí došlo*
a) *ve veřejné dražbě,*
b) *od podnikatele při jeho podnikatelské činnosti v rámci běžného obchodního styku,*
c) *za úplatu od někoho, komu vlastník věc svěřil,*
d) *od neoprávněného dědice, jemuž bylo nabytí dědictví potvrzeno,*
e) *při obchodu s investičním nástrojem, cenným papírem nebo listinou vystavenými na doručitele, nebo*
f) *při obchodu na komoditní burze.*“

³⁶ § 1111 českého zákona č. 89/2012 Sb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov: „*Získal-li někdo movitou věc za jiných okolností, než které stanoví § 1109 nebo 1110, stane se vlastníkem věci, pokud prokáže dobrou víru v oprávnění převodce převést vlastnické právo k věci. To neplatí, pokud vlastník prokáže, že věc pozbyl ztrátou nebo činem povahy úmyslného trestného činu.*“

³⁷ Pre viac ohľadom viery v zápis vo verejný register podľa rekodifikovanej českej právnej úpravy pozri aj: SYROVÝ, Ivan. Ochrana dobromyseľného nadobúdateľa vs. neplatný prevod. In: *Justičná revue*, roč. 70, č. 1, 2018, s. 105-114

³⁸ Porovnaj s argumentáciou v rozsudku Najvyššieho súdu Českej republiky sp. zn. 22 Cdo 2379/2019 zo dňa 30. 10. 2019

vlastníctva od nevlastníka". Dôvodová správa k rekodifikovanému občianskemu zákoníku uvádza, že terminologický zvrät nadobudnutie od nevlastníka je zjednodušujúci a nesprávny, nakoľko "*například komisionár může vlastnické právo k věci oprávněně převést na druhú stranu, aj keď nie je vlastníkom.*"³⁹ Z uvedeného dôvodu sa spojenie "nadobúdanie od neoprávnenej osoby", resp. "neoprávneného" javí ako terminologicky exaktnéjšie.

VYDRŽANIE

Striktné dodržiavanie zásady *nemo plus iuris* v jasnej miere formuje využitie inštitútu vydržania ako korektívu, ktorým dochádza k náprave nesúladu medzi právnym a faktickým stavom, a to v nadväznosti na kvalifikované uplynutie času. Vyššie naznačené zužovanie vplyvu analyzovaného princípu preto v rozhodnej miere súvisí s budúcou uplatniteľnosťou vydržania ako originárneho spôsobu nadobúdania vlastníckeho práva. Pokiaľ sa totiž zákonodarca a aplikačná prax priklonia k záveru, že je možné vlastnícke právo nadobudnúť iba na základe dobromysel'nosti, vyvstáva otázka, či zložitejšie dokazovanie vydržania nie je v praxi obsolétne.

Na túto skutočnosť opätovne poukazoval ako Najvyšší súd ČR, tak aj Najvyšší súd SR pri argumentácii proti uzneseniam ústavných súdov z oboch republík, ktorými nad rámec stavu *de lege lata* zavádzali možnosť dobromysel'ného nadobúdania vlastníctva od nevlastníka.⁴⁰ Obdobnú obavu však vyjadril aj sudca českého ústavného súdu Vladimír Kůrka slovami: "*zjednodušeně řečeno, k čemu je "dobrověrnému nabyvateli" nabytí vlastnictví vydržením za podmínky držby v dobré víře po dobu deseti let, jestliže na základě dobré víry je vlastníkem již v okamžiku uzavření absolutně neplatné smlouvy?*"⁴¹

Nakoľko Ústavný súd SR doposiaľ nedospel k definitívnemu záveru ohľadom rázneho a finálneho prelomenia zásady *nemo plus iuris* v prospech dobromysel'ného nadobúdateľa, spoliehajúceho sa na zápis vo verejnom registri, vo svojej argumentácii ani jasne nedeklaroval vzájomnú súvzťažnosť medzi vydržaním a prípadne novozavedeným nadobudnutím vlastníckeho práva na základe ochrany dobrej viery.

Český ústavný súd naproti tomu zviazol s Najvyšším súdom ČR o poznanie dlhšiu a definitívnejšiu názorovú "vojnu", v ktorej okrajovo poukázal aj na miesto vydržania v

³⁹ Jakubáč pre komparáciu uvádza aj znenie rekodifikovaného maďarského Občianskeho zákonníka, ktorý v titule § 5:39 používa pojem "nadobudnutie vlastníctva od nevlastníka". Pre viac pozri: JAKUBÁČ, Róbert. Nadobudnutie nehnuteľnosti od nevlastníka. In *Súkromné právo*, roč. 11, č. 6, 2016. s. 27.

⁴⁰ Rozsudok Najvyššieho súdu ČR sp. zn. 31 Odo 1424/2006: "*Akceptace závěru, že postačující pro nabytí vlastnického práva k převáděné věci (nemovitosti) je (jen) dobrá víra nabyvatele v zápis do katastru nemovitostí, by ostatně učinilo v českém právním řádu obsoletním institut vydržení, podmiňující nabytí věci též zákonem určenou dobou trvání (tři roky a u nemovitostí deset let) oprávněné držby této věci (srov. § 134 obč. zák.).*"

Rozsudok Najvyššieho súdu SR z 28. júna 2017 sp. zn. 3 Cdo 115/2016: "*Prijatie právneho názoru, v zmysle ktorého pri nadobúdaní vlastníckeho práva prevádzanej nehnuteľnosti má právotvorný účinok sama dobrá viera (bez ohľadu na dĺžku doby, po ktorú trvala) nadobúdateľa v to, že kupuje od vlastníka a že zápis vlastníctva v katastri nehnuteľnosti zodpovedá právnemu stavu, by viedlo k obsoletnosti (nepoužiteľnosti, nepotrebnosti, zbytočnosti) tých ustanovení právneho poriadku SR o vydržaní, ktoré právnou relevanciu priznávajú (až) dobrej viere pretrvávajúcej po stanovenú (vydržáciu) dobu. Tento názor by [bez adekvátneho legislatívneho podkladu, na nevyhnutnosť ktorého poukazuje aj odborná právnická literatúra] negoval dosiaľ platnú a účinnú hmotnoprávnú úpravu a bez ďalšieho by zvyšoval dobrú vieru (dobromysel'nosť) nadobúdateľa nad už spomenutú zásadu *nemo plus iuris ad alium transfere potest quam ipse habet*.*"

⁴¹ Pre viac pozri disentané stanovisko k nálezu Ústavného súdu ČR sp. zn. III.ÚS 415/15 z 27. 8. 2015.

právnym poriadku. Ústavný súd v tomto smere vyjadril názor, že zatiaľ čo prvý nadobúdateľ, u ktorého sa prejavila vadnosť nadobúdacieho titulu má možnosť výlučne vlastnícke právo vydržať, nasledujúci právni nástupcovia sa môžu spoliehať v zápis v katastri nehnuteľností, a tým nadobudnúť vlastníctvo na základe svojej dobrej viery.⁴²

Uvedený právny názor sa nestretol so širokým pochopením, čo možno deklarovať aj disentaným stanoviskom sudcu Kůrku: *“Úvahy o "souběžné" existenci obou institutů, (...), nepůsobí přesvědčivě právě ve smyslu tam tvrzeného rozlišení, kdy "první" nabyvatel z neplatné smlouvy by se mohl těšit toliko z vydržení, zatímco jeho nástupci (další nabyvatelé) již z "výhodnějších" pozic "dobrověrného nabytí"; ostatně přec i prvonabyvatel by měl mít výsadu příležitosti k dobré víře vycházející z důvěry ve správnost "konstitutivního" (vkladového) aktu veřejné moci.”*⁴³

Na margo uvedeného je možné konštatovať, že právne závery Ústavného súdu ČR nenachádzajú oporu v zákonnom vyjadrení, ani vo všeobecných princípoch civilného práva. Z nášho pohľadu preto obdobnú argumentáciu nemožno akceptovať pre súčasne platný slovenský právny poriadok. O poznanie konzistentnejšie pôsobí vyjadrenie budúceho uplatnenia vydržania popri ochrane dobromyseľného nadobúdania z relatívne nedávneho rozhodnutia Najvyššieho súdu ČR. Po akceptovaní doktríny kreovanej ústavným súdom totiž český najvyšší súd dospel k záveru, že dobromyseľnosť možno odvodzovať iba z viery v zápis vo verejnom registri vedenom štátom. Absencia zápisu v katastri nehnuteľností z uvedeného dôvodu musí nutne viesť k nesplneniu podmienok pre prelomenie zásady *nemo plus iuris*.⁴⁴

Aj naznačená rozhodovacia prax teda potvrdzuje, že striktnejší príklon k ochrane dobrej viery nadobúdateľa vo verejný register signifikantne zužuje uplatnenie vydržania ako inštitútu zabezpečujúceho originárne nadobúdanie vlastníckeho práva. Vydržanie však naďalej zostáva relevantným inštitútom, a to aj pre nehnuteľnosti, či iné veci zapísané vo verejných registroch. Ďalšie právom aprobované možnosti nadobúdania vlastníctva od nevlastníka však uplatniteľnosť vydržania ešte zužujú.

Ako sme načrtli už vyššie, vynára sa otázka, či aj pri neregistrovaných veciach je potrebné ochraňovať dobrú vieru nad doposiaľ zaužívaný rámec a oslabovať tak ochranu skutočných vlastníkov. Na zosúladenie právneho a faktického stavu v obdobných prípadoch

⁴² Porovnaj s nálezom Ústavného súdu ČR sp. zn. I. ÚS 2219/12 z 17. 4. 2014: *„Dobrověrné nabytí vlastnického práva a vydržení představují dva různé způsoby originárního nabytí vlastnického práva, založené celkově na odlišných podmínkách, mezi nimiž se ale v obou případech nachází oprávněná držba. (...) Konkrétně pak lze opodstatněnost a možnost souběžné existence jak institutu nabytí vlastnického práva od nevlastníka, tak institutu vydržení ilustrativně prokázat na skutečnosti, že zatímco k ochraně v dobré víře nabytých práv lze přistoupit vždy až u dalšího nabyvatele (po nevlastníkovi), možnost vydržení se vztahuje právě i na onoho nevlastníka, tedy toho, kdo měl vlastnické právo nabyt přímo od původního vlastníka, ovšem s ohledem na neplatnost převodního právního úkonu se tak nestalo. Lze tak uzavřít, že ač oba způsoby nabytí vlastnického práva mají styčné body, podmínky jejich aplikace se zcela neshodují.“*

⁴³ Pre viac pozri disentané stanovisko k nálezu Ústavného súdu ČR sp. zn. III.ÚS 415/15 z 27. 8. 2015.

⁴⁴ Rozsudok Najvyššieho súdu Českej republiky sp. zn. 22 Cdo 2379/2019 zo dňa 30. 10. 2019: *“Chráněno je tak pouze nabytí nemovitosti v dobré víře ve správnost zápisu vlastnického práva předchůdce v katastru nemovitostí. Jestliže nabyvatel se chopil v době účinnosti občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. držby nemovitostí v dobré víře ve vlastnické právo jeho předchůdce, který jako vlastník evidován v katastru nemovitostí nebyl, mohl se stát oprávněným držitelem věci (§ 130 odst. 1 obč. zák.) a vlastnické právo mohl nabyt vydržením (§ 134 odst. 1 obč. zák.). Protože však nebyl v dobré víře v zápis v katastru nemovitostí, nemohl se stát vlastníkem na základě nabytí od neoprávněného (zde nevlastníka).”*

doch totiž slúži práve inštitút vydržania, ktorý si však ideovo vyžaduje uplynutie relevantného časového úseku. Práve uplynutie času svedčí o tom, že ochrana nedbalého vlastníka má ustúpiť ochrane dobromyseľného nadobúdateľa.⁴⁵

ZÁVER

V príspevku sme sa snažili poukázať na viaceré aktuálne výzvy, ktorým čelí zásada *nemo plus iuris*, ktorú v zovšeobecnenej forme prevzalo aj slovenské právo. Z celého penza právnych otázok sme sa sústredili najmä na konflikt predmetného princípu so zásadou materiálnej publicity katastra, legislatívne zakotvenú ochranu dobromyseľného nadobúdateľa od nevlastníka a relevantnosť vydržania pri ďalšom oklieštení platnosti *nemo plus iuris*.

Na základe vykonanej analýzy, ktorá smerovala najmä k posúdeniu slovenskej a príbuznej českej judikatúry, dochádzame k záveru, že aplikačná prax sa čoraz viac prikláňa na ochranu dobrej viery, a to nielen v zápis vo verejný register. Pri nadchádzajúcej rekonštrukcii civilného práva hmotného bude stáť zákonodarca aj pred neľahkou úlohou posúdiť, do akej miery je vzhľadom na súčasné spoločensko-ekonomické pomery a stav vedenia verejných evidencií potrebné upustiť od ochrany skutočných vlastníkov v prospech dobromyseľných nadobúdateľov. Zatiaľ čo pri verejných registroch existuje aj napriek ich zjavným nedostatkom v súčasnom fungovaní silný argument pre posilnenie dobrej viery, otázne je, či rovnako silné argumenty existujú aj pri veciach, ktoré verejnej evidencii nepodliehajú.

Nemenej zaujímavou otázkou je, či je možné prijať extenzívnu judikatúru, ktorá priznáva ochranu dobromyseľnému nadobúdaniu aj nad rámec zákonného stavu. Pokiaľ áno, bude možné v takejto praxi pokračovať aj v prípade, ak by zákonodarca explicitne stanovil možnosti dobromyseľného nadobúdania vlastníctva od neoprávnenej osoby (podobne ako je to v súčasnosti v ČR)? Takáto prax totiž značne odporuje princípu právnej istoty a dôvodne spochybňuje ďalšiu uplatniteľnosť zásady *nemo plus iuris* a tiež aj inštitútu vydržania.

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

Mgr. Ján Ivančík

jan.ivancik@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313, 810 00 Bratislava

Slovenská republika

⁴⁵ Do úvahy, samozrejme, prichádzajú aj ďalšie koncepty, najmä nemecký, ktorý postráda už zmienený princíp kauzality prevodu. Vecnoprávne účinky preto môžu nastať aj bez platnej kauzy, čo však v žiadnom ohľade nenarúša obligačné následky plnenia z vadného titulu - najmä nárok na vrátenie bezdôvodného obohatenia. Pre viac pozri: GIRMANOVÁ, ref. 28, s. 1044 a nasl.

Modifikácie vlastníckych pomerov v železničnej doprave po vzniku Československa¹

Lenka Martincová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

ABSTRAKT

MARTINCOVÁ, Lenka. Modifikácie vlastníckych pomerov v železničnej doprave po vzniku Československa. In *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 51-59.

Po vzniku Československa sa štát v oblasti železničnej dopravy musel vysporiadať s viacerými ťažkosťami. Nepočítajúc pustošivé následky vojny, vojenské akcie na južnom Slovensku, štrajk železničiarov alebo následky záplav, významným problémom bola skutočnosť, že Československo zdedilo nevyhovujúcu železničnú sieť. V rámci úvah o rekonštrukcii a dobudovaní železničnej siete v súlade s potrebami novozriadeného štátu, bolo potrebné vysporiadať sa s otázkou vlastníckych vzťahov. Tá bola aktuálna nielen kvôli výstavbe nových častí železničnej siete, ale i kvôli vyriešeniu vlastníckych vzťahov v rámci už existujúcej siete, ktorá v dôsledku súkromného vlastníctva viacerých miestnych rovnako ako niektorých hlavných železníc, nevytvárala jednotný hospodársky celok. Práve premena vlastníckych pomerov v železničnej doprave po vzniku Československa je ústrednou témou nášho príspevku.

ABSTRACT

MARTINCOVÁ, Lenka. The Modification of Ownery Conditions in Rail Transport after the Creation of Czechoslovakia. In *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, 51-59.

After the establishment of Czechoslovakia, the state had to deal with several difficulties in the field of railway transport. Not counting the devastating consequences of the war, military actions in southern Slovakia, the railroad strike or the aftermath of the floods, a significant problem was the fact that Czechoslovakia inherited an unsatisfactory railway network. As part of the considerations on the reconstruction and completion of the railway network in accordance with the needs of the newly established state, it was necessary to deal with the issue of ownership relations. This was relevant not only because of the construction of new parts of the railway network, but also because of the settlement of ownership relations within the existing network, which, due to the private ownership of several local as well as some major railways, did not form a single economic unit. It is the transformation of ownership in railway transport after the establishment of Czechoslovakia, that is the central theme of our article.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: železnica, vlastnícke pomery, modifikácia, Československo, 1918

KEY WORDS: railway, ownership, modification, Czechoslovakia, 1918

SITUÁCIA V ŽELEZNIČNEJ DOPRAVE PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKA

Vznik Československa v októbri 1918 so sebou v železničnej doprave priniesol množstvo otázok a výziev, s ktorými sa novozriadený štát musel v počiatočnom období svojej existencie vysporiadať. Medzi najdôležitejšie úlohy patrilo prevzatie správy a udržovanie prevádzky na časti železničnej siete bývalých c. k. Štátnych železníc a Uhorských

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-17-0399 "Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte", riešeného v Historickom ústave SAV.

štátnych železníc, ktorá sa po vzniku štátu rozprestierala na československom území.² Za účelom riešenia načrtnutých úloh bola železničná sieť krátko po vzniku Československa prevzatá do prevádzky novozriadenej spoločnosti Československé štátne dráhy. Ako dočasný orgán správy železničnej dopravy bolo zriadené Generálne riaditeľstvo československých železníc, ktoré bolo v neskoršom období nahradené Úradom pre správu dopravy, resp. Ministerstvom železníc Československej republiky.³

Prevzatie ako i udržanie prevádzky na železničnej sieti pritom nebolo jednoduchou úlohou. Kým na území Čiech, Moravy a Sliezska bolo možné hovoriť o pomerne stabilizovanej dopravnej situácii,⁴ územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi sa od neho zásadnou mierou odlišovalo. Slovenské a podkarpatoruské územie sa nepotýkalo len s pustošivými následkami prvej svetovej vojny, ale napríklad i s odporom maďarského železničného personálu k vzniku československého štátu a následným problémom s personálnym

² KUBÁČEK, Jiří. *Dejiny železníc na území Slovenska*. Bratislava: Železnice Slovenskej republiky, 1999, s. 207 a 211-212. ISBN 80-968140-4-4.

³ V situácii, kedy predchádzajúce najvyššie orgány železničnej správy sídlili vo Viedni a v Budapešti a množstvo železníc malo svoje riaditeľstvá mimo československého územia, bolo potrebné čo najskôr kreovať dočasnú správu, ktorá by až do času, kým sa neutvorí riadna organizácia, zabezpečovala prechodnú správu železníc. Ako dočasný orgán správy železničnej dopravy bolo zriadené Generálne riaditeľstvo československých železníc, ktorému boli podriadené nielen riaditeľstvá železníc nachádzajúce sa na území českých krajín, ale i slovenské železnice, ktorých všetky železničné riaditeľstvá sídlili v Budapešti. Existencia generálneho riaditeľstva nemala dlhé trvanie; už vo februári 1919 bolo zrušené a nahradené Úradom pre správu dopravy, resp. Ministerstvom železníc Československej republiky. Nerátajúc určité zmeny, nová organizačná štruktúra v oblasti železničnej dopravy nadväzovala na predchádzajúcu štruktúru rakúskeho organizačného štatútu, ktorý bol obsiahnutý v zákone č. 16/1896. Ministerstvu ako najvyššiemu orgánu správy železničnej dopravy bolo podriadených sedem riaditeľstiev štátnych železníc so sídlom v Plzni, Prahe, Hradci Králové, Brne, Bratislave a Košiciach, ku ktorým sa v prvej polovici 20. rokov pripojilo Riaditeľstvo štátnych železníc Praha - sever a pôvodné pražské riaditeľstvo sa premenovalo na Riaditeľstvo štátnych železníc Praha - juh. ŠTĚPÁN, Miloslav. *Prehľadné dejiny československých železníc 1824 – 1948*. Praha: Dopravní nakladatelství, 1958, s. 196.

⁴ I napriek pomerne stabilizovanej situácii sa v počiatočnom období s určitými ťažkosťami potýkali i české krajiny. Odhliadnuc od nepriaznivej povojnovej situácie a potreby rekonštrukcie a výstavby železničnej siete, obdobne ako v prípade Slovenska bolo na území českých krajín možné pozorovať nesúhlas nemeckého personálu so vznikom Československa, ktorý sa odzrkadlil v krátkej existencii troch riaditeľstiev v Tepliciach, Krnove a Opave. Tamtiež, s. 196-197.

obsadením miest opustených maďarským personálom,⁵ štrajkom železničiarov,⁶ vojenskými akciami na južnom Slovensku v dôsledku vzniku Maďarskej republiky rád,⁷ ale v neposlednom rade i záplavami na Vlárskej trati a tratiach Galanta – Žilina a Nové Zámky – Komárno.

Nepočítajúc najpálčivejšie ťažkosti spojené s prevzatím a udrжанím prevádzky na železničnej sieti, zásadným problémom, s ktorým sa Československo muselo vysporiadať, bola skutočnosť, že zdedilo železničnú sieť, ktorá nevyhovovala podmienkam novozriadeného štátu. Kým v predchádzajúcom období frekventované severno-južné železnice, zabezpečujúce dopravu z a do pôvodných centier, Viedne a Budapešti, zostali po roku 1918 málo využívané, nepostačujúcimi boli trate, ktoré by spájali nové centrá, Prahu a Bratislavu, resp. spájali východ republiky s jeho západom.⁸ Ďalšou kľúčovou úlohou v oblasti železničnej dopravy tak bolo prispôsobenie súdobej železničnej siete novým pomerom. Neopomenuteľnou otázkou, ktorú si štát pri úvahách nad ďalšou podobou železničnej siete musel klásť, bola otázka vlastníckych vzťahov.⁹ Tá bola nielen kvôli ďalšej výstavbe železničnej siete, ale i kvôli vyriešeniu vlastníckych vzťahov v rámci už existujúcej siete, ktorá v dôsledku súkromného vlastníctva viacerých miestnych rovnako ako niektorých hlavných železníc, nevytvárala jednotný hospodársky celok, viac než aktuálnou.¹⁰

⁵ Po skončení prvej svetovej vojny väčšinu železničného personálu na území slovenských železníc tvorili maďarskí zamestnanci. Negatívny postoj maďarského personálu k novému štátoprávnemu usporiadaniu sa odzrkadlil nielen v masívnom opúšťaní pracovných miest, ale i v sabotovaní železničnej prevádzky a v zapájaní sa do bojov proti československej armáde, obsadzujúcej územie Československa, na strane ustupujúcich maďarských jednotiek. K obsadeniu slovenských železníc boli zriadené tri obsadzovacie komisie, ktoré uprázdnené miesta po maďarskom personáli nahrádzali českými ako i novými slovenskými zamestnancami. Vylúčenie maďarského personálu zo železničnej služby nebolo, prirodzene, absolútne a popri českých a slovenských zamestnancoch súčasťou slovenských železníc i naďalej zostali mnohí maďarskí zamestnanci, ktorí zložili sľub vernosti a preukázali znalosť slovenčiny. KUBÁČEK, ref. 2, s. 221. Slovenské železnice boli dočasne riadené najskôr obsadzovacou komisiou, úradujúcou v Uhorskom brode, neskôr z prevádzkového inšpektorátu v Žiline. Ten bol začiatkom februára 1919 premiestnený do Bratislavy, kde na jeho základoch vzniklo bratislavské riaditeľstvo štátnych železníc, ku ktorému sa krátko na to pridalo Riaditeľstvo štátnych železníc v Košiciach. HONS, Josef. *Dejiny dopravy na území ČSSR*. Bratislava: Alfa, 1975, s. 229.

⁶ Vo februári 1919 v Bratislave vypukol štrajk zamestnancov bývalých Uhorských štátnych železníc, ktorý sa rýchlo rozšíril i do ďalších častí, a síce do Nových Zámkov, Zvolena a Košíc. I keď oficiálnym dôvodom vzniku štrajku boli nezrovnalosti v mzdách, vo veľkej miere sa v ňom odzrkadľoval i pretrvávajúci nesúhlas maďarských zamestnancov s novým štátoprávnym usporiadaním. Dôsledkom štrajku bola revízia prvého obsadzovania slovenských železníc. KUBÁČEK, ref. 2, s. 222.

⁷ Po prevzatí moci komunistickou vládou v Maďarsku v marci 1919, maďarské vojská obsadili značnú časť južného Slovenska. Keďže počas vojenských akcií, ktoré so sebou v železničnej doprave priniesli značné škody, maďarský personál často spolupracoval s maďarskými vojskami, po ich skočení došlo k tretiemu a poslednému obsadzovaniu slovenských železníc. Tamtiež, s. 222.

⁸ Zásadným problémom bola i nejednotná úroveň železničnej siete v českých krajinách a na slovenskom a podkarpatoruskom území. Kým železničná sieť českých krajín tvorila už pred rokom 1918 samostatný a vývojovo uzavretý dopravný celok s dostatočnou hustotou, iná situácia bola pozorovateľná na Slovensku a Podkarpatskej rusi, ktoré disponovali iba s polovičnou hustotou železničnej siete. HONS, ref. 5, s. 228.

⁹ K nazeraniu na vlastnícke právo pozri napríklad SOMBATI, Ján. Vlastnícke právo a jeho ochrana v Ústavnej listine Československej republiky z roku 1920. In *Bratislavské právnické fórum 2013*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2013, s. 1808-1817. ISBN 978-80-7160-365-8 a ČOKY-NOVÁ, Terézia – KÖSZEGHY, Adam. Deformácia vlastníckeho práva vo svetle kodifikácii občianskeho práva 20. st. v Československu. In *Historia et theoria iuris*, 2019, roč. 11, č. 1, s. 14-27.

¹⁰ Nepočítajúc iné, menej významné železnice, v súkromnom vlastníctve boli i tri hlavné železnice, Buštěhradská, Ústecko-teplická a Košicko-bohumínska železnica. Tá mala v novozriadenom štáte strategické medzinárodné, vojenské ako i hospodárske postavenie, pretože predstavovala jediné spojenie medzi východom a západom Československa. Zpráva výboru dopravného a rozpočtového k usnesení

Volanie po rekonštrukcii a masívnej výstavbe nových tratí, sa už v počiatočnom období existencie Československa v početných rezolúciách a návrhoch zákonov predložených v Národnom zhromaždení, spájalo s otázkou zoštátnenia železničnej siete. Úvahy nad zoštátnením železníc boli akýmsi pokračovaním prístupu, ktorý sa objavil už v rámci Rakúsko-Uhorska. V predchádzajúcom období prešla bývalá rakúska časť monarchie veľkými zoštátnovacími akciami, kedy bolo popri väčšine hlavných železníc zoštátnených i viacero miestnych železníc. Obdobná situácia bolo pozorovateľná i na území Uhorska, kde boli postupne zoštátnené takmer všetky významné súkromné železnice. Možno konštatovať, že otázka postavenia štátu v oblasti železničnej dopravy bola pritom aktuálnou v prevažnej časti európskych štátov. Vzhľadom k skutočnosti, že železničná doprava mala pre hospodárstvo jednotlivých štátov obrovský význam, štáty sa zhodovali na potrebe prevzatia železníc zo súkromných do štátnych rúk.

VÝSTAVBA NOVÝCH ČASTÍ ŽELEZNIČNEJ SIETE

Prvým zásadným právnym predpisom, ktorý zasiahol do vlastníckych pomerov v železničnej doprave, bol v júni 1919 prijatý **zákon č. 373/1919 Zb. o doplnení železničnej siete stavbou miestnych železníc**, ktorého hlavnou úlohou bolo nanovo definovať pravidlá výstavby miestnych železníc. Vymedzujúc miestne a drobné železnice, zákon železnice podľa ich postavenia v železničnej sieti implicitne rozdelil na tri typy, a síce na hlavné, miestne a drobné železnice. Miestnymi železnicami boli železnice, ktoré síce predstavovali podstatnú časť železničnej siete, spájajúc menej významné strediská však stáli po technickej a výkonnostnej stránke za hlavnými železnicami.¹¹

Drobnými železnicami boli podľa zákona železnice, ktoré nepredstavovali podstatnú časť železničnej siete a sprostredkovali najmä miestnu dopravu v niektorej obci, prípadne medzi obcami.¹² I keď zákon explicitne nevymedzoval podstatu hlavných železníc, podľa spravodajcu L. Vaněka ich bolo možné vymedziť ako železnice, ktoré tvorili podstatnú časť železničnej siete a spájali významné hospodárske a politické strediská.¹³

Ako L. Vaněk konštatoval, podstata skúmaného zákona nespočívala len v akejsi teoretickej klasifikácii železníc, ale v skutočnosti vo veľmi praktickej otázke vymedzenia subjektov, ktoré mali v nasledujúcom období znášať náklady na výstavbu železníc. V dôsledku nesprávnej klasifikácie železníc boli totiž v predchádzajúcom období ako miestne železnice budované železnice najrôznejších kategórií, vrátane hlavných železníc, na strane druhej bolo z verejných prostriedkov podporované i značné množstvo železníc s malým spoločenským významom. Verejná pomoc sa pritom organizovala v podobe tzv. garančného systému, kedy sa štát alebo krajina pri výstavbe železnice zaručovali za zúrokovanie a umorenie značnej časti stavebných nákladov a niesli rovnaké riziko, ako keby

senátu Národního shromáždění republiky Československé o vládním návrhu zákona o nabytí akcií Košicko-Bohumínské dráhy Československým státem.. In Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. [online]. [cit. 2020-09-04]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5221_00.htm>

¹¹ § 1, zákon č. 373/1919 Zb. o doplnení železničnej siete stavbou miestnych železníc.

¹² § 5, zákon č. 373/1919 Zb. o doplnení železničnej siete stavbou miestnych železníc.

¹³ Zpráva výboru železničního o doplnění sítě železniční stavbou drah místních na 61. schůzi Národního zhromažďení československého zo dňa 27. júna 1919. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/061schuz/s061019.htm>>

železniciu zriadili a prevádzkovali na vlastný účet. Hoci boli železnice formálne zriaďované ako súkromné spoločnosti, v súlade so subjektom, ktorý garantoval ich výstavbu, ich však podľa L. Vaněka bolo možné považovať skôr za železnice štátne alebo krajinské.¹⁴

Zákon vo svojich ustanoveniach zásadnou mierou modifikoval prístup k výstavbe miestnych železníc. Výstavba miestnych železníc sa rovnako ako v predchádzajúcom období nemala vzhľadom k ich nízkej rentabilite zaobiť bez verejnej pomoci, v minulosti uplatňovaný garančný systém však už nemal byť aktuálnym. Ak mal štát niest' pri výstavbe garantovanej železnice obdobné riziko, ako keby bola železnica zriadená na štátne náklady, bolo účelnejšie, aby štát zriadil železniciu na svoje vlastné náklady ako štátnu železniciu. Vzhľadom k skutočnosti, že miestne železnice boli významnými i pre región, ktorým prechádzali, malo sa tak diať i s primeraným príspevkom interesentov, medzi ktorých patrili okresy, obce, závody, ktoré mali priamy záujem na vybudovaní trate, ale napríklad i jednotlivci. Zákon výšku zmieneného príspevku vymedzil 30 %, čo predstavovalo obdobnú výšku kapitálu, akú interesenti poskytovali už v predchádzajúcom období v rámci garančného systému.¹⁵

Účelom prijatia zákona bolo podľa V. Houšku vytvorenie jednotnej siete hlavných a miestnych štátnych železníc. Prijatím zákona sa všetky miestne železnice mali budovať ako železnice štátne. I keď sa zákon vo svojich ustanoveniach explicitne nevenoval povahe výstavby hlavných železníc, zo správy železničného výboru o doplnení železničnej siete stavbou miestnych železníc, z logiky zákona a v širšom ponímaní z prístupu štátu k železničnej doprave vyplývalo, že hlavné železnice budú rovnako ako tie miestne budované na náklady štátu ako štátne železnice. Na druhej strane výstavba drobných železníc, ktoré dotvárali železničnú sieť Československa, mala vzhľadom k ich menšiemu významu pre celoštátnu sieť, zostať v súkromných rukách.

Ako autor konštatoval, ak skúmaný zákon pre nadchádzajúce obdobie deklaroval zásadu jednotného štátneho systému výstavby hlavných a miestnych železníc, ďalším logickým krokom malo byť začlenenie už existujúcich súkromných železníc do rúk štátu prostredníctvom zoštátnovacích procesov.¹⁶ Tie, ako už bolo zmienené, požadovali viaceré rezolúcie, predložené v prvých rokoch existencie Československa v Národnom zhromaždení Československej republiky.

¹⁴ Zpráva výboru železničního o doplnění sítě železniční stavbou drah místních. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04].

Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1208_01.htm> V bývalej rakúskej časti monarchie štát miestne železnice na vlastné náklady zriaďoval iba výnimočne; boli zriaďované ako súkromné železnice, pričom v počiatočnom období to bolo väčšinou bez štátnej podpory či podpory jednotlivých krajín a až v neskoršom období dochádzalo k zriaďovaniu železníc s podporou štátu či krajiny. Štát výstavbu miestnych železníc podporoval prostredníctvom rôznych stavebných, prevádzkových či daňových úľav a iných výhod. Dialo sa tak najskôr zákonom o miestnych železniciach z roku 1880, zákonom z roku 1887 a neskôr zákonom o železniciach nižšieho stupňa z roku 1894, ktorý bol nahradený zákonom o železniciach nižšieho stupňa z roku 1910. Iná priama finančná podpora bola poskytovaná vždy jednotlivo prostredníctvom zvláštnych právnych predpisov. Popri zmienených právnych predpisoch boli vo väčšine krajín bývalej rakúskej časti monarchie prijaté ďalšie právne predpisy, ktoré podporovali železnice nižšieho stupňa (v Čechách v roku 1892, na Morave a v Sliezsku v roku 1895). Zpráva výboru železničního o doplnění sítě železniční stavbou drah místních. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04].

Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1208_01.htm>

¹⁵ Zpráva výboru železničního o doplnění sítě železniční stavbou drah místních na 61. schôdzi Národného zhromaždenia československého zo dňa 27. júna 1919. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04].

Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/061schuz/s061019.htm>>

¹⁶ HOUŠKA, Vojtěch. Postátnění místních drah. In *Železniční revue*, 1925, roč. 7, s. 131-132.

ZO SÚKROMNÝCH RÚK DO RÚK ŠTÁTU

Jedna z prvých rezolúcií, požadujúcich zoštátnenie miestnych železníc zaručených štátom alebo Českou krajinou, bola prijatá už spolu s návrhom zákona o doplnení železničnej siete stavbou miestnych železníc na 61. schôdzi Národného zhromaždenia v júni 1919.¹⁷ Ďalšia rezolúcia, požadujúca zoštátnenie miestnych železníc, hutníckych a ban-ských železníc, bola predložená na 92. schôdzi Národného zhromaždenia v novembri 1919. Na 236. schôdzi Národného zhromaždenia v novembri 1923 bola predložená rezolúcia, ktorá požadovala zoštátnenie všetkých miestnych železníc a železníc nachádzajúcich sa v krajiniských správach, ktorú o mesiac neskôr nasledovala rezolúcia, požadujúca poštátnenie miestnych železníc predovšetkým v okolí Prahy.

Načrtnutým požiadavkám bolo čiastočne vyhovené viacerými zákonmi, ktoré v jednotlivých prípadoch vykupovali a poštátňovali miestne železnice. V januári 1922 bol prijatý zákon, ktorým bola vykúpená železnica Rakovník-Lomy, v máji 1923 sa k nemu pridal zákon o vykúpení miestnej železnice Počeradec-Vrskmany, v januári 1920 bol prijatý zákon, ktorým sa zoštátnila miestna železnica v údolí Borže, zákonom z júla 1924 bola zoštátnená železnica Holič-Hodonín a v januári 1920 bol prijatý zákon, ktorým malo dôjsť k zoštátneniu úseku Kúty – krajinská hranica.¹⁸

Nepočítajúc zákon č. 417/1919 Zb. o vstupe československého štátu do záručného (garančného) pomeru pri miestnych železničiach garantovaných štátom¹⁹ či zákon č. 12/1920 Zb. o podnikoch, ktoré majú sídlo mimo územia československého štátu,²⁰ významným krokom k zapojeniu súkromných železníc do štátnej dopravnej politiky bolo prijatie **zákona č. 690/1920 Zb. o prevzatí súkromných železníc do štátnej správy** v decembri 1920.

Ministerstvo železníc Československej republiky sa z dôvodu štátnych záujmov mohlo podľa zákona ujať správy súkromnej železnice, ktorá slúžila verejnej doprave a viesť ju v rámci štátnej železničnej správy na účet koncesionára.²¹ Zákon pri absencii súhlasu koncesionárov dovoľoval na ich účet vykonávať také opatrenia, ktoré boli potrebné pre zaistenie pravidelnosti, bezpečnosti a poriadku v prevádzke, pričom koncesi-

¹⁷ Zpráva výboru železničního o doplnění sítě železniční stavbou drah místních. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04].

Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1208_01.htm>

¹⁸ HOUŠKA, ref. 16, s. 132. Ako konštatuje M. Štěpán, k zoštátnovaniu miestnych železníc dochádzalo predovšetkým v tých prípadoch, ak sa železnica nejako dotýkala železničných novostavieb alebo priebežnej prevádzky štátnych železníc. ŠTĚPÁN, ref. 3, s. 201.

¹⁹ Štát, ako už z názvu zákona vyplýva, vstúpil zákonom do garančného pomeru 17 miestnych železníc, ktoré ležali na území českých krajín. Spoločnosti dotknutých železníc zákon zaviazal k viacerým povinnostiam, a síce spoločnosti boli povinné preložiť svoje sídlo z Viedne do Prahy, do správy spoločností mali byť zvolení českí štátni príslušníci, žijúci na území Československa, vedenie správy spoločností malo byť prenesené na Ministerstvo železníc Československej republiky a príslušný zápis v obchodnom registri boli spoločnosti povinné vykonať v obchodnom registri pri obchodnom súde v Prahe. § 1-2, zákon č. 417/1919 Zb. o vstupe československého štátu do záručného (garančného) pomeru pri miestnych železničiach garantovaných štátom.

²⁰ Podniky, ktoré prevádzkovali dopravu alebo výrobu na československom území, no svoje sídla mali mimo územia Československa, boli podľa zákona v prípade vyzvania povinné presunúť svoje sídlo a hospodárske vedenie na územie Československa. § 1, zákon č. 12/1920 Zb. o podnikoch, ktoré majú sídlo mimo územia československého štátu.

²¹ § 1, zákon č. 690/1920 Zb. o prevzatí súkromných železníc do štátnej správy.

onári boli na vlastný účet povinní vykonať také opatrenia, ktoré si vyžadovali verejné záujmy.²² Ustanovenia zákona štátnej železničnej správe umožňovali nielen disponovať s personálnym substrátom súkromnej železnice rovnako ako s personálnym substrátom štátnych železníc, ale v neposlednom rade jej zabezpečili plnú dispozičnú voľnosť štátu nad zariadením a predovšetkým prevádzkovými prostriedkami súkromných železníc. Podľa zákona mala štátna železničná správa účelným vedením, prípadne i zlúčením služby a prostriedkov štátnych a súkromných železníc, zabezpečiť výkon železničnej služby tak, aby zodpovedal verejným záujmom.²³

V januári 1923 sa súčasťou štátnych železníc stali dve významné súkromné železnice, a síce Ústecko-teplická železnica, prostredníctvom **zákona č. 234/1922 Zb. o výkupe Ústecko-teplíckej železnice štátom**, a Buštěhradská železnica, prostredníctvom **zákona č. 124/1923 Zb. o nadobudnutí Buštěhradskej železnice štátom**.²⁴

V júni 1925 bol prijatý **zákon č. 156/1925 Zb. podľa ktorého nadobúda štát železnice zaručené štátom alebo Českou krajinou**, ktorým štát previedol do štátneho vlastníctva 48 miestnych železníc so štátnou alebo krajinskou zárukou minimálneho výnosu. Zákon bol súčasťou veľkého zoštátnovacieho plánu súkromných železníc, nastoleného uznesením vlády v máji 1924, v súlade s ktorým mali byť zoštátnené nielen všetky hlavné železnice, ak sa tak už nestalo v skoršom období, ale i všetky miestne železnice. V súkromných rukách tak v nasledujúcom období mali zostať už len drobné železnice.²⁵

Zoštátnovací plán bolo možné rozdeliť do troch období. I keď bolo nielen z hospodárskych, ale i politických dôvodov vhodnejšie pristúpiť najskôr k poštátneniu miestnych železníc na území Slovenska, problematické finančné a právne pomery ako i nedokončené nostrifikácie tento prístup nedovoľovali. Vzhľadom k načrtnutým ťažkostiam boli najskôr poštátnené železnice zaručené štátom a Českou krajinou a po následnom poštátnení slovenských železníc zoštátnovací plán vyvrcholil poštátnením ostatných miestnych železníc na území Čiech, Moravy a Sliezska, ktorých právne a finančné pomery nedovoľovali tieto železnice previesť do štátneho vlastníctva už v rámci prvého obdobia.²⁶

Výsledkom zákona bolo prevzatie 1 859 km súkromných železníc do štátneho vlastníctva, čím sa dĺžka štátnych železníc navýšila na 10 984 km.²⁷ V prvom období bolo zoštátnených 43 železníc v Čechách, 3 železnice na Morave a 2 čiastočne v Čechách a čiastočne na Morave. Zoštátnovacie procesy v druhej etape spočívali predovšetkým v získaní železnice Bratislava – štátna hranica s Maďarskom, dvoch železníc v gelnickom údolí v roku 1931 či železnice Trebišov – Vranov nad Topľou a Zbehy – Nitra v roku 1937. Štát zároveň v roku 1931 prevzal časť akcií spoločnosti železnice Čadca – Makov. Výsledkom poslednej etapy bolo zoštátnenie moravskej železnice Zaječí – Čejč – Hodonín a Kyjov – Mutěnice, ako i severočeskej železnice Liberec – Tanvald a moravskej železnice Litovel – Senice na Hané v roku 1931. V roku 1936 sa k zmieneným železniciam pridala významná

²² § 2, zákon č. 690/1920 Zb. o prevzatí súkromných železníc do štátnej správy.

²³ § 3, zákon č. 690/1920 Zb. o prevzatí súkromných železníc do štátnej správy.

²⁴ HOUŠKA, Vojtěch. Sestátnění Buštěhradské železnice. In *Železniční revue*, 1923, roč. 5, s. 151-154, Sestátnění Ústecko-teplické dráhy. In *Železniční revue*, 1922, roč. 4, s. 197-198, Převzetí Ústecko-teplické dráhy státem. In *Železniční revue*, 1923, roč. 5, s. 11-12.

²⁵ HOUŠKA, ref. 16, s. 114-115.

²⁶ Tamtiež, s. 147.

²⁷ Zpráva výborů dopravního a rozpočtového o usnesení senátu k vládnímu návrhu zákona, podle kterého nabývá stát drah zaručených státem a nebo zemí Českou. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5205_01.htm> I keď zoštátnenie miestnych železníc umožnilo štátu riadiť železničnú sieť na území Československa ako jeden hospodársky celok, vzhľadom k skutočnosti, že v prevažnej miere išlo o nerentabilné železnice, štátne železnice tento krok z hospodárskeho hľadiska zásadnou mierou zaťažil. HONS, ref. 5, s. 238.

Ostravsko-frýdlantská železnica prostredníctvom **zákona č. 73/1936 Zb. o nadobudnutí Ostravsko-frýdlantskej železnice štátom** a posledným prírastkom do skupiny štátnych železníc sa v roku 1937 stala miestna železnica Moravské Bránice – Oslavany.²⁸

Spolu so zákonom č. 156/1925 Zb. podľa ktorého nadobúda štát železnice zaručené štátom alebo Českou krajinou bol prijatý **zákon č. 158/1925 Zb. o nadobudnutí akcií Košicko-bohumínskej železnice štátom**, ktorým sa štát snažil vyriešiť komplikované vlastnícke pomery na strategickej Košicko-bohumínskej železnici. Tá napriek viacerým snahám o poštátnenie v počiatočnom období existencie Československa, zostávala naďalej v súkromných rukách.

Po vzniku Československa sa prevažná časť železnice, nepočítajúc sporné územie Sliezska, rozprestierala na československom území.²⁹ Železnicu nezasiahlo prvé obsadzovanie slovenských železníc československým personálom, keďže sa zaručila za bezpečnú a plynulú prevádzku, po pripojení sa jej personálu k štrajku maďarských železničiarov vo februári 1919, však bola postavená pod správu zvláštneho komisára. V dôsledku príprav ďalšieho štrajku, ktorý by znemožnil zásobovanie Podkarpatskej Rusi, boli všetky trate železnice na území Slovenska nariadením vlády č. 539/1919 Zb. o správe Košicko-bohumínskej železnice prevzaté do správy štátu a podriadené riaditeľstvu v Košiciach. Kým riaditeľstvo organizovalo prevádzku a prijímalo opatrenia na udržanie poriadku, železnica mala právo disponovať s prevádzkovými prostriedkami, prijímať tarifné úpravy a rozhodovať o investíciách. Vo februári 1921 prevádzku na Košicko-bohumínskej železnici a súčasne i ďalších 11 miestnych železniciach, ktoré boli v jej prevádzke, prevzala československá štátna správa. Prevzatím prevádzky železnice bol vylúčený vplyv generálneho riaditeľstva v Budapešti, ktoré bolo zrušené a prevádzkou železnice boli poverené dve riaditeľstvá štátnych železníc so sídlom v Košiciach a Olomouci. Pôsobnosť budapeštianskej správnej rady sa vzťahovala už iba na záležitosti agendy spoločnosti. Keďže k jednoduchému poštátneniu železnice nemohlo Československo kvôli zložitým finančným a právnym otázkam pristúpiť, štát bol pri tejto železnici nútený zvoliť iný prístup.³⁰

Za účelom nadobudnutia štátneho vplyvu nad Košicko-bohumínskou železnicou sa ako najvhodnejšie riešenie javilo nadobudnutie celého kapitálu alebo aspoň jeho prevažnej časti štátom, čím by štát dosiahol prenesenie sídla spoločnosti do Československa a vymazanie spoločnosti z obchodného registra v Budapešti. Načrtnuté riešenie sa realizovalo na základe zákona č. 157/1925 Zb. o nadobudnutí akcií Košicko-bohumínskej železnice štátom, ktorým vláda mala nadobudnúť všetky akcie železnice za 4 % štátne dlhopisy na úhradu nadobúdacej ceny až do čiastky 45 282 000 Kč, ktoré mali byť umorené do roku 1966.³¹

I keď sa po nadobudnutí kapitálu železnice štátom malo pristúpiť k jej nostrifikácii a poštátneniu, po odkúpení akcií štátom a uzavretí nostrifikačného dohovoru s Maďarskom, na základe ktorého v roku 1927 došlo k výmazu spoločnosti z firemného registra

²⁸ SCHREIER, Pavel. *Naše dráhy ve 20. století. Pohledy do železniční historie*. Praha: Mladá fronta, 2010, s. 51.

²⁹ K vyriešeniu postavenia železničných tratí prechádzajúcich problematickým územím Tešínska, o ktoré sa Československo sporilo s Poľskom, došlo až v neskoršom období. Sporné územie bolo rozdelené na konferencii veľvyslancov v júli 1920 a územie, cez ktoré prechádzala Košicko-bohumínska železnica, sa stalo súčasťou Československa. SZOJKA, Ladislav – KUKUČÍK, Rudolf – KUKUČÍK, Pavol. *Košicko-bohumínska železnica*. Bratislava: Železnice Slovenskej republiky, 2002, s. 145.

³⁰ ŠTĚPÁN, ref. 3, s. 197-198.

³¹ Zpráva výboru dopravního a rozpočtového k usnesení senátu Národního shromáždění republiky Československé o vládním návrhu zákona o nabytí akcií Košicko-Bohumínské dráhy Československým státem.. In *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky*. [online]. [cit. 2020-09-04]. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t5221_00.htm>

v Budapešti a preneseníu sídla spoločnosti do Košíc, k zavŕšeniu procesu kvôli udalostiam roka 1938 nedošlo. V dôsledku Mníchovskej dohody a Viedenskej arbitráže boli trate Košicko-bohumínskej železnice rozdelené medzi Slovensko, Maďarsko a Nemecko. Výsledkom rokovaní, ktorých úlohou bolo vyriešiť osud železnice, bola dohoda z novembra 1940, na základe ktorej došlo k zániku spoločnosti a k prechodu vlastníctva pozemkov, zariadení a celého príslušenstva železnice na zúčastnené štáty. Slovenská časť železnice bola v máji 1943 zoštatnená a v júli 1943 bola Košicko-bohumínska železnica vymazaná z firemného registra.³²

Definitívnu bodku za Košicko-bohumínskou železnicou a otázkou vlastníckych pomerov k častiam železnice, ktoré počas druhej svetovej vojny prevzalo Maďarsko a Nemecko, dala nová spoločenská a politická situácia po februári 1948.³³ Po prijatí Ústavy z roku 1948, podľa ktorej mala byť verejná železničná doprava, pravidelná cestná a letecká doprava už iba národným majetkom,³⁴ boli zákonom č. 311/1948 Zb. o národných dopravných podnikoch v decembri 1948 znárodnené všetky neštátne železnice pre verejnú dopravu, podniky pre pravidelnú cestnú motorovú dopravu osôb a nákladov, podniky pre pravidelnú leteckú dopravu ako i podniky ôsmich veľkých plavebných spoločností.³⁵

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

Mgr. Lenka Martincová, PhD.

lenka.martincova@uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava

³² SZOJKA – KUKUČÍK – KUKUČÍK, ref. 29, s. 146-147.

³³ HONS, ref. 5, s. 238.

³⁴ § 148, ústavný zákon č. 150/1948 Zb. Ústava Československej republiky.

³⁵ § 1, zákon č. 311/1948 Zb. o národných dopravných podnikoch.

Má inštitút kolácie svoje miesto v občianskom práve?¹

Zuzana Mlkvá Illýová – Sandra Meňhartová
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

ABSTRAKT

MLKVÁ ILLÝOVÁ, Zuzana – MEŇHARTOVÁ, Sandra. Má inštitút kolácie svoje miesto v občianskom práve? In *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 60-67.

V súčasnej právnej úprave je v inštitút kolácie upravený v jedinom paragrafe a v dôsledku stručnosti právnej úpravy môže v právnej praxi nastať situácia, kedy sa aplikáciou tohto ustanovenia dosiahne pravý opak účelu, ktorý má kolácia zabezpečiť. Cieľom príspevku je preto analýza právneho inštitútu kolácie v občianskom práve, a to s ohľadom na historický a komparatívny aspekt.

ABSTRACT

MLKVÁ ILLÝOVÁ, Zuzana – MEŇHARTOVÁ, Sandra. Should the Collatio be the Part of the Civil Law? In *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 60-67.

In the present law the institute of collatio is regulated within a single paragraph and due to this brevity of legal regulation situations can arise in which the application of this provision can defeat the very purpose for which it was adopted. The aim of the article is to analyse the legal institute of collatio in civil law taking into account the historical as well as the comparative perspective.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

kolácia, dedičské právo, komparácia

KEY WORDS

Institute of Collatio, Law of Inheritance, Comparative Law

ÚVOD

Inštitútu kolácie je v slovenskom občianskom zákonníku úsporne venovaný len jeden paragraf (§ 484 OZ). Tento zdanlivo nenápadný inštitút však môže v aplikačnej praxi priniesť určité otázky, na ktoré zákonodarca v rámci už spomenutej stručnosti právnej úpravy odpovede nedáva. Práve z tohto dôvodu je cieľom príspevku venovať sa nielen možným aplikačným problémom ale tiež aj komparácii právnej úpravy inštitútu kolácie s českou a rakúskou právnou úpravou.

Na úvod je tiež potrebné pripomenúť účel tohto inštitútu, ktorý má aj z hľadiska historického vývoja svoje tradičné miesto v právnej úprave ustanovení dedičského práva. Účel kolácie je aplikačnou praxou vnímaný nasledovne: „Započítanie (kolácia) je inštitút dedičského práva, účelom ktorého je dosiahnuť spravodlivé rozvrhnutie majetkového

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-18-0417.

prínosu pochádzajúceho od poručiteľa do majetku dedičov. Cieľom je odstrániť alebo aspoň zmenšiť majetkové disproporcie medzi dedičmi, pokiaľ majú pôvod v majetkových zdrojoch plynúcich od poručiteľa. Tento účel (cieľ) sa dosahuje vyrovnaním rozdielov, ku ktorým medzi dedičmi došlo v dôsledku právneho úkonu poručiteľa, ktorým za svojho života obdaroval niektorého z viacerých (budúcich) dedičov. Pri započítaní ide o modifikáciu zákonného dedičského podielu obdarovaného dediča.²“ Z uvedeného je zjavné, že primárnym účelom inštitútu kolácie je dosiahnutie spravodlivého rozvrhnutia celkového majetku poručiteľa, a to tak, aby dedičia neboli vzájomne ukrátení.

Kolácia logicky ovplyvní dedičský podiel každého dediča tým spôsobom, že dedičský podiel obdarovaného dediča sa zníži a dedičské podiely ostatných (neobdarovaných) dedičov sa zvýšia. V prípade ak bude mať dar väčšiu hodnotu môže byť dedičský podiel dediča úplne vyčerpaný darom, a tým pádom nezíska žiadny podiel na dedičstve. Z ustanovenia §484 OZ však nevyplýva povinnosť dediča aby do dedičstva niečo vracal³. Pri dedení zo zákona sa dedičovi na jeho podiel započíta to, čo za života poručiteľa od neho bezodplatne obdržal, pokiaľ nejde o obvyklé darovanie (napr. obvyklé dary k narodeninám, meninám, Vianociam, rodinným výročiam, ukončení štúdia, svadbe, narodení dieťaťa a pod.). V prípade darovania ako predmetu zápočtu podľa ustanovenia § 484 OZ má zákon na zreteľ venovanie bez zodpovedajúceho protiplnenia zo strany neskoršieho dediča, pričom takéto darovanie svojou povahou a výškou prekračuje obvyklé darovanie zodpovedajúce zárobkovým a majetkovým pomerom darcov. Z možnosti započítania sú tiež vylúčené plnenia, na ktoré bol poručiteľ zo zákona povinný (napr. plnenie na základe vyživovacej povinnosti)⁴.

MOŽNÝ APLIKAČNÝ PROBLÉM – MODELOVÁ SITUÁCIA

Vo väčšine prípadov nepochybne vedie aplikácia ustanovenia § 484 OZ k dosiahnutiu vymedzeného účelu tohto inštitútu, a teda k spravodlivému rozvrhnutiu majetkového prínosu pochádzajúceho od poručiteľa do majetku dedičov. Pestrosť života však prináša aj scenáre, pri ktorých je vhodnosť rigidnej aplikácie ustanovení kolácie rozhodne diskutabilná, nakoľko tá k sledovanému účelu nielenže nevedie, ale môže spôsobiť výsledok, ktorý práve neželanú disproporciu medzi dedičmi spôsobí. Skúsme si predstaviť nasledovnú modelovú situáciu:

Poručiteľka za života darovala svojmu synovi (p. Ivanovi) v roku 2013 pozemok v hodnote 50.000€ s tým, že ho požiadala aby v záujme spravodlivého usporiadania vzťahov v rodine vyplatil z polovice hodnoty danej nehnuteľnosti svoju sestru (p. Janu). Pán Ivan svoju sestru vyplatil a keďže sa nachádzala v zložitej životnej situácii (rozvod), bol veľkorysý a vyplatil ju sumou v hodnote 40.000€. O tom, že sestru vyplatil má pán Ivan potvrdenie, ktoré je podpísané poručiteľkou, p. Ivanom a aj p. Janou. Po smrti poručiteľky sa začalo dedičské konanie. Poručiteľka závet nezanechala a ako dedičia zo zákona prichádzajú do úvahy iba p. Ivan a p. Jana. K dohode dedičov nedošlo, ich vzťahy sú dlhodobo zhoršené preto notárka ako súdna komisárka bude musieť vyporiadať dedičstvo tak, že potvrdí dedičstvo podľa dedičských podielov. Pani Jana sa dožaduje aby notárka započítala do dedičského podielu p. Ivana hodnotu nadobudnutého pozemku vo výške 50.000€.

Aplikácia ustanovenia § 484 OZ a inštitútu kolácie však v tomto prípade celkom zjavne nevedie k spravodlivému rozvrhnutiu majetkového prínosu pochádzajúceho od

² Uznesenie NS SR, sp. zn.: 3Cdo/40/2017 zo dňa 26. júla 2018.

³ Z I. (s. 548) (Zborník stanovísk správ o rozhodovaní súdov a súdnych rozhodnutí najvyšších súdov ČSSR, ČSR a SSR)

⁴ Rozsudok NS ČR, sp. zn. 30 Cdo 889/2002 zo dňa 26.06.2003.

poručiteľa do majetku dedičov, ale práve naozaj vytvára nerovnosť, nakoľko p. Ivan bude ukrátený o časť dedičstva. Otázkou preto je, aké sú možnosti postupu zo strany obdarovaného dediča v takomto prípade.

(1) Je riešením dedičský spor, t.j. obrátiť sa na súd aby o tejto otázke rozhodol?

Podľa nášho názoru je táto možnosť vylúčená už logicky tým, že ide o spor o dedičské právo závislý na právnom posúdení veci (§193 CMP), nie skutkovom (§194), pri ktorom platí, že tieto má riešiť notár. Tento záver je podporený aj judikatúrou: *„Spor medzi dedičmi o skutočnostiach rozhodných pre záver o započítaní daru na dedičský podiel niektorého z dedičov nie je sporom o dedičské právo. Otázku započítania daru na dedičský podiel dediča rieši súd v dedičskom konaní pri rozhodnutí o potvrdení nadobudnutia dedičstva podľa dedičských podielov.“*⁵

(2) Môže sa notár ako súdny komisár odkloniť od aplikácie inštitútu kolácie?

Nakoľko ide o kogentné ustanovenie zákona, súd podľa nášho názoru nemá inú možnosť ako inštitút kolácie aplikovať. Právna úprava je v tomto striktná a súdna prax pripúšťa nanajvýš istú voľnosť v interpretácii, a to napríklad pokiaľ ide o otázku hodnoty na ktorú sa dar započítava. Ako príklad možno uviesť uznesenie NS ČR, sp. zn.: 21 Cdo 1394/2015 zo dňa 06.05.2016 v ktorom súd pripustil, že v záujme dosiahnutia spravodlivého majetkového vyporiadania medzi dedičmi je potrebné zohľadniť okolnosti každého prípadu, a teda v tomto konkrétnom prípade súd poukazoval na potrebu odklonu od štandardného pravidla, že sa pri započítavaní vychádza z hodnoty veci v čase darovania: *„Pôjde o výnimočné prípady, keď je treba v záujme dosiahnutia spravodlivého majetkového vyporiadania medzi spoludedičmi zohľadniť osobitné okolnosti každého konkrétného prípadu odôvodňujúce, aby súd pri zápočte na dedičský podiel postupoval inak, teda aby urobil výnimku zo všeobecného pravidla, že bezodplatne nadobudnuté plnenia sa započítavajú v cene ku dňu poskytnutia predmetu daru obdarovanému.“*

V kontexte vyššie uvedeného je preto možné uvažovať nad argumentáciou, aby nebol inštitút kolácie rigidne aplikovaný ale aby súd (či už súdny komisár v prvoinštančnom konaní alebo odvolací, prípade dovolací súd) zohľadnil osobitosti tohto konkrétneho prípadu a v záujme dosiahnutia spravodlivého majetkového vyporiadania medzi dedičmi neaplikoval v tomto prípade inštitút kolácie. Takýto právny záver však nemá momentálne žiadnu oporu v aplikačnej praxi.

Je zrejmé, že právne možnosti riešenia uvedenej modelovej situácie sú veľmi problematické a v zásade neexistuje jednoduché riešenie, ktoré by bezpečne zabránilo tomu, aby práve inštitút kolácie nebol dôvodom vytvorenia majetkovej nerovnosti medzi dedičmi ako je tomu v tomto prípade. Je preto podľa nášho názoru zamyslieť sa nad zmenou právnej úpravy inštitútu kolácie tak aby bola daná určitá pružnosť pre aplikáciu tohto inštitútu, prípadne právnu úpravou limitovať obdobie (predchádzajúce smrti poručiteľa), v rámci ktorého by sa bezodplatné právne úkony poručiteľa zohľadňovali v rámci dedičského konania. V ďalšej časti budeme preto venovať pozornosť českej a rakúskej právnej úprave, ktoré môžu slúžiť ako vhodná inšpirácia pre prípadné legislatívne zmeny právnej úpravy kolácie v slovenskom občianskom práve.

⁵ Sbírka NS 3/2004, 20/2004, rozsudok NS ČR, sp. zn.: 30 Cdo 889/2002 zo dňa 26.06.2003.

ZMENY V INŠTITÚTE KOLÁCIE V ČR PO PRIJATÍ NOZ

Zákonodarca v Českej republike pristúpil pri rekodifikácii občianskeho práva k zmierneniu kolácie. Právna úprava, ktorá sa nachádza v ustanoveniach §§1658 až 1664 zákona č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník (ďalej len „NOZ“). Zákon rozlišuje dva druhy započítania, a to započítanie na povinný podiel (pri neopomenuteľných dedičoch) a započítanie na dedičský podiel. Pri započítaní na povinný podiel je v ustanovení § 1660 NOZ uvedené, že na povinný podiel sa započíta to, čo neopomenuteľný dedič od poručiteľa bezplatne obdržal v posledných troch rokoch pred jeho smrťou, ibaže poručiteľ prikáže, aby sa započítanie vykonalo za dlhšiu dobu. Pri započítaní sa neprihliada na obvyklé darovanie.

Z uvedenej právnej úpravy je vidieť, že došlo k pomerne zásadnej zmene v kolácii, a to v tom, že je možné započítať iba dary za posledné tri roky pred smrťou poručiteľa a nie za neobmedzený čas ako to bolo v predchádzajúcej právnej úprave a ako je to aj v súčasnej právnej úprave v slovenskom občianskom zákonníku. Poručiteľ môže dať príkaz na to aby sa započítanie vykonalo aj za dlhšiu dobu. Z dôvodovej správy k tomuto ustanoveniu vyplýva, že poručiteľ môže prikázať aj to, že sa k započítaniu vôbec pristúpiť nemá alebo že sa má vykonať započítanie iba za dobu kratšiu ako tri roky. Dôvodová správa zdôrazňuje, že poručiteľ je predsa tým, kto má rozhodnúť o tom, ako bude s jeho majetkom naložené⁶.

Pokiaľ ide o započítanie na dedičský podiel, tu práva úprava priniesla interpretačné, a teda aj aplikačné nejasnosti, ktoré musel odstrániť až Najvyšší súd Českej republiky. Ustanovenia týkajúce sa započítania dedičského podielu (§§ 1662 až 1664 NOZ) explicitne neuvádzajú, že sa započítanie obmedzuje iba darovanie (iné než obvyklé), ku ktorému došlo v posledných troch rokoch pred poručiteľovou smrťou. Pred Najvyšší súd ČR sa preto prirodzene dostal spor v rámci ktorého dedič nadobudol od poručiteľa dar (prícom nešlo o obvyklé darovanie) päť rokov pred smrťou poručiteľa.

Najvyšší súd ČR po pomerne náročnej argumentácii a využití analógie dospel v uznesení sp. zn. 24 Cdo 222/2019 zo dňa 28. januára 2020 k názoru, že darovanie pozemku poručiteľom dedičovi pred viac ako troma rokmi pred smrťou poručiteľa započítaniu nepodlieha.

Súborne je teda možné konštatovať, že v oboch prípadoch (teda aj v prípade započítania na povinný podiel aj v prípade započítania na dedičský podiel) je inštitút kolácie obmedzený na iné než obvyklé darovanie, ktoré sa uskutočnilo v posledných troch rokoch pred smrťou poručiteľa, čo český zákonodarca označil v dôvodovej správe v porovnaní s predošlou právnou úpravou za „citlivejší prístup“. Uvedený „citlivejší prístup“ je rozhodne na zváženie aj pokiaľ ide o právnú úpravu kolácie v slovenskom občianskom práve.

INŠTITÚT KOLÁCIE V KONTEXTE RAKÚSKEJ PRÁVNEJ ÚPRAVY

Z hľadiska právnej komparatistiky vykonanej s rakúskou právnou úpravou, spojenou s pododvetvím občianskeho práva – dedičským právom, nemôžeme opomenúť jeho významnú reformu z roku 2015⁷, ktorá nadobudla účinnosť 1.1.2017. Reforma *ErbRÄG*

⁶ Dôvodová správa k zákonu č. 89/2012 Sb. Občanský zákoník, str. 414.

⁷ Novela č. ErbRÄG 2015, BGBl I 2015/87.

2015, BGBl 1 2015/87, predstavuje najrozsiahlejšiu reformu rakúskeho občianskeho zákonníka, a to od roku 1811.⁸ Jej účelom bola modernizácia dedičského práva, predovšetkým tých inštitútov, ktoré spôsobovali v aplikačnej praxi výrazné komplikácie. Najproblematickejšou oblasťou bola v tomto ohľade právna úprava povinného dedičského podielu, ako aj právna úprava započítania daru – tzv. kolácie. Práve týchto oblastí sa reformné práce dotkli najviac.

Rovnako, ako podľa slovenskej právnej úpravy, je aj podľa rakúskej právnej úpravy predmetom dedičského konania rozdelenie majetku poručiteľa, ktorým v čase svojej smrti disponoval. Problém však môže nastať vtedy, ak poručiteľ ešte za svojho života bezodplatne prevedie, teda daruje svoj majetok niektorému zo svojich neopomenuteľných dedičov. Pod pojmom darovanie musíme v kontexte rakúskej právnej úpravy rozumieť ako bežné darovanie na základe darovacej zmluvy za života poručiteľa, tak aj darovanie pre prípad smrti.

Darovanie pre prípad smrti predstavuje inštitút, ktorý slovenskému súkromnému právu známy doposiaľ nie je. Ide o situáciu, kedy sa poručiteľ za svojho života dohodne s obdarovaným na tom, že predmet darovacej zmluvy obdarovaný nadobudne až po poručiteľovej smrti. Inak povedané, poručiteľ svoj majetok týmto spôsobom až do momentu svojej smrti má možnosť užívať. Možnosť započítania daru je spojená s oboma spôsobmi darovania, pretože oba sú spojené so znižovaním hodnoty základu dedičstva po poručiteľovi.

Štandardne predstavuje majetok, ktorý má byť rozdelený v dedičskom konaní aktívum. Darovacia zmluva pre prípad smrti bude v dedičskom konaní naopak predstavovať pasívum, pretože zakladá nárok obdarovaného na vydanie predmetného daru. O hodnotu predmetného daru bude hodnota dedičstva následne znížená. Bežný dar získaný za života poručiteľa nebude mať totožné postavenie, nebude predstavovať pasívum v dedičskom konaní, nakoľko obdarovaný dar už nadobudol, nevznikne mu v dedičskom konaní nárok na jeho vydanie.⁹

INŠTITÚT KOLÁCIE A DEDENIE ZO ZÁVETU

Poručiteľ má právo rozhodnúť o tom, akým spôsobom bude po jeho smrti majetok, ktorý mu prislúcha rozdelený. Uvedené právo vychádza z jeho testamentárnej slobody. Aplikácia ustanovení rakúskeho občianskeho zákonníka spojených so započítaním daru neprichádza do úvahy v tom prípade, ak poručiteľ zanechal v súvislosti s rozdelením svojho majetku závet, v ktorom započítanie nepredpokladá prípadne ho priamo vylučuje. Ak by však poručiteľ zanechal závet, v ktorom by požiadavku na započítanie priamo vyslovil, musela by byť v dedičskom konaní rešpektovaná.

Požiadavka poručiteľa na započítanie daru nemusí vždy vyplývať iba zo samotného závetu. Môže byť inkorporovaná do jednej z vyššie vymedzených typov darovacích zmlúv, a to vo forme dojednania. Ak poručiteľ požiadavku na započítanie daru nevymedzil ani v závete a ani v jednej z darovacích zmlúv má sa za to, že jeho cieľom bolo práve nerovnomerné rozdelenie majetku medzi jeho dedičov.¹⁰ Táto vôľa musí byť v zmysle dispozíčnej autonómie poručiteľa rešpektovaná.

V takom prípade nám však vyvstáva otázka, čo sa stane s povinným dedičským podielom toho neopomenuteľného dediča – potomka poručiteľa, ktorý bol takýmto konaním poručiteľa ukrátený? Či už pôjde o dedenie zo zákona alebo zo závetu, vždy musí potomok

⁸ WELSER, Rudolf. *Erbrecht*. Wien: MANZ, 2019, s. 1.

⁹ PERNER, Stefan - SPITZER, Martin - KODEK, Georg. *Bürgerliches Recht*. Wien: MANZ, 2008, s. 527.

¹⁰ WELSER, ref. 8, s. 73.

poručiť, nadobudnúť aspoň prislúchajúci povinný dedičský podiel. Na ten mu poručiť siahnuť nemôže a musí zostať v každom prípade zachovaný, nakoľko ide o kogentné ustanovenie rakúskeho občianskeho zákonníka. Poručiť je ním teda pri prejave svojej vôle formou závetu limitovaný. Povinný dedičský podiel predstavuje vždy polovicu zo zákonného dedičského podielu potomka poručiť. Závet poručiť nepredstavuje v dedičskom konaní problém dovtedy, dokým každému z potomkov poručiť, pripadne aspoň výška povinného dedičského podielu.

Ten potomok poručiť, ktorý bol v súvislosti s darovaním zo strany poručiť ukrátený o svoj povinný dedičský podiel má v dedičskom konaní možnosť obrany.¹¹ Na tomto mieste treba uviesť, že v kontexte rakúskej právnej úpravy rozoznávame dva spôsoby započítania daru, a to:

a) započítanie daru na dedičský podiel (zákonný) a

b) započítanie daru na povinný dedičský podiel.

V prípade, ak započítanie daru poručiť v testamente vylúčil a rovnako nevyplýva ani z darovacej zmluvy, nie je započítanie daru na dedičský podiel, teda započítanie podľa možnosti a), možné vôbec. Ako už uvádzame vyššie, prvoradým cieľom je v prípade závetného dedenia snaha zákonodarcu chrániť vôľu poručiť, ktorá môže byť vyjadrená aj spôsobom, ktorý jedného potomka vo vzťahu k druhému do istej miery majetkovo znevýhodňuje. Povinnosťou poručiť pri závetnom dedení teda nie je zanechať majetok rovnakej hodnoty všetkým svojim potomkom, naopak, môže ho rozdeliť podľa svojej vôle, až do momentu, kým nie je siahnuté na povinný dedičský podiel, ktorý potomkovi poručiť podľa zákona má a musí pripadnúť.

V prípade ak by nebola dosiahnutá výška povinného dedičského podielu má ukrátený potomok právo dožadovať sa započítania na povinný dedičský podiel podľa možnosti b), čo v aplikačnej praxi bude znamenať, že obdarovaný mu bude musieť chýbajúcu časť zo svojho daru vyplatiť.

INŠTITÚT KOLÁCIE A DEDENIE ZO ZÁKONA

V prípade, ak poručiť závet nezanechal, dochádza k dedeniu zo zákona, pri ktorom rakúsky občiansky zákonník rozoznáva dve zákonné možnosti započítania daru.

Prvá možnosť je spojená s ustanovením § 752 ABGB. Z predmetného ustanovenia vyplýva rovnako možnosť inkorporovať dojednanie započítania daru v darovacej zmluve podobne ako pri predchádzajúcej situácii spojenej so závetným dedením. V prípade, ak takéto dojednanie v darovacej zmluve pri jej vzniku inkorporované nebolo, je možné dojednať ho aj dodatočne formou notárskej zápisnice. Rovnako však prichádza do úvahy aj dodatočné zrušenie predmetného dojednania. Ak budeme vychádzať zo situácie, že poručiť nezanechal závet a z darovacej zmluvy vyplýva povinnosť započítania, tak sa započítanie na dedičský podiel uskutoční podľa ustanovenia § 752 ABGB.¹²

Zákonodarca však pamätal aj na tie situácie, kedy poručiť nezanechal závet a rovnako ani darovacia zmluva neobsahuje žiadne dojednanie o započítaní daru. K započítaniu je v takýchto prípadoch možné pristúpiť v zmysle ustanovenia § 753 ABGB. Uvedené ustanovenie sa vzťahuje iba na potomkov poručiť a predpokladá, že jeden potomok, ako dedič po poručiťovi, nechá dary darované ostatným potomkom započítať na návrh. Zmysel tohto ustanovenia spočíva v zamedzení nerovného zaobchádzania. Započítanie

¹¹ Tamže.

¹² WELSER, ref. 8, s. 74.

daru môže navrhnuť ten potomok, ktorý bol darovaním na svojom dedičskom podiele ukrátený.¹³

Pri dedení zo zákona sa môže stať, že poručiteľ celý svoj majetok za života daruje jednému zo svojich potomkov. Dedič, ktorý bol ukrátený sa môže brániť jednak najprv návrhom na započítanie povinného dedičského podielu, tak získa svoje povinné minimum. Následne tiež započítaním na dedičský podiel, ktorý bude výšku ich podielov do-rovnávať. V týchto prípadoch bude teda možné jednotlivé spôsoby započítania daru podľa možností a) a b), ktoré vymedzujeme v časti 1.1 Inštitút kolácie a dedenie zo závetu, ku-mulovať. Započítanie daru na povinný dedičský podiel možno spojiť so započítaním daru na dedičský podiel z dôvodu, ktorý sme čiastočne vymedzili už vyššie. Podstatou dedenia zo zákona je vyrovnať podiely potomkov poručiteľa. V prípade dedenia zo závetu bola smerodajná predovšetkým vôľa poručiteľa. V prípade dedenia zo zákona však do popre-dia vstupuje potreba zachovať všetkým potomkom poručiteľa vo vzťahu k predmetu de-dičstva rovnocenné postavenie, a to s dôrazom na hodnotu nadobudnutého dedičstva.

HODNOTA DARU

Poslednou otázkou je v tejto súvislosti určenie hodnoty samotného daru získaného od poručiteľa. Právna úprava spojená s určením hodnoty daru je obsiahnutá ustanovení § 755 ABGB. Podľa predmetného ustanovenia je hodnota daru posudzovaná podľa mo-mentu v čase darovania.

RIEŠENIE MODELOVEJ SITUÁCIE PODĽA RAKÚSKEJ PRÁVNEJ ÚPRAVY

Vyššie vymedzená modelová situácia nie je spojená s vytvorením závetu zo strany poručiteľky, rovnako ani predmetná darovacia zmluva neobsahuje dojednanie, ktoré by vyjadrovalo požiadavku započítania daru v dedičskom konaní. Jedným dychom treba uviesť, že v právnom prostredí Slovenskej republiky nie sú podobné dojednania z hľa-diska právnej úpravy *de lege lata* možné. Dôvodom je aj kogentný charakter ustanovenia § 484 OZ. Vymedzená modelová situácia by bola v právnom prostredí Rakúskej republiky podriadená pod právne normy upravujúce dedenie zo zákona. Možnosť obrany ukráte-ného potomka poručiteľa by prichádzala do úvahy v zmysle ustanovenia § 753 ABGB, teda návrhom na započítanie daru v dedičskom konaní, o ktorom bude rozhodovať notár a to tak, aby bol zachovaný samotný zmysel dedenia zo zákona, ktorým je potreba zachovania rovnocenného postavenia vo vzťahu k predmetu dedičstva pre všetkých dedičov poruči-teľa.

ZÁVER

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že právna úprava kolácie v sloven-skom občianskom práve je v porovnaní s českou a rakúskou právnou úpravou nedoko-nalá. Bezpochyby by bolo potrebné venovať priestor diskusii o zmene, ktorá by odstránila súčasnú nepružnosť a zastaranosť právnej úpravy. Český zákonodarca v rámci prijatia nového občianskeho zákonníku zaviedol napríklad zásadnú zmenu v tom, že je možné započítať iba dary za posledné tri roky pred smrťou poručiteľa. Pri komparácii s

¹³ KLETEČKA, Andreas - SCHAUER, Martin. *ABGB-ON - Kommentar zum Allgemeinen bürgerlichen Ge-setzbuch. § 753*. Dostupné na https://rdb.manz.at/document/1102_abgb_104_p0753?ex-ecution=e6s1.

rakúskou právnou úpravou je zrejmé, že v rakúskej právnej úprave má inštitút kolácie nezanedbateľný význam. V dôsledku uskutočnenej reformy sa vyrovnal s mnohými nedostatkami a bol posunutý na úroveň efektívnejšie nastavených právnych úprav v oblasti dedičského práva, ktorým je napríklad dedičské právo nemecké. V zmysle uvedeného je tak určite vhodným komparačným aparátom, ktorý je rovnako ako česká právna úprava, využiteľný pri rekodifikácii súkromného práva v právnom prostredí Slovenskej republiky.

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

doc. JUDr. Zuzana Illyová, PhD.
zuzana.illyova@flaw.uniba.sk
Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
Šafárikovo námestie č. 6
P. O. BOX 313, 810 00 Bratislava
Slovenská republika

Mgr. Sandra Meňhartová
sandra.menhartova@gmail.com
Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta
Šafárikovo nám. č. 6
P.O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika

Abortus v prameňoch rímskeho práva¹

Matúš Nemec – Michal Mrva
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

ABSTRAKT

NEMEC, Matúš – MRVA, Michal. Abortus v prameňoch rímskeho práva. In *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 68-75.

V rímskom práve nebol pôvodne abortus (vyhnanie plodu) sám osebe protiprávnym činom. Východiskom tejto situácie bolo stanovisko, že plod v materskom tele nebol samostatnou osobou ale bol časťou ženy. Trestnoprávne následky mal len v prípade, ak išlo o porušenie práv manžela ako nositeľa otcovskej moci a manželskej moci a v dôsledku toho trestu nepodliehala žena, ktorá nepodliehala otcovskej alebo manželskej moci. Až okolo roku 200 po Kristovi bol vydaný cisársky reskript, ktorý trestal potrat (*partus abigere*) ako *crimen extraordinarium*.

ABSTRACT

NEMEC, Matúš – MRVA, Michal. Abortion in the sources of Roman law. In *Historia et theoria iuris*, 2021, Vol. 13, No. 1, p. 68-75.

In Roman law abortion (expulsion of the fetus) was not an illegal act in itself. The basis for this situation was the attitude that the fetus in the mother's womb was not a person but was part of a woman. Criminal consequences occurred only in the case of a violation of the husband's rights as a holder of paternal and marital power. As a result, a woman who was not subject to paternal or marital power was not subject to punishment. Circa 200 A.D. an imperial rescript was issued, punishing abortion (*partus abigere*) as a *crimen extraordinarium*.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Abortus, *partus abactus* (vyhnanie plodu), otcovská moc, *crimen extraordinarium* (mimo-riadny zločin), *nasciturus*, reskript, vyhnanstvo

KEYWORDS

Abortion, *partus abactus* (expulsion of the fetus), paternal power, *crimen extraordinarium* (extraordinary crime), *nasciturus*, rescript, exile

ÚVOD

Až do záveru republikánskeho obdobia sa v rímskych právnych aj neprávnych prameňoch nenachádza zmienka o vyhnaní plodu (*partus abactus*), t.j. o úmyselnom potrate (aborte), ktorý by bol trestným činom (zločinom)². Len cenzor mohol administratívne,

¹ Príspevok je výstupom grantovej úlohy APVV-17-0022 s názvom: *Rímsko-kánonické vplyvy na slovenské verejné právo*.

² WATTS, W. J. Ovid, the law and roman society on abortion. In *Acta Classica*, 1973, roč. 16, s. 93-94.

formou upozornenia (*nota censoria*³), a *pater familias* využijúc svoje inštitút domáceho súdu, resp. mocenských práv, zasiahnuť do tejto situácie. Tento stav bol pravdepodobne dôsledkom vplyvu gréckej filozofie, ovplyvňujúcej rímske myslenie a právo v rôznych oblastiach morálky a práva, napr. pri nazeraní na ideu a význam prirodzeného práva⁴. Antickí Gréci sa problémom, či plod v tele matky je človekom alebo nie, nezaoberali a ak, tak len v súvislostiach s otázkami praktického života⁵. Ak v Aténach (nie v Sparte) sa vykonávali potraty (vyhnutie plodu) – ako sa o tom zmieňuje Sokrates⁶, tak len z mimoriadnych dôvodov, ktoré by sme v súčasnosti mohli označiť ako „lekárske indikácie“⁷. S tým korešponduje aj príslušná časť Hippokratovej prísahy, podľa ktorej lekár „*nijakej žene nepodá prostriedok na zahubenie plodu*“⁸, t. j. takého prostriedku, ktorý spôsobuje smrť plodu v rozpore so zásadami lekárskej vedy. Platón vo svojom diele „Ústava“ ospravedlňuje potrat v takom prípade, ak by bolo nenarodené dieťa incestuálneho pôvodu⁹.

Aj keď viacerí rímski myslitelia a spisovatelia pozdvihli svoj hlas voči vykonávaniu potratov, napr. Seneca¹⁰, Cicero, Plínius starší¹¹, básnik Publius Ovidius Naso vo svojom diele *Amores* (Lásky)¹², ďalej rétor galského pôvodu Favorinus z Arelaty¹³, satirik Juvenalis, ale aj Soranos z Efezu, grécky lekár pôsobiaci aj v Ríme), napriek tomu prax ich vykonávania bola bežná¹⁴.

³ Poznámka, ktorú cenzor zapisoval do zoznamu občanov za ich zlé správanie v súkromnom a za porušovanie povinností vo verejnom živote (Ulp. D. 3,1,1,6).

⁴ WATTS, ref. 2, s. 93-94.

⁵ BUDIL, Václav. Antické názory na vyhnúť plodu. In *Pocta k šedesátym narodeninám prof. Dr. Alberta Miloty*, red. Antonín Ráliš. Bratislava : Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 1937, s. 21.

⁶ THEAITÉTOS, VI, 149 (Platón, Dialógy).

⁷ BUDIL, ref. 5, s. 21.

⁸ Similiter autem neque mulieri pessarium corruptivum dabo. (Neque simili ratione mulieri pessum subdititium ad foetum corrumpendum exhibebo). Je zrejmé, že Rimania poznali Hippokratove myšlienky, o čom svedčia fragmenty z Digest (Paul. D. 1,5,12: *To, že dieťa narodené v siedmom mesiaci je už dokonale vyvinuté, bolo uznané zásluhou autority nesmierne učeného muža Hippokrata: a preto treba pokladať za zákonného (manželského) syna toho, kto sa narodí v siedmom mesiaci zo zákonného manželstva*; D. 38,16,3,12: *Ale v prípade dieťaťa narodeného na 182. deň, Hippokrates píše a Božský Pius v reskripte adresovanom pontifikom takisto, že dieťa sa považuje za narodené v lehote (dobe) ustanovenej právom a (preto) sa nebude považovať za počaté v otroctve v prípade, ak jeho matka bola prepustená (na slobodu) pred (týmto) 182. dňom*).

⁹ PLATÓN, Ústava, 5. kap., 461 c.

¹⁰ V diele *De Consolatione ad Helviam Matrem* (Matke Helvii o úteche) zložil Seneca svojej matke poklonu aj za to, že nikdy nedala potraťiť svojej dieťa (16,3): „... nikdy si sa nečervenala pre počet svojich detí, akoby sa vám posmievali vašimi rokmi, nikdy si sa, podobne ako iné ženy, ktorých jediná dobrá vlastnosť spočíva v ich kráse, nesnažila utajiť svoje tehotenstvo, ako neprimerané bremeno, ani si nikdy nezničila nádej v podobe detí, ktoré si prechovávala v tvojom tele. ...“

¹¹ V jedinom zachovanom diele, *Naturalis historia* (Prírodoveda) sa zaoberá morálnym hodnotením abortu, ako aj prevenciu pred ním a popisuje aj abortívne prostriedky.

¹² OVIDIUS. *Amores* II, 14; je však niekedy ťažké odlíšiť, do akej miery boli myšlienky literátov, najmä básnikov myslené vážne a či ich diela nenesú pečať moralizovania na verejnosti a či napríklad Ovidius v čase cisára Augusta nevyjadroval len idey ľudového sentimentu a či nie je v jeho dielach aj kus paródie (porov. MISTRY, Zubin. *Abortion in the early middle ages c. 500-900*, York : University of York, 2013, s. 34-35).

¹³ Aulus Gellius vo svojom diele *Noctes Atticae* (Atické noci) popisuje Favorinove myšlienky (12,1): „... mnohé zvrátené ženy sa pokúšajú vysúšať a uhasiť tento najposvätnjší prameň tela (materské mlieko), ... ako by im kojenie odobralo znaky krásy, ba dokonca sa dopúšťajú aj takého šílenstva, že sa usilujú umelými prostriedkami zbaviť sa plodu počatého vo vlastnom tele, aby sa im ploché brucho nevypúčalo a váhou bremena a námahou pôrodu neochablo. ...“ (Preklad podľa: Aulus Gellius. *Atické noci*. Preložila Eleonóra Vallová. Bratislava : Tatran, 1987, s. 127-128.)

¹⁴ WATTS, ref. 2, s. 96.

V prípade, ak nastali také okolnosti, ktoré predstavovali porušenie iných zákonov, napr. otehotnenie v prípade smilstva (*stuprum*) alebo cudzoložstva, tak paterfamilias uplatnil svoju trestnú moc a ak išlo o potrestanie manželky, zvolal rodinný súd (*iudicium domesticum*)¹⁵. V prípade potratu, ak sa ho dopustila manželka, išlo predovšetkým o osobitný spôsob nazerania Rimanov na očakávané dieťa, lebo manžel tým bol pripravený o nádej na potomstvo, keďže dieťa by sa narodením dostalo do jeho otcovskej moci. Potrat, resp. vyhnutie plodu (*partus abactus, partus abigere*) sa považovalo, určite v období republiky a raného cisárstva, nie za zločin voči bohom alebo voči spoločnosti ako celku, resp. za vraždu samotného nenarodeného dieťaťa, ale za zločin, ktorého účinky smerovali voči absolútnemu mocenskému postaveniu hlavy rodiny (*pater familias*). Išlo o porušenie jeho patriarchálnych práv, vyplývajúcich z jeho otcovskej moci, zaručenej už Zákonmi dvanástich tabúl¹⁶, prípadne aj manželskej moci. Osobitným prípadom bola situácia, ak žena, ktorá bola tehotná, zomrela. Kráľovský zákon z čias Numu Pompilia ustanovoval povinnosť zachrániť jej dieťa¹⁷.

Plutarchos napríklad píše, že jedným z dôvodov zapudenia manželky bolo užívanie rôznych bylín a nápojov proti počatiu u manželky, ale je pravdepodobné, že tým myslel aj na látky vyvolávajúce potrat¹⁸. V roku 82 pred Kristom za vlády diktátora Sullu bola prijatá *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* (Kornéliov zákon o vrahoch a travičoch), ktorý trestal výrobu, predaj a používanie jedov s úmyslom usmrtiť ľudí¹⁹. Spôsob vyhnania plodu, t.j. pomocou bylín, spôsobujúcich potrat, popisuje už ako zločin (nejde však o *crimen extraordinarium*) aj právnik Paulus v Digestách: „*Tí, ktorí podali nápoj s cieľom vyvolať potrat, alebo túžbu, hoci to nemuseli urobiť so ľstivým úmyslom, aj tak budú odsúdení, pretože tento čin je zlým príkladom. Vinníci z nižších vrstiev musia byť poslaní do baní. Tí z vyšších vrstiev majú byť vyhnaní na ostrov, stratiť časť zo svojho majetku. Ak muž alebo žena v dôsledku ich činu stratia život, vinník musí podstúpiť najvyšší trest.*“²⁰

¹⁵ HREHOROWICZ, Thaddaeus. *Das Verbrechen der Abtreibung der Leibesfrucht* (Inauguraldissertation). Dorpat : H. Laakmann, 1876, s. 48.

¹⁶ *Lex duodecim tabularum* IV, 1, 2a.

¹⁷ Porov. Marc. D. 11,8,2 (Leges regiae, Numa Pompilius, 12): Negat lex regia mulierem, quae praegnas mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur: qui contra fecerit, spem animantis cum gravida peremisse videtur. (Preklad: *Kráľovský zákon zakazuje pochovať ženu, ktorá zomrela tehotná, pokiaľ nebolo z jej tela vybraté dieťa. Kto koná proti tomu, bol ako ten, čo vzal nádej živej bytosti spoločne s tehotnou.*), podobne Tryph. D. 48,19,39. V období neskorého cisárstva sa zohľadňoval najmä fakt, že išlo o cudzoložstvo (porov. HREHOROWICZ, ref. 15, s. 49; GORMAN, Michael, J. *Abortion and the Early Church: Christian, Jewish and Pagan Attitudes in the Greco-Roman World*. Eugene : Wipf and Stock Publishers, 1998, s. 24-25).

¹⁸ PLUTARCHOS. Parallel lives (Paralelné životy). In *Loeb Classical Library edition*, 1914. [online]. Dostupné na internete: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Romulus*.html> [cit. 2020-11-21]

¹⁹ D. 48,8,3,pr.-1.: Podľa toho istého Kornéliovho zákona o vrahoch a travičoch, piatej kapitoly, je trestaný ten, kto vyrába, predáva alebo má u seba jedy s cieľom usmrtiť ľudí. Trestu podľa toho istého zákona podlieha ten, kto na verejnosti predáva zlé (zhubné) lieky alebo ich drží s cieľom usmrtiť ľudí.

²⁰ Paul. D. 48,19,38,5: Qui abortionis aut amatorum poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen quia mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur. Quod si eo mulier aut homo perierit, summo supplicio adficiuntur. (Preklad: *Tí, ktorí podali nápoj s cieľom vyvolať potrat, alebo túžbu, hoci to nemuseli urobiť so ľstivým úmyslom, aj tak budú odsúdení, pretože tento čin je zlým príkladom. Vinníci z nižších vrstiev musia byť poslaní do baní. Tí z vyšších vrstiev majú byť vyhnaní na ostrov, stratiť časť zo svojho majetku. Ak muž alebo žena v dôsledku ich činu stratia život, vinník musí podstúpiť najvyšší trest.*) Tento spôsob vyvolania potratu (podanie nápoja z určitej byliny, vyvolávajúcej potrat) bol pravdepodobne praktizovaný v situácii, ak poručník prepustil otrokyňu, patriacu do budúceho dedičstva, pre prípad svojej smrti na slobodu s podmienkou, že

Známa legislatíva cisára Augusta²¹ síce podporovala plodnosť a nepriamo bola zameraná voči abortom, ale právna norma, ktorá explicitne kriminalizovala potrat, bola prijatá až na konci 2. storočia po Kristovi za panovania cisárov Antonina Caracallu a Septimia Severa²².

VÝCHODISKOVÉ POSTOJE PRÁVNÍKOV OHĽADNE STATUSU NASCITURA A ABORTU

V prameňoch sa zriedkavo objavuje stanovisko, podľa ktorého by bol *nasciturus* považovaný za osobu a v dôsledku toho sa nedá považovať potrat (*partus abactus*) za ekvivalent vraždy (*parricidium*). *Nasciturus* (počatý, ešte nenarodený človek) síce bol chránený najmä v oblasti dedičských práv, avšak tie fragmenty, ktoré ustanovujú fikciu o nasciturovi „ako keby už bol na svete“, „považuje sa za človeka“²³ – rímski právnici vykladali reštriktívne, čiže tak, že platili s obmedzeniami, ktoré boli v súlade so zmyslom pravidla, ktoré je v uvedených fragmentoch obsiahnuté. Hlavným dôvodom uplatňovania tohto osobitného stanoviska bolo priznanie dedičských práv nasciturovi²⁴. Ale ich doslovný, resp. široký výklad, by bol nesprávny a bol by v rozpore s inými ustanoveniami a vyjadreniami právnikov, ktoré právnou subjektivitu nasciturovi nepriznávali²⁵. Ako princíp sa totiž uplatňovalo stanovisko školy sabiniánov, ovplyvnenej stoickou filozofiou, vyjadrené jedným z predstaviteľov tejto školy Ulpianom, že *nasciturus* nie je (podľa práva) osobou, nemá právnou subjektivitu – jeho správne označenie vyjadril Ulpian spojením: „plod v materskom tele“. Bol totiž „časťou ženy“ (D. 25,4,1,1 – *partus mulieris portio*

porodí jedno alebo viac detí a potenciálny dedič, ktorý nechcel prísť o časť dedičstva-otrokyňu, jej podal prostriedok (nápoj), z ktorého potratila – svedčí o tom nasledujúci fragment: Ulp. D. 40,7,3,16: *Podobne Julián napísal v šestnástej knihe svojich Digest, že ak bola Arethuse (v záвете) odkazom poskytnutá sloboda v prípade, ak porodí troch otrokov a vinou dediča sa stalo, že neporodila (napríklad jej dal liek, aby nepočala), bude ihneď slobodná: naozaj, načo máme ešte čakať? Rovnako je to v prípade, ak dedič spôsobil, že potratila, pretože aj jedným pôrodom mohla porodiť tri (deti). Ius civile však tento čin posudzovalo tak, že keďže dedič úmyselne zmaril splnenie podmienky, platila fikcia splnenia podmienky a otrokyňa sa stala slobodná ihneď po potrate* (Jul. D. 35,1,24).

²¹ *Leges Iuliae de maritandis ordinibus* z roku 19 pred Kristom a *lex Papia Poppaea* z roku 9 po Kristovi.

²² Ide o reskript, na ktorý odkazujú vo svojich dielach niektorí právnici, ale jeho autentické znenie sa nezachovalo.

²³ Terent. Clem. D. 50,16,153: *Intellegendus est mortis tempore fuisse, qui in utero relictus est.* (Preklad: *Kto je v maternici v momente smrti [matky], považuje sa za toho, kto je už na svete.*; Cels. D. 38,16,7: *Vel si vivo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.* (Preklad: *Alebo, ak bol počatý počas jeho života, pretože počatý sa istým spôsobom považuje za [už] existujúceho vo svete.*); Jul. D. 1,5,26: *Qui in utero sunt, in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse. Nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si praegnas mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit postliminium habet, item patris vel matris condicionem sequitur: praeterea si ancilla praegnas subrepta fuerit, quamvis apud bonae fidei emptorem pepererit, id quod natum erit tamquam furtivum usu non capitur.* (Preklad: *O tých, ktorí sú v lone matky, sa takmer v celej oblasti civilného práva uznáva, že sú už (akoby) na svete. Lebo aj dedičstvo zo zákona sa im vydáva; a keď tehotná žena upadne do nepriateľského zajatia, ten, kto sa jej narodí, nadobúda právo návratu a jeho osobný status sa riadi statusom otca alebo matky.*);

²⁴ Napr. Cels. D. 38,16,7.

²⁵ D. 35,2,9,1: *Circa ventrem ancillae nulla temporis admissa distinctio est nec immerito, quia partus nondum editus homo non recte fuisse dicitur.* (Preklad: *Ohľadne brucha [tehotnej] otrokyne niet žiadneho rozdielu pokiaľ ide o čas (tehotnosti). Nie je to nerozumné, nakoľko sa prijalo, že pokiaľ dieťa neprišlo na svet, nemôže sa po správnosti nazývať otrokom.*)

est)²⁶. Počatý, ešte nenarodený plod v matkinom tele nebol teda samostatnou ľudskou bytosťou, a preto ani nemohol byť objektom zločinu, tým mohla byť len jeho matka²⁷.

Súčasne však právo popritom ustanovovalo o nasciturovi, že sa považuje za osobu *in fieri* (v zárodku) keďže je tu nádej, že sa narodí. A pre prípad narodenia sa mu rezervovali príslušné práva, spojené s dedením. Ak nastal spontánny potrat alebo nastal predčasný pôrod, právo to nepovažovalo za narodenie človeka²⁸.

Je potrebné podotknúť, že aj v prípade úderu päťou na tehotnú otrokyňu, ktorý jej spôsobil potrat, poskytoval prétor pánovi otrokyne žalobu *actio legis Aquiliae utilis*²⁹.

STANOVISKÁ A VYJADRENIA PRÁVNÍKOV O ABORTE V PRAMEŇOCH

Dôležité je uviesť, že stanoviská právnikov, popisujúcich skutkové situácie, z ktorých vyplývali právne následky abortu je potrebné vidieť v súvislostiach, ktoré často v nich, tak ako ich zostavili justiniánski kompilátori, nie sú explicitne obsiahnuté. Základným prameňom, upravujúcim skúmaný problém je reskript cisárov Alexandra Severa a Antonina Caracallu, vydaný asi v roku 200 (po Kristovi), ktorého znenie sa síce nedochovalo, ale spomínajú ho právnik Marcianus vo svojej *prvej knihe Pravidiel* (D. 47,11,4) a právnik Tryphoninus vo svojej *desiatej knihe Rozpráv* (D. 48,19,39). Reskript upravoval abortus len ako mimoriadny zločin (*crimen extraordinarium*)³⁰, čiže taký, ktorý bol pre-rokovávaný v mimoriadnom konaní (*cognitio extra ordinem*) a len ak pri tom bolo ohrozené matkino zdravie konaním tretej osoby, alebo ak manžel tým bol pripravený o nádeji na potomstvo. Dva spomínané fragmenty³¹ znejú nasledovne:

D. 47,11,4 (Marcianus libro primo regularum)

Divus Severus et Antoninus rescripserunt eam, quae data opera abegit, a praeside in temporale exilium dandam: indignum enim videri potest impune eam maritum liberis fraudasse.

Preklad:

²⁶ Ulp. D. 25,4,1,1: Ex hoc rescripto evidentissime apparet senatus consulta de liberis agnoscendis locum non habuisse, si mulier dissimularet se praegnatam vel etiam negaret, nec immerito: partus enim antequam edatur, mulieris portio est vel viscerum. (Preklad: *Z tohto reskriptu je evidentne jasné, že uznesenie senátu, týkajúce sa uznania detí, sa nebude aplikovať, ak žena predstiera, že je tehotná, alebo ak to popiera. A je to aj nezaslúžené: dieťa [plod] pred narodením je časťou ženy a jej lona [vnútra]*); porov. BONFANTE, Pietro. *Institute římského práva*. Brno : ČS.A.S. Právnik, s. 40.

²⁷ ELSAKKERS, M. J. *Reading between the lines: Old Germanic and early Christian views on abortion*. University of Amsterdam, UvA-DARE (Digital Academic Repository); [online]. Dostupné na internete: <file:///C:/Users/matus/Downloads/76084_chapter_1_embargo_twee_jaar.pdf> [cit. 2020-11-21]

²⁸ Pauli sententiae 4,9,6: Aborsus et abactus venter partum efficere non videtur. (Preklad: *Predčasné narodenie a vyhnatie plodu sa nepovažuje za narodenie [živého človeka]*).

²⁹ Ulp. D. 9,2,27,22: Si mulier pugno vel equa ictu a te percussa eiecerit, Brutus ait Aquilia teneri quasi rupto. (Preklad: *Ak potratí cudzia otrokyňa preto, že si ju udral päťou alebo cudzia kobyla preto, že si ju bil, Brutus hovorí, že si zodpovedný podľa Akvílievho zákona tak, „ako keby si poškodil [zničil]*).

³⁰ Digesta 47. kniha, 11. titul - *De extraordinariis criminibus* (o mimoriadnych zločinoch); *Crimen extraordinarium* – zločin, za ktorý bola sankcia udeľovaná v mimoriadnom konaní (*cognitio extraordinarium*); potrat, vykonaný zo zločinných pohnútok, sa však trestal v riadnom trestnom konaní (napr. Ulp. D. 40,7,3).

³¹ Ďalší fragment z Digest pravdepodobne takisto odkazuje na tento cisársky reskript: Ulp. D. 48,8,8: Si mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit, eam in exilium praeses provinciae exiget. (Preklad: *Ak sa dokáže, že žena násilným spôsobom ublížila svojmu lonu s cieľom potrať dieťa, správca provincie ju pošle do vyhnanstva*.)

Božskí (cisári) Severus a Antoninus vydali reskript, že žena, ktorú úmyselne vykoná na sebe potrat, pošle správca provincie do dočasného vyhnanstva: [pretože sa má považovať za nedôstojné pre ženu, aby podvodne zbavila svojho manžela dieťaťa].³²

D. 48,19,39 (Tryphoninus libro decimo disputationum)

Cicero in oratione pro Cluentio habito scripsit milesiam quandam mulierem, cum esset in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset, rei capitalis esse damnatam. Sed et si qua visceribus suis post divortium, quod praegnas fuit, vim intulerit, ne iam inimico marito filium procrearet, ut temporali exilio coerceanetur, ab optimis imperatoribus nostris rescriptum est.

Preklad:

Cicero v jeho reči pre Cluentia Habita hovorí, že keď bol v Ázii, istá milétska žena, potom, čo prijala peniaze od istého náhradného dediča, nechala potrať svoje dieťa pomocou liekov a bola odsúdená na kapitálny trest. Ak by však nejaká žena po rozvode sa dopustila násilia voči svojmu lonu, pretože bola tehotná a nechcela priviesť na svet syna pre svojho manžela, ktorého nenávidela, má byť odsúdená do dočasného exilu, tak ako ustanovili v reskripte naši znamenití cisári³³.

Tryphoninus vo svojom fragmente cituje Cicera. Problém je ten, že Cicero popisuje prípad, ktorý sa mal stať milétskej³⁴ žene v provincii *Asia*³⁵. Hrehorowitz ponúka interpretáciu, že Tryphoninov fragment treba rozdeliť na dve časti – prvá časť (Cicero a jeho prípad z Asie) je z vyššie uvedených dôvodov iba akýmsi úvodom k druhej časti, ktorá obsahuje právne zhodnotenie určitého prípadu na základe reskriptu cisárov Alexandra Severa a Antonina Caracallu, t. j. na základe *ius civile*.³⁶ A tu nachádzame ďalší rozdiel v týchto dvoch fragmentoch. Marciánov fragment (D. 47,11,4) popisuje prípad abortu ženy, ktorá nechcela priviesť na svet dieťa z dôvodu, ktorý nie je uvedený. Keďže však popisuje prípad, ktorý žena – síce úmyselne – uskutočnila počas trvania manželstva, je dôvod, pre ktorý sa rozhodla pre potrat právne bezvýznamný, keďže potratom boli porušené patriarchálne práva jej manžela. Druhý fragment, od Tryphonina (D. 48,19,39), sa týka situácie ženy, ktorá nechala potrať svoje dieťa ako rozvedená, t. j. slobodná. Slobodná žena však nepodliehala trestu, ak nechala úmyselne na sebe vykonať potrat, keďže na dieťa v jej lone pred narodením sa nazeralo (ako je skôr spomenuté) len ako na plod, ktorý bol „časťou ženy a jej vnútra (lona).“³⁷ V uvedenom fragmente však Tryphoninus rieši prípad ženy, ktorá otehotnela ešte počas trvania manželstva a po rozvode sa rozhodla – z nenávisťi voči manželovi – pre potrat. Podľa *ius civile* sa totiž za otca dieťaťa

³² Text v hranatej zátvorke je pravdepodobne interpolovaný.

³³ CICERO, Pro Cluentio, 11,32: Pamätám si, že keď som bol v Ázii, jedna milétska žena bola odsúdená na smrť za to, že požila lieky na vyhnanie svojho plodu, s ohľadom na to, že prijala peniaze od náhradných dedičov. Trest bol spravodlivý – zničila nádeje otca, pokračovanie mena, podpory rodu, dediča rodiny, uvedenie občana štátu. ... Je to ona, ktorá spáchala násilie na svojom tele, a tým sama seba trestať ukrižovaním (smrťou): dosiahla rovnaký účinok prostredníctvom usmrtenia a umučenia tela iného.

³⁴ Milétos je pôvodne grécke mesto na pobreží Malej Ázie. Dnes patrí do Turecka.

³⁵ Táto kauza v dôsledku toho pravdepodobne nepodliehala aplikácii rímskeho *ius civile*, keďže táto žena (pravdepodobne) nemala rímske občianstvo (porov. HREHOROWICZ, ref. 15, s. 50).

³⁶ HREHOROWICZ, ref. 15, s. 51.

³⁷ Ulp. D. 25,4,1,1: ... partus enim antequam edatur, mulieris portio est vel viscerum.

považoval manžel ženy aj v prípade, ak sa dieťa narodilo v dobe do trojstého dňa po zániku manželstva³⁸, čo v našom prípade (D. 48,19,39) znamená po rozvode manželstva³⁹. Ak by sa totiž dieťa narodilo po uplynutí trojstého dňa po rozvode, nebolo by už považované za manželské a nebolo by pripustené k dedeniu⁴⁰. Žena však vedela, že dieťa sa narodí v dobe, ktorá by znamenala, že ešte bude považované za manželské a bude patriť po otcovskú moc, ak sa narodí⁴¹.

Konanie ženy v Cicerónovom texte *Pro Cluentio* totiž nebolo primárne z dôvodu odporu k jej nenarodenému dieťaťu alebo odporu k manželovi, ale bol to jej úmysel obohatiť sa. Žena prijala z tejto pohnútky, reprobovanej právom, peniaze od substitúta (náhradného dediča v pozícii k jej očakávanému dieťaťu), ktorý sa chcel stať dedičom namiesto primárne ustanoveného dediča (nascitura), aby to urobila⁴². V dôsledku toho nemožno jej čin hodnotiť izolovane, t. j. len ako konanie s vôľou vyhnúť plod, ale vo svetle tých účinkov, ktoré boli s vyhnutím plodu spojené, „zničila nádejného otcovho potomka, zničila pokračovanie rodiny, zničila dediča rodinného majetku“. Cicero síce končí svoje hodnotenie situácie tým, že žena „potratom zničila uvedenie občana štátu“ (*designatum rei publicae civem*), ale rímski právnici toto ako dôvod na potrestanie neprijímali⁴³.

Žena, ktorá sa dopustila vyhnania plodu bez zločinných pohnútok a úmyslov, bola trestaná vyhnanstvom (*relegatio*). Tí, ktorí potrat spôsobili podaním jedu, boli odsúdení na deportáciu na ostrov, ak to boli *honestiores* (senátori, jazdci, vidiecki dekurióni) alebo boli odsúdení na prácu v baniach, ak patrili medzi *humiliores*.⁴⁴ Je dokonca možné prijať aj vysvetlenie, že zákonodarca (najmä cisár Octavianus Augustus a jeho *lex Iulia de maritandis ordinibus* z r. 18 pred Kr.) trestal vyhnanie plodu v obdobiach populačnej krízy, t. j. nedostatku ľudí (*penuria hominum*)⁴⁵, ale opäť – primárnym motívom nebola ochrana nenarodených detí ale podpora pôrodnosti v čase populačnej krízy⁴⁶.

ZÁVER

Ovidius píše, že potrat je pre ženu nebezpečný a je psychologicky neprirodzený. Neprirodzené je aj násilie, ktoré sa pri tom uskutočňuje a z hľadiska spoločenského je to

³⁸ Cels. D. 50,17,187: Si quis praegnatem uxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse. (Preklad: *Má sa za to, že ak niekto zanechal tehotnú manželku, nezomrel bezdetný*).

³⁹ Lex duodecim tabularum 4,4: „Počul som, že jedna žena, cnostných mravov, porodila v jedenástom mesiaci po manželovej smrti a vzišiel z toho záver, akoby počala až po manželovej smrti, pretože decemvirovia napísali, že človek sa rodí v desiatom mesiaci, nie v jedenástom“

⁴⁰ Ulp. D. 38,16,3,11: Post decem menses mortis natus non admittetur ad legitimam hereditatem. (Preklad: *Dieťa, narodené po uplynutí desiateho mesiaca po smrti manžela [poručiteľ] sa nepripúšťa k zákonnému dedeniu*).

⁴¹ Rozhodným momentom pre posúdenie otázky vzniku otcovskej moci (vždy v manželstve) je moment počatia dieťaťa (Gai Inst. 1,55: *V našej právomoci sú aj naše deti, ktoré sme splodili v riadnom manželstve. Je to právo, vlastné rímskym občanom: pretože sotva sú iní ľudia [na svete], ktorí by nad svojimi deťmi mali takú právomoc, ako máme my. ...*), podobne Gai Inst 1,89: *Ale tí, ktorí sú počatí legitímne, určujú svoje právne postavenie podľa okamihu počatia*.

⁴² Inak však platilo, že ak by tehotná žena potratila spontánne, nič nebránilo tomu, aby sa ustanovení dedičia ujali dedičstva, keďže očakávaný potomok-dedič sa nedostavil (Just. Inst. 2,13,1; Gai Inst. 2,131)

⁴³ HORCH, Hermann. *Das Verbrechen der Abtreibung*. Mainz : J. Diemer Verlag, 1878, s. 7;

⁴⁴ MISTRY, ref. 12, s. 34-35

⁴⁵ Nepriamo to podporuje Ulp. D. 50,6,3: Impuberes, quamvis necessitas penuriae hominum cogat, ad honores non esse admittendos rescripto ad Venidium Rufum legatum Ciliciae declaratur. (Preklad: *Je ustanovené v reskripte adresovanom Venidiovovi Rufovi, legátovi v Cilícii, že nedospelí nebudú mať prístup k úradom, hoci aj nedostatok osôb [nás] bude tlačiť*); BUDIL, ref. 5, s. 22.

⁴⁶ WATTS, ref. 2, s. 96-97.

zlo⁴⁷. Napriek týmto slovám rímskeho spisovateľa, pohanskí Rimania nepovažovali nascitura principiálne za osobu s právnou subjektivitou (okrem situácie, v ktorej, ak by bol na svete, tak by sa stal dedičom) a ani nedospeli k záveru, že plod v materskom tele je jedinečnou bytosťou s dušou. Napriek tomu nachádzame v prameňoch také stanoviská a vyjadrenia právnikov, ktoré svedčia minimálne o rešpekte k nenarodenému dieťaťu ako k budúceму objektu otcovskej moci a vlastne aj rodičovskej starostlivosti. Právnik Gaius vyjadruje myšlienku otcovskej moci takto (Gai. Inst. 1,55): „*Je to právo (otcovská moc), vlastné rímskym občanom: pretože sotva sú iní ľudia (na svete), ktorí by nad svojimi deťmi mali takú právomoc, ako máme my.*“

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

Prof. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

matus.nemec@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave

Právnická fakulta

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava

Slovenská republika

Doc. JUDr. Mgr. Michal Mrva, PhD., LL.M.

michal.mrva@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave

Právnická fakulta

Katedra teórie práva a filozofie práva

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava

Slovenská republika

⁴⁷ OVIDIUS, *Amores* XIII, 1-6, 27 a nasl.; XIV, 1-4 (porov. WATTS, ref. 2, s. 92-94).

Exkomunikačné dekréty a ich aplikácia v podmienkach komunistického československého štátu.

Ondrej Podolec

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

ABSTRAKT

PODOLEC, Ondrej. Exkomunikačné dekréty a ich aplikácia v podmienkach komunistického československého štátu. In *Historia et theoria iuris*, 2021, roč. 13, č. 1, s. 76-88.

Exkomunikačné dekréty boli dôležitou kapitolou vývoja aplikácie kanonického práva na Slovensku. Štúdia sa zaoberá analýzou exkomunikačných dekrétov z hľadiska kánonického práva a ich aplikáciou v podmienkach novo nastoleného komunistického režimu, ktorého zjavným konečným cieľom bola likvidácia náboženstva. Ich striktné a jasné formulácie mali zreteľne stanoviť hranice angažovania sa katolíkov v komunistickej strane a jej pridružených organizáciách. Jednoznačné subsumovanie komunistickej strany a ňou riadených organizácii pod príslušné zakazujúce ustanovenia Kódexu kánonického práva malo kňazom i laikom pomôcť v orientácii, v prostredí ovládanom štátnou propagandou, ktorá využívala svoj informačný monopol. Po vydaní exkomunikačných dekrétov sa ich aplikácia stala predmetom prvého dramatického stretu upevňujúceho sa totalitného režimu s katolíckou cirkvou. Na jej elimináciu sa komunistický štát rozhodol použiť predovšetkým trestné právo aplikované ovládaným justičným systémom ako prostriedok politickej motivovanej perzekúcie.

ABSTRAKT

PODOLEC, Ondrej. Exkommunikationsdekrete und ihre Anwendung unter den Bedingungen des kommunistischen tschechoslowakischen Staates. In *Historia et theoria iuris*, 2021, Jahrgang 13, Heft 1, S. 76-88.

Exkommunikationsdekrete waren ein wichtiges Kapitel in der Entwicklung der Anwendung des kanonischen Rechts in der Slowakei. Die Studie befasst sich mit der Analyse von Exkommunikationsdekreten aus kanonischrechtlicher Sicht und ihrer Anwendung unter den Bedingungen des neu errichteten kommunistischen Regimes, dessen offensichtliches Endziel die Liquidierung der Religion war. Diese strengen und klaren Formulierungen der Dekrete sollten die Grenzen des Engagements von Katholiken in der Kommunistischen Partei und ihren angegliederten Organisationen klar abstecken. Die eindeutige Subsumtion der Kommunistischen Partei und ihrer untergeordneten Organisationen unter die einschlägigen Verbotsbestimmungen des Kodex des kanonischen Rechtes sollte Priestern und Laien Orientierung in einem von staatlicher Propaganda kontrollierten Umfeld geben, in dem das kommunistische Regime sein Informationsmonopol nutzte. Nach dem Erlass von Exkommunikationsdekreten wurde ihre Anwendung zum Gegenstand des ersten dramatischen Zusammenstoßes des sich konsolidierenden totalitären Regimes mit der katholischen Kirche. Um sie zu beseitigen, entschied sich der kommunistische Staat, vor allem das von der kontrollierten Justiz angewandte Strafrecht als Mittel der politisch motivierten Verfolgung zu benutzen.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

kánonické právo, exkomunikácia, Vatikán, Slovensko, Československo, komunistická strana, trestnoprávna represia

SCHLUSSWÖRTER

Kanonisches Recht, Exkommunikation, Vatikan, Slowakei, Tschechoslowakei, kommunistische Partei, strafrechtliche Repression

Exkomunikačné dekréty predstavujú dôležitú kapitolou vývoja aplikácie kanonického práva na povojnovom Slovensku. Ich striktné a jasné formulácie mali jasne stanoviť hranice angažovania sa katolíkov v organizáciách komunistického režimu, ktorého zjavným konečným cieľom bola likvidácia náboženstva. Reagovali na pokusy vládnuceho režimu o akúsi ideologickú infiltráciu, keď vo fáze svojho upevňovania po uchopení absolútnej moci z taktických dôvodov predstieral vôľu vytvoriť nejakú formu syntézy oboch svetonázorov. Jej nositeľmi mali byť tzv. vlasteneckí kňazi a organizácia Katolícka Akcia¹ vytvorená štátom, ktorá podvodne niesla názov existujúceho hnutia pôsobiaceho v cirkvi od dvadsiatych rokov dvadsiateho storočia. Jednoznačné subsumovanie komunistickej strany a ňou riadených organizácii pod príslušné zakazujúce ustanovenia kánonického práva malo kňazom i laikom pomôcť v orientácii zoči-voči štátnej propagande využívajúcej informačný monopol. Predkladaná štúdia sa zaoberá analýzou exkomunikačných dekrétov z hľadiska kánonického práva a ich aplikáciou v podmienkach novo nastoleného komunistického režimu.

Táto problematika sa doteraz nachádzala na okraji záujmu z pohľadu výskumu dejín kánonického práva, cirkevných dejín, či právnej alebo všeobecnej historiografie. Na Slovensku bol takýto výskum možný až po páde komunistického režimu v novembri 1989. Okrajovo sa ňou zaoberajú syntézy dejín vzťahov štátu a cirkví² a viaceré cenné pramene obsahuje edícia dokumentov Karla Kaplana³, zameraná práve na obdobie rokov 1949-1950. Bezprostredne súvisiacu tému tzv. Katolíckej akcie organizovanej komunistickým štátom monograficky spracoval Jozef Hal'ko⁴. Napokon najhlbším záberom do problematiky je monografická štúdia Adolfa Rázka z roku 2005⁵, ktorá má najmä dokumentačný charakter a obsahuje aj hodnotnú edíciu dokumentov.

K vzťahu voči cirkvám (osobitne katolíckej) pristupoval komunistický režim na základe dlhodobej stratégie, takticky zakrývajúc svoje skutočné úmysly. V „zakladateľskom“ období po uchopení absolútnej moci spočiatku nepovažoval otvorený konflikt za výhodný a tak navonok prezentoval ústretovej tvár a predstieral snahu o dohodu.⁶ Na internom fóre bol predseda vládnucej strany Klement Gottwald oveľa otvorenejší. Na zasadnutí ústredného výboru Komunistickej strany Československa napríklad nepriamo priznal, že odpor katolíckej cirkvi voči postupným krokom, ktoré čoraz viac okliešťovali autonómiu

¹ Skutočná (oficiálna) Katolícka akcia zahŕňa ako pojem dva významy: 1. súhrn činností združení apoštolského zamerania a 2. hnutie ustanovené pápežom Píom XI. v roku 1922 encyklikou *Ubi arcano*, ktoré začalo pôsobiť najskôr v Taliansku. Na Slovensku vyvíjala Katolícka akcia činnosť od roku 1925, predovšetkým prostredníctvom rôznych katolíckych organizácií (Spolok svätého Vojtecha, Ústredie slovenského katolíckeho študentstva, Orol a pod.), tiež aj prostredníctvom tzv. katolíckych kruhov, či tzv. katolíckych domov a prostredníctvom katolíckej tlače. Bližšie pozri: HALKO, Jozef. *Rozbiť Cirkve: rozkolnícka Katolícka akcia*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 11.

² PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: VEDA, 1997, s. 61-85. KAPLAN, Karel. *Stát a církev v Československu 1948 – 1953*. Brno: Nakladatelství Doplněk, 1993, s. 73-93. VAŠKO, Václav. *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha: Zvon, 1990, s. 97 - 99.

³ KAPLAN, Karel (ed.). *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1950. Edice dokumentů. I. Církevní komise ÚV KSČ („církevní šestka“) duben 1949 – březen 1950*. Praha - Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR ve spolupráci sa Státním ústředním archivem v nakladatelství Doplněk, 1994.

⁴ HALKO, ref. 1.

⁵ RÁZEK, Adolf. Exkomunikační dekrety. *Securitas Imperii* č. 11 (2005), s. 135-389.

⁶ PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, ref. 2, s. 61-85. KAPLAN, Karel. ref. 2, s. 73-93. VAŠKO, Václav. ref. 2, s. 97-99. KAPLAN, Karel. ref. 3, s. 6-14; Nástin opatření v církevní politice v nejbližších dvou měsících (Zápis o poradě církevní šestky. která sa konala dne 30. dubna 1949 v bytě s. ministra Čepičky za přítomnosti s. Čepičky, Kopeckého, Širokého, Fierlingera a Adamce...). In KAPLAN, Karel, ref. 3, s. 26-33.

jej činnosti, je logický: „... nemôžeme po nich chcieť, aby sa na nás usmievali, keď im vŕtame koleno.“⁷ Ohľadom ďalšej taktiky režimu dodal, že „musia nám byť jasné niektoré veci. Od začiatku každý musel vidieť, že dohoda s rímskokatolíckou cirkvou a vatikánskym vedením nie je možná natrvalo, že skôr či neskôr, aj keď došlo prechodne k dohode, nutne dôjde ku konfliktu. (...) Dohoda s ňou [myslí s cirkvou, pozn. autora] nie je možná, ale tiež nie je žiaduci otvorený konflikt“. Ohľadom plánovanej podvodnej tzv. Katolíckej akcie uviedol: „sú tu podmienky na to, aby vyrástlo pokrokové katolícke hnutie vo vnútri cirkvi (...) je treba dať k tomu podnet a organizovať ich“. Napokon plánované zásahy proti katolíckej cirkvi zhrnul nasledovne: „musíme rozohrať celú klávesnicu opatrení, obmedziť vplyv reakčných biskupov a reakčných kňazov všetkými prostriedkami, ktoré máme k dispozícii. To znamená nedovoliť im, aby čokoľvek tlačili, aby mohli akýmkoľvek spôsobom ovplyvňovať duchovenstvo, nedovoliť im, aby pod ich vplyvom boli vychovávaní veriaci a vo všetkých rozhodujúcich úsekoch ich obmedzovať (...) nám je k dispozícii celý štátny aparát“.

Prvý dekrétom Svätej stolice reagujúcim na nárast vplyvu komunistických strán a ich ideí v povojnovom svete bol Dekrét, ktorým sa odsudzuje rozkolnícka Katolícka akcia v Československu⁸ vydaný príslušným rímskym dikastériom (Posvätná Kongregácia sv. Ofícia) 20. júna 1949. Išlo o výslovnú reakciu na komunistickú „podvodne falošnú Katolícku akciu“, ktorú podľa Svätej stolice „v poslednej dobe vyvolali protivníci katolíckej cirkvi v Československu“ a prostredníctvom ktorej „sa snaží priviesť katolíkov tejto republiky k odpadu od katolíckej cirkvi a odviesť ich od poslušnosti voči riadnym pastierom Cirkvi“. Jej závažnosť mal podľa vatikánskej kongregácie ešte zvyšovať aj fakt, že „jej propagátori neváhali násilím a podvodom nútiť mnohých, aby sa k nim pridali, ba zašli až tak ďaleko, že medzi členmi tejto akcie uviedli a vyhlásili aj mnohých kňazov a katolíckych laikov, ktorí prejavili zrejmy nesúhlas s touto akciou“.

Vzhľadom na aktuálnu situáciu a snahu komunistického štátu využívať svoj mediálny monopol na ďalšie propagovanie „svojej“ katolíckej akcie (vrátane jej zámerne zavádzajúceho názvu) formulovala kongregácia text veľmi jednoznačne, explicitne zaštitená „menom a autoritou Sv. Otca Pia XII.“ a v snahe naplňovať svoje poslanie „obhajovať čistotu viery a mravov“.

Dekrét obsahoval nasledovné normatívne ustanovenia:

1. označenie tzv. Katolíckej akcie organizovanej komunistickým štátom za podvodne nazvanú a priamo (vylučujúc akékoľvek pochybnosti, či iné interpretácie) za zavrhnutú a odsúdenú katolíckou cirkvou

2. ustanovenie, že rôzne formy angažovania sa v tejto organizácii sú činmi, ktoré Kódex kanonického práva podľa kánonu 2314 sankcionuje automatickým upadnutím do exkomunikácie (ipso facto), ktorá sa vzťahovala na duchovných i laických členov cirkvi. Tí svojim konaním spadali podľa cirkevného práva do kategórií schismatici (rozkolníci) a apostati (odpadlíci) od katolíckej Cirkvi. (Išlo o kánon vtedy platného Kódexu kanonického práva z roku 1917, ktorý bol prevzatý aj do neskoršieho Kódexu kanonického práva z roku 1983 ako kánon č. 1364.)

Angažovanie sa v tejto cirkvou zavrhnutej a odsúdenej organizácii mohlo spočívať v jej zakladaní, šírení (propagovaní), či len pripojení sa („pristúpení“), ktoré bolo učené dobrovoľne a vedome. Tým boli spod upadnutia do exkomunikácie vyňatí tí, ktorí boli uvedení do omylu komunistickou propagandou.

⁷ RÁZEK, ref. 5, s. 146-147.

⁸ Dekrét, ktorým sa odsudzuje rozkolnícka Katolícka akcia v Československu. *Acta Apostolicae Sedis* 41 (1949), s. 333.

Dekrét tiež upozorňoval, že podľa Kódexu kanonického práva ide o typ exkomunikácie, ktorej sňatie je vyhradené Svätej stolici, prípadne za istých podmienok aj miestnemu ordinárovi.

Druhým exkomunikačným dekrétom o komunizme bol Dekrét, ktorým sa odstraňujú pochybnosti o tých, ktorí vstúpili do komunistických strán alebo podporujú ich činnosť⁹, ktorý vydala Posvätná Kongregácia Sv. Ofícia 1. júla 1949.

Zoči-voči nastoleniu komunistických režimov vo východnej Európe i silnej pozícii komunistických strán v parlamentoch viacerých krajín západnej Európy považoval Vatikán za potrebné jasne sa vyjadriť, či existuje kompatibilita medzi príslušnosťou ku katolíckej cirkvi a členstvom v komunistickej strane a šírením myšlienok spojených s komunistickým učením.

Dňa 28. júna 1949 o týchto otázkach rozhodovali príslušní kardináli kongregácie na plenárnom zasadnutí po tom, čo si vyžiadali stanovisko konzultorov a následne ho potvrdil aj pápež Pius XII.

Dekrét teda stanovil štyri základné otázky, ku ktorým bolo zo strany cirkvi potrebné zaujať rozhodné stanovisko:

1. či je dovolené stať sa členom komunistických strán alebo ich podporovať;
2. či je dovolené vydávať, rozširovať alebo čítať knihy, časopisy, denníky alebo letáky, ktoré podporujú učenie a činnosť komunistov alebo do nich písať;
3. či veriaci, ktorí vedome a slobodne konajú to, o čom sa hovorí v bode 1 a 2, môžu byť pripustení k sviatostiam;

4. či veriaci, ktorí vyznávajú materialistické a protikresťanské učenie komunistov a predovšetkým tí, ktorí ho obhajujú alebo propagujú, upadajú ako odpadlíci od katolíckej viery ipso facto do exkomunikácie vyhradenej osobitným spôsobom Apoštolskej Stolici.

Zanedlho po zverejnení dekrétu vypracoval k nemu olomoucký arcibiskup Josef Matocha osobitný výklad (Výklad dekretu proti bezbožeckým naukám)¹⁰, keďže považoval za vhodné „znovu vysvetliť triezvym výkladom pravý dosah odpovedí, vyvolaných štyrmi otázkami predloženými posvätnému Oficiu“. Reagujúc na snahy o jeho dezinterpretáciu uviedol, že podľa neho bolo zbytočné ohradzovať sa proti obvineniam z politickej účelovosti pri dokumente, v ktorom „sú náboženské pohnútky opätovne a jasne uvedené“. Preto je podľa neho „zrejmé každému, ktorému nie sú veci náboženské úplne neznáme“, že exkomunikácia, ktorou sú potrestaní tí, ktorí „vyznávajú materialistickú a protikresťanskú nauku“, nemá nič spoločné s politikou. Zdôraznil pritom, že „určité činy sú zakázané, pretože sa priamo prehrešujú proti náboženstvu a podporujú protináboženské hnutia“.

Matochov výklad dekrét obsahovo rozdeľoval na dve základné časti:

1. Problematiku zakázaných činov, ktoré priamo alebo nepriamo podporujú nauku alebo protináboženskú činnosť (a to aj v prípade, keď ten, kto poskytuje podporu, nevyznáva túto nauku). Sankciou pritom je, že sa stáva sa nehodným na prijímanie sviatostí (samozrejme v prípade ak koná s plným vedomím a slobodne). Matocha k tomu poznamenal, že v krajinách západnej Európy je prvá časť oveľa dôležitejšia ako druhá, keďže v Taliansku, Belgicku, Francúzsku, je pomerne vysoký počet katolíkov, ktorí „boli oklamaní sľubmi komunistických vodcov alebo vedení túžbou po socialistických reformách, podporujú komunizmus bez toho, aby prijímali, alebo schvaľovali jeho základnú nauku“. Títo však podľa Matochu neboli exkomunikovaní, no Svätá stolica chcela upriamiť pozornosť na ich vážnu zodpovednosť, keďže „dávajú tak oporu zúrivým nepriateľom kresťanského

⁹ Dekrét, ktorým sa odstraňujú pochybnosti o tých, ktorí vstúpili do komunistických strán alebo podporujú ich činnosť. *Acta Apostolicae Sedis* 41 (1949), s. 334.

¹⁰ *Výklad dekretu proti bezbožeckým naukám*. Pozri: RÁZEK, ref. 5, s. 309-312.

náboženstva, keď sa vystavujú nebezpečenstvu, že otrávia svojho ducha falošnými ideami, ktoré sú stále šírené v komunistickej tlači“. Podľa jeho výkladu teda títo katolíci nespádali pod príslušné ustanovenia Kódexu kanonického práva ukladajúce sankcie.

2. Druhá časť dekrétu sa mala zaoberať tými, ktorí prepadajú ipso facto (samým činom bez všetkého) exkomunikácii. Išlo v nej teda o vyznávanie, obhajobu a rozširovanie (resp. propagáciu) materialistickej a protikresťanskej náuky komunizmu.

Komentár k tomuto dekrétu vypracovali aj slovenskí katolícki ordinári, ktorí sa zamerali najmä na otázky foriem participácie na vydávaní komunistickej tlače, či otázky dobrovoľnosti členstva v zakázaných organizáciách.¹¹

Pokiaľ ide kompatibilitu členstva v komunistickej strane a príslušnosti k cirkvi, bolo vyjadrenie Svätej stolice jednoznačne negatívne s pripojeným definičným odsudkom komunistickej ideológie („Komunizmus je totiž materialistický a protikresťanský; a komunistickí vodcovia, trebárs aj slovami vyznávajú, že nebojú proti náboženstvu, napriek tomu v skutočnosti, či už náukou alebo skutkami, prejavujú sa ako odporcovia, pravého náboženstva a Kristovej cirkvi.“) Olomoucký arcibiskup vo svojom výklade dodal, že „komunizmus, aký dnes existuje a ako to vyplýva z náuky Karla Marxa a Engelsa a ako je propagovaný bolševizmom, je materialistický a protikresťanský“. Podľa neho boli urobené pokusy rozlišovať medzi sociálnym programom (t. j. hospodársko-sociálnymi zásadami komunizmu) a protináboženskou sústavou jeho náuky, avšak neboli úspešné: „nech si hovoria čokoľvek niektorí intelektuáli, členovia komunizmu, komunizmus je a zostane v zásade materialistický“. Pripomínal, že hoci z propagandistických dôvodov komunistickí vodcovia mnohokrát vyhlasujú, že vraj nie sú nepriateľmi náboženstva („ako to výslovne radil sám Lenin“), historická skúsenosť je iná a „toto ich tvrdenie popiera nepopierateľné fakty“. Kdekoľvek je teda komunizmus pri moci, „po viac-menej kratšom čase býva katolícka cirkev olúpená o svoje najzrejmšie práva a je podrobená usilovnému prenasledovaniu. Dôsledne s náukou je aj činnosť komunistov materialistická a protikresťanská. Dekrét chce otvoriť oči katolíkom, ktorí sa nechávajú oklamať klamnými slovami propagátormi komunizmu. Oveľa jasnejšie nad slová hovorí činy“.

Matocha výklad ustanovenia rozširoval aj na pridružené organizácie komunistických strán, ktoré mali navyše v rôznych krajinách rôzne názvy (napr. v Poľsku, či Juhoslávii...). Tento výklad sankciu exkomunikácie uvalil napríklad aj na veľký počet členov monopolnej mládežníckej organizácie Československý zväz mládeže („K nim treba počítať spolky, ktoré sú organizované priamo komunizmom, napríklad komunistická mládež, syndikáty a podobne. Kto vstúpi do týchto združení, dopúšťa sa činu samo so sebou nedovoleného.“). V rovnakom duchu sa niesol aj autoritatívny výklad k dekrétu vo vatikánskom denníku *L'Observatore Romano*, ktorý výslovne uviedol, že trest sa dotýka nielen samotnej komunistickej strany, ale aj ňou priamo riadených združení, ako sú zväzy komunistickej mládeže, či komunistické odbory.¹²

V otázke postoja cirkvi k vydávaniu, rozširovaniu, čítaniu komunistických kníh, časopisov, denníkov alebo letákov (alebo prispievaniu do nich) dekrét potvrdil, že tieto tlačoviny spadajú pod predbežnú cenzúru a zákaz podľa kánona 1399 vtedy platného Kódexu kanonického práva. Tento kánon bol chápaný v zmysle kánona 1384 (do Kódexu kanonického práva z roku 1983 boli jeho ustanovenia prevzaté v kánonoch 823, 824 §2), podľa ktorého má cirkev právo žiadať, aby veriaci nevydávali knihy (podobne ako dennú

¹¹ HALKO, ref. 1., s. 181–185; Dekrét, ktorým sa odstraňujú pochybnosti, ref. 10, s. 334; RÁZEK, ref. 5, s. 309–312.

¹² HALKO, ref. 1., s. 181. Dekrét, ktorým sa odstraňujú pochybnosti, ref. 10, s. 334. RÁZEK, ref. 5, s. 309–312.

tlač, časopisy a ktorékoľvek iné vydané písomnosti), ktoré ona podľa svojho uváženia vo pred neuzná a zakazovať z oprávneného dôvodu knihy vydané kýmkoľvek.

Išlo teda o publikácie, ktoré:

1. boli dielami akýchkoľvek spisovateľov, obhajujúcich herézu alebo schizmu alebo sa snažiacie akýmkoľvek spôsobom podvracať samotné základy náboženstva;
2. úmyselne napádajú náboženstvo alebo dobré mravy;
3. boli dielami akýchkoľvek nekatolíkov, ktoré sa týkajú výlučne náboženstva, ak nie je isté, že neobsahujú nič proti katolíckej viere;
4. napádajú ktorýkoľvek z katolíckych článkov viery alebo ho zosmiešňujú, ďalej tie, ktoré obhajujú omyly zakázané Apoštolskou Stolicou, tiež tie, ktoré zľahčujú bohoslužbu, a ktoré sa snažia rozvracať cirkevnú disciplínu a napokon tie, ktoré úmyselne hanobia cirkevnú hierarchiu alebo klerický, resp. rehoľný stav.

Matocha veriacich osobitne vystríhal pred prispievaním do komunistických periódík. Podľa neho výklad slov dekrétu „alebo písať do nich“ je jasný a „nie je dovolené zmenšovať alebo zakrývať ich dosah“. Kto teda píše do komunistických novín, „aj keď sa jedná len o divadelnú kroniku, literárnu hliadku alebo šport (...) píše vždy v označených novinách, spolupracuje písaním v nich, dáva svoje nadšenie, svoju ohlas do služieb strany. A to je nedovolené“.

Slovenskí biskupi vysvetľovali dekrét v podobnom duchu, navyše upozorňovali, že „nejde len o tlač komunistickú, ale aj o tlač iných strán, keď o cirkevných otázkach podáva komunistické nauky, kazí cirkevnú disciplínu, útočí na biskupov“. Preto podľa nich „katolík nesmie písať do takýchto novín, tým menej môže byť ich redaktorom“. Ohľadom odobrania a vlastníctva takejto tlače uvádzali, že ju dekrét zakazuje len nepriamo. Aj keď ich teda priamo nezakazuje, ich obstarávanie (nakupovanie) ale znamenalo aj ich podporu, ktorá bola neprípustná. Zároveň definovali aj nasledovné výnimky:

1. kto túto tlač využíval na hospodárske, či politické informácie (za podmienky, že sa súčasne bránil ateistickej a materialistickej indoktrinácii),
2. vedci a kňazi, ktorí takúto tlač čítali s úmyslom oboznámiť sa s ňou v záujme jej následného spochybnenia (mali sa však pritom vyhnúť akémukoľvek verejnému pohoršeniu z toho, že komunistickú tlač obstarávajú).¹³

Pri interpretácii dekrétu sa teda biskupi museli vysporiadať aj s námietkou, že mnohí čítajú komunistické noviny, len aby zistili, čo sa hovorí, či spoznali všetky názory, a pritom nechcú nijako vyznávať materializmus. Otázna tiež bola zmysluplnosť zakazovania dospelým ľuďom, aby si vytvorili vlastné sociálne i politické názory. Matocha argumentoval, že pri osobách bez primeraného vzdelania a skúseností spôsobuje dlhodobý zvyk trvalého čítania takých spisov, „skôr alebo neskôr zmätky v mysli, otravuje rozum, uvádza do veľkého nebezpečenstva aj vieru a pre mnohých je príčinou odklonu od Cirkvi a praktického náboženstva“. Zároveň poukazoval na možnosť udelenia výnimky (povolenia) príslušnou cirkevnou autoritou (za obvyklých podmienok a záruk), ak existuje vážny dôvod (napr. úradný) či nevyhnutná potreba.

Ohľadom možnosti pristupovania k sviatostiam tých veriacich, ktorí vedome a slobodne konajú v zmysle prvých dvoch bodov, bola odpoveď v dekréte negatívna s odôvodnením, že „podľa obvyklých zásad je nevyhnutné odoprieť sviatosti tým, ktorí nie sú disponovaní“. Matocha k tomu vysvetľuje, že kto chce (naďalej) zostať členom komunistickej organizácie, podporuje komunizmus, vydáva vlastnú vieru v nebezpečenstvo čítaním komunistickej tlače, alebo „podporuje toto riziko“, taký človek podľa neho nemôže žiadať,

¹³ HALKO, ref. 1., s. 181. Dekrét, ktorým sa odstraňujú pochybnosti, ref. 10, s. 334; RÁZEK, ref. 5, s. 309-312.

aby bol pripustený k sviatostiam, keďže Cirkev má „bdieť nad dôstojnou časťou na sviatostiach, preto sa cíti zaviazaná k odmietaniu tých, ktorí preukazujú, že sú ich nehodní“.

Dôležitou otázkou tiež bolo vysporiadať sa v tejto súvislosti i v kontexte aktuálnych najtvrdších represíí komunistického štátu s pojmami „slobodne“ a „vedome“.

Pokiaľ ide o dobrovoľnosť rozhodnutia pre vstup (resp. vystúpenie z organizácie), Matochov výklad uvádza, že cirkev si je vedomá, že u veriacich i neveriacich existuje veľa prípadov tých, ktorí „proti svojej vôli, pod tlakom mravného násilia a možno často aj pod fyzickým násilím sú prinútení vstúpiť do strany komunistickej“. Usudzuje, že v takomto prípade by sa mal každý prípad posudzovať osobitne, pričom rozhodnutie by malo byť na konkrétnom kňazovi, ktorý „má sa stať aj v takom prípade sudcom okolností, v ktorých je kajúcnik prinútený prijať aj legitimáciu strany, ktorú vo svojom srdci odmieta a zavrhuje“. V podobnom duchu sa vyjadrili českí a slovenskí biskupi aj spoločne: „možno trpieť, keby niekto bol členom komunistickej strany, keby vystúpením zo strany bol ohrozený na existencii, alebo z podobných veľmi vážnych dôvodov, už či sám, alebo najbližší príbuzní. Musí však aj v tom prípade odmietať komunistický náboženský program (...) a nesmie ani hmotne, ani morálne podporovať komunistické snahy“.¹⁴

V otázke „vedomosti“ o protikresťanskom charaktere komunistického hnutia mala byť rozhodujúcim faktorom práve znalosť jednoznačného vyjadrenia Svätej stolice v predmetnom dekréte. Ohľadom situácie pred jeho zverejnením Matocha priznáva, že „niet pochyb, že komunistickej propagande sa podarilo oklamať dosť veľký počet veriacich, ktorí ešte dnes sa domnievajú, že komunizmus nie je protináboženský“, alebo že je možné podporovať ho v oblasti sociálnej a politickej bez toho, aby bola daná účasť na jeho protináboženských náukách.

Vydaním dekrétu sa však podľa neho situácia zásadne zmenila, a tak „nebude už ľahké, aby mnohí zostali v tejto svojej 'dobrej vôli' (bona fide)“. Navyše odporúčal upozorniť veriacich, že „o tejto veci nemajú hľadať pravdu v novinách strany, ale v jasnom učení Cirkvi“, pripomínajúc, že veriaci sa priamou alebo nepriamou podporou komunistických strán („t. j. nepriateľov Boha, Nášho Pána Ježiša Krista a katolíckej Cirkvi“) dopúšťajú „veľkého zla“. Reagoval aj na námietku objavujúcu sa v komunistickej propagande, prečo Svätá Stolica neodsúdila negatívne aspekty kapitalizmu, pričom argumentoval, že v skutočnosti boli veľakrát zvrhnuté, a to najmä v dokumentoch, v ktorých bola stanovená sociálna náuka cirkvi.

Odsúdenie komunistických režimov komplikovala aj pojmová nestálosť ohľadom atribútov označujúcich ich rôzne špecifické formy v jednotlivých krajinách ako aj samotné ideové učenie. Tento faktor totiž mohol vyvolávať neistotu u veriacich i laikov v otázke aplikácie dekrétov i príslušných kánonov kánonického práva. Osobitne išlo o pojem „socializmus“, či atribút „socialistický“. Matocha k tomu uvádza, že „všetci vedia, že rôzne formy socializmu sú navzájom veľmi rozličné“. Zároveň však tvrdil, že „socialistické strany, ktoré sa úplne stotožňujú s komunistickou stranou a spájajú priamo svoje sily so silami komunizmu, podporujúc ich výslovným spôsobom, sú rovnako odsúdené v prvej časti dekrétu“. Navyše v prípade, že stúpenci socializmu vyznávajú tiež materialistickú komunistickú náuku, mali podľa neho podliehať tiež jednoznačne exkomunikácii.

Afirmatívna odpoveď na štvrtú otázku v dekréte už len potvrdzovala sankcie vyplývajúce z príslušných článkov kánonického práva. V tomto prípade teda išlo o exkomunikáciu latae sententiae, do ktorej delikvent upadá samým skutkom a nie je potrebné, aby kompetentná cirkevná autorita deklarovala, že došlo k spáchaniu skutku, ktorý so sebou

¹⁴ HALKO, ref. 1., s. 181.

prináša trest exkomunikácie. Samotným činom (ipso facto) mali teda upadať do exkomunikácie veriaci, vyznávajúci materialistickú a protikresťanskú komunistickú náuku a predovšetkým tí, ktorí ju obhajujú alebo rozširujú tým istým činom, ako odpadlíci od katolíckej viery, pričom jej sňatie bolo zvláštnym spôsobom (spec. modo) vyhradené Sv. stolici.

Rovnako to platilo aj pre odpadlíkov (t. j. tých, ktorí „popierali existenciu osobného Boha, duchovosť duše, slobodu vôle a akúkoľvek odmenu alebo trest po tomto živote“), akonáhle prejavili tento svoj odpad od viery, vyznávajúc, obhajujúc, či propagujúc materializmus („popierajúci súcnosť osobného Boha, duchovnosť duše, slobodu vôle a akúkoľvek odmenu alebo trest po tomto živote“).

Po vydaní exkomunikačných dekrétov sa komunistický režim rozhodol vydať sa cestou najtvrdších foriem postihu pokusov o ich aplikáciu. Vláda vo svojom oficiálnom vyhlásení oznámila, že exkomunikáciu ani iné cirkevné tresty neuznáva a považuje tieto opatrenia cirkevnej hierarchie za politické prenasledovanie. Krátko na to pristúpil režim aj ku konkrétnym represívnym krokom, ktoré mali viesť k dosiahnutiu dvoch základných definovaných cieľov¹⁵:

1. zaistenie aby exkomunikovaný kňaz „bezpodmienečne zostal“ na svojom pôsobisku, pričom miestne národné výbory mali dokonca organizačne zabezpečiť dostatočnú účasť „pokrokových katolíkov“ na ním celebrowaných bohoslužbách (dokonca mali v prípade potreby zabezpečiť aj zvoz „cezpoleňých“ účastníkov, ktorí neboli obyvateľmi obce),

2. okamžitý represívny zásah voči vykonávateľom exkomunikácie, pričom malo ísť najmä o začatie trestného konania voči príslušným biskupom a kňazom.

Pokiaľ ide o právnu kvalifikáciu činov a ukladané trestné sadzby, jednotný prístup sa formoval len postupne. Spočiatku sa uvažovalo len o vyšších finančných trestoch, ale neskôr sa rozhodlo o aplikácii trestného činu velezrady na základe zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky. Pražské Ministerstvo spravodlivosti napríklad 29. júla 1949 výslovne nariadilo¹⁶ slovenskému povereníkovi spravodlivosti Júliusovi Viktorymu, aby aj na Slovensku boli osoby aplikujúce exkomunikačné dekréty jednotne stíhané pre zločin velezrady (podľa §1, ods. 1 písm. c spomínaného zákona).

O skutočnosti, že táto účelová právna kvalifikácia spočiatku nebola vždy úplne jednotne aplikovaná svedčí aj prípad blumentálskeho farára a bratislavského dekana Augustína Pozdecha¹⁷. Konania, na ktorých malo byť postaveného jeho trestné stíhanie, spočívali v distribúcii pastierskych listov a intervenciách u kňazov, ktorí podpísali súhlas s komunistickou tzv. katolíckou akciou a teda hrozila im exkomunikácia. Štátna prokuratúra na neho najprv podala obžalobu za dva zločiny podľa zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky:

1. poburovanie (§ 3 ods. 1)
2. zneužitie úradu duchovného podľa (§ 28).

Komunistické vedenie považovalo túto právnu kvalifikáciu za „neprimerane miernu“, keďže sa „vôbec nestotožňuje s politickou líniou stíhania previnilých sa kňazov“. Podľa nej činnosť podľa bodu 1 bolo možné kvalifikovať ako naplnenie skutkovej podstaty zločinu združovania proti štátu (podľa § 2 ods. 3 zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky) a „nátlak“ na kňazov (t. j. činnosť podľa bodu 2) bolo nutné kvalifikovať ako zločin velezrady (§ 1 a ods. 1 písm. c toho istého zákona), eventu-

¹⁵ RÁZEK, ref. 5, s. 315.

¹⁶ RÁZEK, ref. 5, s. 317.

¹⁷ RÁZEK, ref. 5, s. 361.

álne ako zločin združovania proti štátu (§ 2 ods. 3 toho istého zákona), pričom k tejto kvalifikácii navrhovala prípadne pridanie zločinu verejného násilia vydieraním (§ 98 pre Trestného zákona) resp. nebezpečné vyhrážanie (§ 99 Trestného zákona).

Účelová trestná kvalifikácia sa napokon ustálila na nasledovných paragrafoch:

1. velezrada
2. združovanie proti štátu
3. poburovanie proti republike

Právnym rámcom politicky motivovaného trestného postihu aktérov exkomunikácií sa teda stal zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratického zriadenia. Ako jeden z nástrojov upevnenia absolútnej moci komunistickej strany začal byť pripravovaný už krátko po februárovom prevrate. Základným rozdielom oproti predchádzajúcim právnym úpravám postihu tzv. politických trestných činov bolo, že okrem základných atribútov štátnosti sa predmetom trestnoprávnej ochrany stal aj komunistický režim. Príprava zákona bola charakterizovaná neustálymi návrhmi na ďalšie doplnky, reagujúce na potrebu postihu rôznych foriem odporu voči novo nastolenému režimu. Vzhľadom silnejúcu konfrontáciu medzi východným a západným blokom počas prípravy zákona (berlínska kríza) nadobúdali jeho ustanovenia (vrátane predpokladaných sankcií) postupne čoraz represívnejší charakter¹⁸, pričom mimoriadnu iniciatívu vyvíjal v tomto smere nový komunistický minister spravodlivosti Alexej Čepička. Národné zhromaždenia ho napokon schválilo 6. októbra 1948. Bol charakteristický ľahko zneužívateľnými ustanoveniami (tzv. gumovými paragrafmi) a drakonickými trestnými sadzbami. Na základe tohto zákona bolo v celej ČSR odsúdených 26 079 osôb (z toho 20 961 v Čechách a 5 118 na Slovensku).¹⁹

Legislatívna úprava velezrady, t. j. jedného z najťažších zločinov proti štátu, aj po roku 1948 formálne nadväzovala na zákon na ochranu republiky z roku 1923, pričom vtedy tieto konania súhrnne spadali pod „úklady o republiku“ (§ 1 – 3 zákona č. 50/1923 Sb. z. a n.). Zákon z roku 1948 Zb. použil ako súhrnné pomenovanie pojem „velezrada“, ktorý bol neskôr po rekodifikácii v roku 1961 nahradený názvom „vlastizrada“.²⁰ Najzásadnejšou zmenou v roku 1948 však bolo rozšírenie objektov trestnoprávnej ochrany. K vyššie spomínaným základným atribútom štátnosti však pribudlo ľudovodemokratické zriadenie a „spoločenská sústava“ a „hospodárska sústava“, t. j. nové vlastnícke pomery v štáte navodené znárodnením.²¹ Zatiaľ, čo podľa zákona z roku 1923 bolo na naplnenie skutkovej podstaty potrebné, aby príslušné konanie páchatel'a došlo minimálne do fázy pokusu trestného činu, podľa právnej úpravy z roku 1948 bola trestná (a aj rovnako sankcionovaná !) už jeho príprava („spolčenie k velezrade“), ktorá mala spočívať v „spolčení“, či „vojdení“ do priameho, či dokonca nepriameho (!) styku s „cudzou mocou“ alebo „cudzími činiteľmi“. Takáto vágna formulácia mohla viesť zo strany obžaloby k extenzívnemu výkladu a účelovému konštruovaniu rôznych fiktívnych „spolčení“ a protištátnych skupín.²² Zákonodarca toto ustanovenie zdôvodnil „nebezpečnosťou takéhoto konania pre existenciu štátu“.²³ V prípade aplikácie exkomunikácií sa na aktérov obvykle aplikoval

¹⁸ LETZ, Róbert. Justícia – „služka komunistickej moci“. In PEŠEK, Jan - LETZ, Róbert. *Štruktúry moci na Slovensku 1948:1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 264-265.

¹⁹ GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František – VYHNÁLEK, Rudolf (eds.). *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948-1989. Statistický přehled*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 118-124.

²⁰ Zákon č. 50/1923 Sb. z. a n.; zákon č. 231/1948 Zb.

²¹ Národní shromáždění republiky československé. Tlač. č. 94. Dostupné na: www.nrsr.sk

²² Zákon č. 231/48 Zb.

²³ Národní shromáždění republiky československé. Tlač. č. 94. Dostupné na: www.nrsr.sk

odsek 1 písm. c tohto paragrafu (malo ísť o pokus o zničenie alebo rozvrátenie ľudovodemokratického zriadenia alebo spoločenskej alebo hospodárskej sústavy republiky, zaručených ústavou).

Základná výmera trestnej sadzby siahala od desiatich rokov po doživotie, pričom trest smrti mohol byť udelený pri naplnení kvalifikovanej skutkovej podstaty, t. j. ak bol skutok spáchaný za priťažujúcich okolností. Pri nich uvádzal zákon len exemplifikatívny výpočet (t. j. súd mohol ďalšie priťažujúce okolnosti konštruovať podľa vlastnej úvahy), ktorý navyše obsahoval vágne ustanovenia (napríklad, ak bolo „zvláštnou mierou“ ohrozené ľudovodemokratické zriadenie, spoločenská a hospodárska sústava...). Toto ustanovenie teda utváralo právny rámec k neskorším politicky motivovaným justičným vraždám.

Aj poburovanie (ako tzv. verbálny delikt) zaradil pofebruárový komunistický zákonodarca do kategórie trestných činov proti základom republiky. Podľa zákona č. 231/1948 Zb. sa ho spáchal ten, kto poburuje nielen proti základným atribútom štátu ale aj „proti jej ľudovodemokratickému štátnemu zriadeniu alebo spoločenskému poriadku, ktoré sú zaručené ústavou“. Mal sa ho dopustiť, keď takýto „poburujúci“ prejav predniesol verejne alebo „najmenej pred dvoma osobami“. Súdny toto ustanovenie aplikovali tak, že dokonca poburované osoby nemuseli byť prítomné súčasne (vtedy by bol prejav prednesený „verejne“), ale dokonca aj postupne za sebou...²⁴ Skutkovú podstatu bolo možné naplniť aj v prípade, že páchatel šírenie poburujúceho prejavu umožnil, či len uľahčil. Navyše pri tomto šírení mohlo ísť aj o nedbanlivostný delikt (podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky sa vyžadovala „hrubá nedbanlivosť“)²⁵, to znamenalo, že páchatelovi nemusel byť dokázaný ani úmysel. Rozsah chránených objektov – t. j. ústavných inštitútov, ktorých verbálne napádanie bolo trestné, bol pritom veľmi široký, pričom ústava z roku 1948 ich definovala len rámcovo²⁶, keďže mala ešte hybridný, či prechodný charakter (do ústavy, pripravovanej ešte pred rokom 1948 boli v poslednej fáze prípravy inkorporované niektoré prvky charakterizujúce totalitný komunistický režim). Veľká časť týchto novo definovaných chránených subjektov sa objavuje aj v rozsudkoch, resp. ich odôvodneniach pri trestných kauzách v súvislosti s exkomunikačnými dekrétmi.

Obvinenie z poburovania používal komunistický režim ako prostriedok politicky motivovanej súdnej represie kontinuálne od roku 1948 až do polovice osemdesiatych rokov 20. stor. Najviac rozsudkov v súvislosti s týmto paragrafom bolo vynesených v rokoch 1949 – 1953, z toho najväčší počet v roku 1950 – 2858 (z toho na Slovensku 880), pričom sú do tohto počtu zahrnuté aj trestné stíhania duchovných v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou, pastierskymi listami či exkomunikáciami.²⁷

V niektorých prípadoch sa v súvislosti s týmito prípadmi objavovalo aj obvinenie zo zločinu združovania proti štátu²⁸, konkrétne tretí odsek tohto paragrafu (§ 2 zákona č. 231/1948 Zb.: „Kto založí organizáciu s úmyslom podvracať samostatnosť, ústavnú jednotnosť alebo územnú celistvosť republiky alebo jej ľudovodemokratické zriadenie, jej spoločenskú alebo hospodársku sústavu alebo jej národnú povahu, zaručené ústavou, alebo kto k takej organizácii pristúpi alebo sa zúčastní na jej činnosti alebo ju alebo jej členov podporuje v podvratných snahách...“), pričom príslušná trestná sadzba (ťažký žalár) sa pohybovala v rozmedzí od jedného do päť rokov a v prípade vágne formulovanej zvlášť priťažujúcej okolnosti od päť do desať rokov.

²⁴ *Trestný zákon. Komentár.* Praha: Orbis, 1964, s. 304.

²⁵ Pokiaľ išlo o zavinenie z nedbanlivosti, zákon ukladal nižšiu trestnú sadzbu.

²⁶ Ústavný zákon č. 150/1948 Zb.

²⁷ Národní archiv Praha, fond Právní komise ÚV KSČ, k. 40.

²⁸ RÁZEK, ref. 5, s. 335-343.

Bezprostredným podnetom na začatie trestného stíhania v súvislosti s exkomunikáčnymi dekrétmi boli politické pokyny na postih vyšších cirkevných hodnostárov, ktorí sa ich snažili zverejniť alebo inak rozširovať a tiež kňazov, ktorí exkomunikovaným členom komunistickej strany odmietli vysluhovať sviatosti. (Osobitnú skupinu trestného postihu tvorilo, samozrejme, aj veľké množstvo kňazov, ktorí napriek vyhrážkam štátnej moci prečítali pastierske listy zakázané štátom, resp. ich text rôznymi formami šířili.)

Prvým výrazným a široko medializovaným prípadom sa stala kauza kňaza Alojza Fajstla²⁹ pôsobiaceho v Sebraniciach pri Litomyšli. Komunistická štátna moc sa rozhodla z neho urobiť exemplárny prípad, ktorý mal odstrašiť ďalších duchovných od aplikácie exkomunikácií. Svoju rolu tu mal zohrať aj mimoriadne vysoký trest - osem rokov ťažkého žalára (zostrený štvrt'ročne tvrdým lôžkom). Popri treste odňatia slobody mu súd uložil aj peňažitý trest 10 000 Kčs, vyslovil tiež konfiškáciu všetkého majetku obžalovaného i stratu občianskych práv, rovnako ako stratu spôsobilosti ich znovu nadobudnúť na dobu 10 rokov.

Príslušný judikát Najvyššieho súdu, ktorým bolo zamietnuté odvolanie kňaza Fajstla, znamenal v otázkach exkomunikácií záväzné usmernenie pre ďalšie rozhodovanie československých súdov. Podľa neho „katolícky duchovný, ktorý uskutočňuje ciele vatikánskeho exkomunikačného dekrétu tým, že odoprie udeliť príslušníkovi katolíckej cirkvi sviatosť alebo vykonať nábožensky úkon preto, že je členom alebo priaznivcom Komunistickej strany Československa naplnil skutkovú podstatu zločinu velezrady podľa § 1, ods. 1 písm. c) zákona č. 231/1948 Zb.“ (pokus o rozvrátenie ľudovodemokratického zriadenia a spoločenskej a hospodárskej sústavy republiky).

Spomínaný rímskokatolícky kaplán mal zločin velezrady spáchať tým, že dňa 16. júla 1949 odoprel ťažko nemocnej Žofii Paclíkovéj (ku ktorej bol ako duchovný privolaný, aby ju zaopatril) cirkevné úkony, keď zistil, že je organizovaná v Komunistickej strane Československa, pričom mal výslovne vyhlásiť, že ju môže zaopatriť a udeliť jej posledné pomazanie jedine vtedy, ak zo strany vystúpi. Tento čin mal vykonať ako „pomocník cudzej nepriateľskej moci“ aplikujúc pápežský dekrét o exkomunikácii komunistov „s cieľom rozvrátiť národný front Čechov a Slovákov vedený komunistickou stranou Československa“ a tiež sa mal pokúsiť „zničiť alebo rozvrátiť ľudovodemokratické zriadenie ako i spoločenskú a hospodársku sústavu republiky“.

Štátny súd v Prahe v odôvodnení prvostupňového rozsudku odmietol obranu obžalovaného, ktorý sa odvolával na svedecké tajomstvo. V odôvodnení konštatoval, že obžalovaný vedome a úmyselne vykonával exkomunikačný dekrét ako „horlivý vykonávateľ politiky Vatikánu“. Zadefinovaním Vatikánu ako nepriateľskej mocnosti („aké ciele sleduje a aké prostriedky Vatikán používal a používa na dosiahnutie týchto cieľov a to najmä v pomere k nášmu štátu“) sa zaoberal siahodlhý výklad, ktorý sa neskôr v takmer identickej podobe objavoval aj v ďalších rozsudkoch.

Prvá časť argumentácie bola historická a bola ukážkou účelového komunistického výkladu dejín. Jej zhrnutím bolo konštatovanie, že „historické skúsenosti a fakty notoricky známe ukazujú, že Vatikán ako činiteľ medzinárodnej politiky v dôsledku svojho nezmerneho pozemkového a kapitálového bohatstva podporoval vo všetkých dobách panujúce vykorisťovateľské triedy a exponentov týchto tried a poriadkov“, a to všetkými prostriedkami – mocenskými, politickými, hmotnými i duchovnými, ktoré mal poruke. Rovnako to malo platiť aj v období kapitalizmu, keď sa mal „stavať vždy na jeho stranu proti hnutiam smerujúcim k odstráneniu kapitalistického poriadku“, pričom podľa tvrdenia súdu

²⁹ Sbírka rozhodnutí československých soudů roč. 1950, č. 51/1949, s. 66-75, Rozhodnutí Nejvyššího soudu z 30. 9. 1949 (To 144/49); RÁZEK, ref. 5, s. 322-325.

„v žiadnej z pápežských encyklík a posolstiev nedošlo k odsúdeniu kapitalizmu a imperialismu“. Uzavreté konkordáty mali byť zasa dôkazom podpory fašizmu a nacizmu. Pokiaľ išlo o české a slovenské dejiny, „reakčnosť“ politiky sa mala prejavíť už v stredoveku – v dobách cyrilometodských i husitských.

Exkomunikačné dekréty mali byť aktuálnym vrcholom „križiackeho ťaženia“ proti „silám pokroku mieru a socializmu“ a „proti snahám o oslobodenie robotníckej triedy z kapitalistického vykorisťovania“. Preto „v období, keď sú na Západe uzatvárané vojenské pakty proti ZSSR a krajinám ľudovej demokracie a keď sa západných kapitalistických štátoch stále viac a viac ukazujú príznaky vážnej hospodárskej krízy, stavia sa Vatikán už úplne otvorene do imperialistického protidemokratického frontu, aby tak podporil svetový kapitalizmus.“

Uvedené skutočnosti o politických cieľoch a prostriedkoch Vatikánu mali teda odôvodňovať záver, že „Vatikán je v pomere k nášmu štátu cudzou nepriateľskou mocou“. Z neho potom súd vyvodil konštatovanie, že „každý kto v službách v tejto cudzej a nepriateľskej moci vykonával alebo sa pokúsi vykonať jej príkazy a pokyny sledujúce vyššie uvedené ciele stáva sa sám nepriateľom tohto štátu“.

Zo syntézy konštatovania, že exkomunikačný dekrét „diskriminuje príslušníkov katolíckej cirkvi na základe ich politickej príslušnosti a postihuje členov katolíckej cirkvi uvedenými trestami a opovrhnutím len preto, že sa hlásia alebo prikláňajú k zásadám, na ktorých je vybudovaná komunistická strana“ a zo súčasnej skutočnosti, že táto strana je vedúcou silou v Československej republike a vedúcou zložkou Národného frontu Čechov a Slovákov (ako predstaviteľa jednoty pracujúceho ľudu), pričom uvedené zásady a názory tvoria zároveň i základné piliere ľudovodemokratického zriadenia ako aj spoločenskej a hospodárskej sústavy štátu, súd vyvodil záver, že exkomunikačný dekrét je namierený i proti tomuto štátnemu zriadeniu a spoločenskej a hospodárskej sústave štátu. Malo ísť teda o hodnoty, ktoré sú trestnoprávne chránené ustanovením § 1 ods. 1 písm. c) zákona č. 231 /1948 Sb. (t. j. zločin velezrady).

Najvyšší súd sa musel vyrovnáť aj s odvolaním odsúdeného. Ten napríklad namietal nespôsobilosť súdeného činu spôsobiť účinky predpokladané pre naplnenie zákonných pojmových znakov zločinu velezrady, z ktorého bol uznaný za vinného. Argumentoval nízkou spoločenskou nebezpečnosťou činu, t. j., že vystúpením šesťdesiatšedročnej Ž. Paclíkovej z Komunistickej strany Československa nemohol byť rozvrátený Národný front Čechov a Slovákov a tým menej mohli byť zničené alebo rozvrátené hodnoty chránené v uvedenom ustanovení zákona. Mierne ironicky vyznievala jeho ďalšia obrana, keď logicky uvádzal, že uvedomelý a platný člen komunistickej strany nemôže ani na okamih zapochybovať, či má voliť medzi udelením niektorej cirkevnej sviatosti a členstvom v strane, lebo sila komunistickej strany sa opiera o uvedomelých a pevných príslušníkov nie o formálnych matrikových členov. Odvolací súd sa, samozrejme, stotožnil s argumentáciou prvostupňového Štátneho súdu. Argumentáciu v odvolaní odmietol s tvrdením, že súdený čin sa vo svojich účinkoch nemusel obmedziť na jedinú osobu starej ženy, ktorej bezprostredne dotýkal, ale mohol mať širšiu odozvu v občianskej verejnosti, čo bolo napokon „jeho zrejším a zamýšľaným účelom“.

Obdobnú historicko-ideologickú argumentáciu používali súdy aj pri množstve ďalších rozsudkov, v ktorých bola aplikácia exkomunikačného dekrétu „unifikovane“ právne kvalifikovaná ako velezrada.³⁰

Komunistická tajná polícia (Štátna bezpečnosť) dokonca rozbehla akciu iniciatívneho odhaľovania „velezradcov“ priamo v svedeniach. Vyslaný agent sa kňazovi pri

³⁰ RÁZEK, ref. 5, s. 335-343.

fingovanej spovedi „priznal“ k svojmu členstvu v komunistickej strane a keď mu ten odmietol udeliť rozhrešenie, bolo to kvalifikované ako naplnenie skutkovej podstaty trestného činu.³¹

Kánonické právo (resp. jeho aplikácia v podmienkach komunistického československého štátu) sa stalo predmetom prvého dramatického stretu novo nastoleného totalitného režimu s katolíckou cirkvou, ktorá pre neho predstavovala hlavného ideologického protivníka a zároveň poslednú potenciálne opozičnú silu, ktorej vedenie sa nachádzalo mimo jeho mocenského dosahu za tzv. Železnou oporou. Na jej elimináciu sa rozhodol použiť trestné právo aplikované mocensky ovládnutým justičným systémom ako jeden z nástrojov politicky motivovanej perzekúcie. Výsledkom tohto procesu boli obvinenia z najzávažnejších zločinov proti štátu a uloženie vysokých trestných sankcií. Tento nástroj potlačania činnosti cirkví aplikoval československý komunistický režim v rôznej intenzite až do svojho pádu v roku 1989.

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

doc. Mgr. et Mgr. Ondrej Podolec, PhD.

e-mail: ondrej.podolec@flaw.uniba.sk

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Šafárikovo nám. č. 6

810 00 Bratislava

Slovenská republika

³¹ HALKO, ref. 1., s. 191-192; tiež: HALKO, Jozef. Agenti za svednou mrežkou. Lož ako pracovná metóda socialistického režimu. *História. Revue o dejinách spoločnosti* 2004, č. 3-4, s. 17-19.

RECENZIE

BAER, Susanne. Rechtssoziologie: Eine Einführung in die interdisziplinäre Rechtsforschung. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2021. 306 s.¹

Martin Gregor

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Rozvoj právnej sociológie je na Slovensku spätý najmä s pôsobením profesora Pavla Dojčáka na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia, kedy otázky sociológie a psychológie práva patrili medzi obzvlášť exponované výskumné problémy právnej teórie.² Dlhodobé pestovanie právnej sociológie na bratislavskej fakulte našlo svoje odzrkadlenie aj v súčasnosti, keď bol do rámca bakalárskeho študijného plánu zaradený výberový predmet „*Základy sociológie práva*“, poznatky ktorého v magisterskom štúdiu ďalej rozvíja výberový predmet „*Sociologicko-právny výskum*“. Právnej sociológii sa v rámci literatúry československej proveniencie za posledné desaťročia venovalo hneď niekoľko titulov.³

Tieto skutočnosti snád' bolo potrebné na úvod podotknúť pri odhodlaní oboznámiť slovenskú verejnosť s najnovšou učebnicou právnej sociológie od sudkyne nemeckého ústavného súdu (*Bundesverfassungsgericht*) v období rokov 2011–2023 a profesorky verejného práva Humboldtovej univerzity v Berlíne Susanne Baerovou. Učebnica pôsobí vo viacerých smeroch inovatívnym dojmom, prednášané partie sú vykladané pomerne pútavo, za veľkú prednosť si dovoľujeme označiť to, že teoretické konštrukcie vysvetľuje na podklade bohatého sumára praktických prípadov. Napriek tomu sa z učebnice nestáva typický „*casebook*“ a vo vzácnom súzvuku teórie a praxe nestráca ani dogmatickú hodnotu.

Prvá kapitola má viac-menej metodologický charakter, v jej rámci čitateľ získava prehľad o cieľoch a použitých metódach autorky. Ducha druhej kapitoly možno vystihnúť pomocou otázok, ktoré si autorka v ich rámci kladie. V prvom rade sa venuje hľadaniu odpovedí na bazálnu otázku „*Čo je právo?*“, ktorú následne konkretizuje „*Je právo obsiahnuté skôr v normatívnom texte alebo je prítomné aj v skutočnom živote?*“ Definovanie pojmu právo z pohľadu právnej sociológie vhodne komparuje s chápaním práva v právnej filozofii alebo v právnych dejinách. Ďalej oboznamuje čitateľa so základnými koncepciami vo vývoji právnej sociológie, pričom sa osobitne pozastavuje pri klasických sociologických teóriách, konkrétne pojmovej jurisprudencii na čele s Jheringom, učením Maxa Webera, teórii živého práva Eugena Ehrlicha a naňho nadväzujúceho konceptu voľného práva Hermannu Kantorowitza. Na podklade uvedených názorov sa síce čitateľ ešte tak skoro nedozvie exaktnú odpoveď na prednesené otázky, za to však výborne pochopí, čo je predmetom právnej sociológie. Za zvlášť prínosné možno pokladať aplikáciu uvedených filozofických koncepcií na konkrétne príklady z nemeckého právneho poriadku. Spor Kelsena

¹ Recenzia bola podporená Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0417 „*Historický vývoj terminológie súkromného práva na Slovensku pre potreby rekodifikácie slovenského občianskeho práva*“.

² Pozri: DOJČÁK, Pavel. *Právo a sociológia*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1967, 207 s. DOJČÁK, Pavel. *Základy sociológie práva*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1977, 93 s. DOJČÁK, Pavel. Význam marxistickej sociológie pre vedu o štáte a práve. In *Právnické štúdie*, 1964, roč. 12, č. 3, s. 506–558.

³ Napríklad: BAKOŠOVÁ, Emília. *Základy sociológie pre právnikov*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty UK, 2001, 155 s. VEČEŘA, Miloš, URBANOVÁ, Katarína. *Sociologie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, 313 s. MUCHA, Ivan. *Sociologie pro právníky*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, 265 s. a mnohé ďalšie.

a Ehrlicha o povahe „*sein und sollen*“ napríklad vysvetľuje na povinnosti rodičov poskytovať deťom riadnu výchovu, dostáva sa však aj ku konotáciám servírovania pizze a právu hospodárskej súťaže.

V tretej kapitole autorka ďalej rozvíja interdisciplinárny prístup k právu, ktorý už načrtla v druhej kapitole. Za nosný pilier ďalších úvah si v tejto kapitole vybrala príklad z konfesného práva, v rámci ktorého učiteľke nemeckej školy nebolo dovolené nosiť pokrývku hlavy z náboženských dôvodov. Tento prípad sa následne pokúša interpretovať vo svetle rôznych perspektív a táto myšlienka sprevádza čitateľa celou kapitolou. Detailnejšie analyzuje vzťah práva a vedy ako takej, resp. vedeckých pravidiel.⁴ Následne pôsobenie práva v spoločnosti konfrontuje s právnou komparatistikou, hľadá vzťahy práva a dejín, práva a filozofie, ale aj práva a psychológie (či už sociálnej alebo kriminálnej, pričom v tejto súvislosti sa viackrát dotýka predmetu kriminológie), či práva a teológie. Najväčšie miesto však venuje spojeniu práva a kultúry, v rámci tejto časti sa venuje aj populárnemu konceptu tzv. „*TV-law*“, vrátane zosobnenia práva v literatúre.⁵

Centrálnym pojmom štvrtej kapitoly je právny pluralizmus, pričom autorka sa ideovo opäť vracia k otázke „*Čo je právo?*“⁶ Pri hľadaní odpovedí poukazuje na množstvo pravidiel, ktoré v rámci globalizovanej spoločnosti popri sebe regulujú vzťahy medzi ľuďmi a usiluje sa vystihnúť vzájomný vzťah medzi týmito normami.⁷ Zvlášť zaujímavou je jej „*typológia práva*“, keď oproti najvšeobecnejšiemu pojmu pre „právo“ – norme – stavia pojmy ako „*pravidlo*“, „*zákon štátu*“, „*zákon jednotlivca*“, „*obyčajové právo*“, „*rozhodnutia*“ a ďalšie. Na tomto základe ďalej charakterizuje funkcie práva, ktoré slúžia ako východisko pre ďalšiu analýzu koncepcie Niklasa Luhmanna, teórie Maxa Webera o správe verejných vecí, spojitosti ekonómie a práva v diele Karla Marxa, Habermasa, či právneho diskurzu v diele M. Foucaulta.

Možno tušiť, že zvyšná časť učebnice sa zaoberá uplatňovaním týchto rôznych druhov „*práva*“ v praxi. V piatej kapitole sa preto venuje vymedzeniu subjektov, ktoré právo tvoria. Ide o výklady v rámci tzv. sociológie justície (*Justizsoziologie*), svoju pozornosť koncentruje na osobnosť a činnosť právnikov, osobitne sudcov.⁸ Autorka si kladie otázku, kto študuje právo a ako prebieha toto štúdium zo sociologického hľadiska. Následne sa dozvedáme, kto je typickým sudcom a ako sa taký sudca správa vo svojom povolání, rov-

⁴ V tejto súvislosti si dovoľujeme poukázať na zaujímavú českú štúdiu, ktorá sa zaoberá práve týmto problémom, navyše tak trochu tiež z kazuistického hľadiska: BERAN, Karel. Proč potřebujeme právně teoretický přístup v právní vědě: Co má teorie, filosofie a sociologie práva vlastně vůbec polečného? In *Pocta Jiřímu Rajmundu Treterovi*. Praha: Leges, 2020, s. 53 a nasl.

⁵ ŠKOP, Martin. *Právo, jazyk a příběh*. Praha: Auditorium, 2013, s. 29–31 (právna a sociologická imaginácia).

⁶ V tejto súvislosti sa čitateľovi iste vybaví súvislosť s kapitolou „*Ale čo je právo?*“ v diele: BARÁNY, Eduard. *Pojmy dobrého práva*. Bratislava: Eurokódex, 2007, s. 12–20 : „*Má tri významy. Prvým je otázka podstaty a vymedzenia práva. Druhým je otázka, čo je právom platným v určitom mieste a čase. Tretím je hľadanie práva regulujúceho konkrétny prípad*“ (s. 13).

⁷ K tomu pozri: KASINEC, Rudolf. Právny pluralizmus a pramene práva v súčasnosti. In *Hodnotový základ práva*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011, s. 215–219.

⁸ K uvedenej téme je k dispozícii veľké množstvo literatúry aj v slovenských podmienkach. Vyberáme: KASINEC, Rudolf. Sudcovská tvorba práva v slovenskom právnom poriadku – včera, dnes a zajtra. In *Vybrané aspekty súdneho precedensu v podmienkach Slovenskej republiky*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2013, s. 9 a nasl.

nakú pozornosť však venuje aj tomu, kto je zákonodarcom (pravdaže, v intenciách právnej sociológie).⁹ V šiestej kapitole nás napokon autorka oboznamuje s regulačnými procesmi, teda s fenoménom vytvárania práva týmito subjektmi ako istou formou ich činnosti. Publikácia sa – samozrejme – končí úvahami o efektivite práva v spoločnosti.

Recenzovaná učebná pomôcka sa v zásade dotýka všetkých tradičných oblastí právnej sociológie, hoci ich čitateľovi podáva relatívne nedogmatickým (niekedy zakódovaným, podprahovým) spôsobom. Hoci názory autorky sa môžu v určitých momentoch zdať ako polemické, ba zdá sa, že to je v určitých pasážach jej cieľom, je potrebné vyzdvihnúť, že samotná matéria je prednesená vecne, hravou formou a aj komplikované sociologické teórie sú čitateľovi predložené v pomerne ľahko pochopiteľnej forme. Preto ju všetkým záujemcom o právnu sociológiu (profesionálom i amatérom) úctivo odporúčame do láskavej pozornosti.

KONTAKTNÉ ÚDAJE:

JUDr. Martin Gregor, PhD.

Univerzita Komenského v Bratislave

Právnická fakulta

Katedra rímskeho práva, kánonického a cirkevného práva

Šafárikovo nám. č. 6

P. O. BOX 313

810 00 Bratislava

Slovenská republika

⁹ V tomto smere je nutné poukázať, že tento koncept už skôr do detailov rozpracoval: REHBINDER, Manfred. *Rechtssoziologie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1977, s. 173 a nasl.